TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE MUM (XV-XVI. YÜZYILLAR)

Zeynep MUTLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE MUM (XV-XVI. YÜZYILLAR)

Zeynep MUTLU

Danışman: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yunus KAPLAN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Yunus KAPLAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
27/04/2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 27 / 04 / 2020

Zeynep MUTLU

ÖZET

DİVAN ŞİİRİNDE MUM (15. VE 16. YÜZYILLAR)

Zeynep MUTLU

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
Nisan 2020, 157 Sayfa

Mum, divan şiirinde önemli yeri olan bir motiftir. Birçok şair, mum motifini ve muma karşılık gelen kelimeleri şiirlerinde kullanagelmiştir. Bu tez çalışmasında XV-XVI. yüzyılda mum motifinin, mumun özellikleri ve benzetme unsurları bakımından ele alınış şekli incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ilk olarak mumla ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Mumun Osmanlı tarihindeki, Türk kültüründeki yeri ve divan şiirindeki kullanımı vurgulanmıştır. Mumla ilgili olan âdet ve gelenekler, deyimler ve mum çeşitleri işlenmiştir. Ayrıca mum ile ilgili benzetmeler ele alınıp muma karşılık gelen kelimeler üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra mumun hangi özelliklerde kullanıldığı da seçilen beyitler üzerinden açıklanmıştır.

Son olarak tezle ilgili elde edilen verilerin istatiksel durumu tablolar ve grafiklerle gösterilerek sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmış ve bazı çıkarımlar elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl, şem‘.

ABSTRACT

CANDLE IN DIVAN POETRY (15TH AND 16TH CENTURIES)

Zeynep MUTLU

Master Thesis, Department of Turkısh Language and Litarature
Supervisor: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
April, 2020, 157 Pages

Candle is an important motif in divan poetry. Many poets, candlestick motifs and candle words in their poems frequently included. In this thesis, XV. century and XVI. Century candle motif in terms of the characteristics of the candle and the way it is studied in terms of analogy elements are examined.

First of all, an overview of the candle is given. The place of candle in Ottoman culture and Turkish culture and its usage in divan poetry are emphasized. The customs and traditions related to the candle, idioms and varieties of candles are covered. In addition, the metaphors about the candle are discussed and the words corresponding to the candle are emphasized. In addition, the features of the candle as well as the couplets are explained here.

Finally, obtained from the thesis the results were shown in statistical tables and graphs, a general evaluation was made and inferences were obtained here.

Key Words: Divan poetry, XV. century and XVI. century, candle.

ÖN SÖZ

XIII. asrın sonlarından XIX. asrın ikinci yarısına dek sürdüğü kabul edilen divan edebiyatının oldukça zengin bir kelime haznesi vardır. Bu kelimeler, kendine has bir hayal dünyasına sahip olan divan şiirinde çeşitli şekillerde yer bulmuştur. Bu sözcüklerden biri de şem‘ yani mumdur. Mum, divan şiirinde önemli bir yere sahip olan motiflerden biridir. Çoğu şair, mum sözcüğüne ve muma karşılık gelen sözcüklere şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Bu tez çalışması, divan şiirinde büyük bir yeri olan mum (şem‘) motifi üzerine kurulmuştur. Çalışmada mumun tanımı, genel bilgileri, divan edebiyatındaki yeri ifade edilmiştir.

Bu tez çalışmasında XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda mum motifinin ele alınış şekli incelenmeye çalışılmıştır. XV. yüzyıldan 10 divan ve XVI. yüzyıldan 10 divan olmak üzere toplam 20 divan büyük bir incelikle ve ayrıntılı olarak taranmıştır. Bu çerçevede mumun ve mum anlamına gelen kelimelerin divanlarda kendine nasıl yer bulduğu örneklerle ve istatistiki verilerle gösterilmiştir.

XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda yer alan 20 divan taranarak elde edilen zengin malzemeyle mumun divan şiirindeki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada tez ile ilgili genel bilgilere yer verildikten sonra mumun Osmanlı tarihinde ve Türk kültüründeki yeri birçok alan üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında yer alan tarihi bilgilerden sonra mum çeşitleri, mumla eş anlamlı kelimeler, mumla ilgili unsurlar verilmiştir. Mumun ve mum anlamına gelen kelimelerin redif olarak kullanıldığı şiirlerden bahsedilerek bu şiirler listelenmiştir. Günlük hayatta bir araç olarak kullanılan mumun kullanımı ve önemi ortaya konarak âdetlerle ve inanışlarla ilişkisi ve deyimlere yansıması da beyitler üzerinden ifade edilmiştir. Bununla birlikte mumun şiirlerde işlenen işlevsel ve fizikî özellikleri de tasnif edilerek bunu ortaya koyacak temsil gücüne sahip beyitlerden güçlü bir örneklem oluşturulmuştur. Son kısımda da mumla ilgili olan benzetmeler, beyitler üzerinden gelenek çerçevesinde yorumlanmaya gayret edilmiştir.

Tez çalışması, tarama sonuçlarını gösteren tablolar ve grafiklerin ilgili oldukları başlıklar altına yerleştirilerek istatistiki verilerle desteklenmiş oldu.

“Giriş” bölümünde; hazırlanan çalışmanın adı, konusu, amacı, kapsamı ve çalışmada kullanılan araştırma yöntemleri hakkında bilgi verildi.

“Sonuç” bölümünde ise çalışmada verilen bilgilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve bazı çıkarımlar elde edilmiştir.

Son olarak tezimin hazırlanması sırasında bana zaman ayıran, yol gösteren

kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Haluk GÖKALP'e ve bu süreçte yanımda olan, her türlü fedakârlığı gösteren aileme özellikle de ağabeyim Ahmet MUTLU'ya sonsuz teşekkür ederim.

Bu tez çalışması Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 10514 numarayla desteklenmiştir.

Zeynep MUTLU
Adana/2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET IV
ABSTRACT V
ÖN SÖZ VI
İÇİNDEKİLER VIII
KISALTMALAR XII
TABLOLAR LİSTESİ XIII

BÖLÜM I
GİRİŞ

1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler 1
1.1. Konu 1
1.2. Amaç 1
1.3. Yöntem 1
1.4. Kapsam 2

BÖLÜM II
MUMUN OSMANLI KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

2.1. Mum ve Mumun Özellikleri 3
2.2. Mum Çeşitleri 3
2.2.1. Bal Mumu 4
2.2.2. Gece Mumu 4
2.2.3. Kafurî Mum / Beyaz Mum 6
2.2.4. Yel Mumu 9
2.3. Mum İmalathaneleri 9
2.4. Mumun Kullanım Alanları 10
2.5. Divan Edebiyatında Mum 11

BÖLÜM III
DİVAN ŞİİRİNDE MUM

3.1. Mum ve Mum Anlamına Gelen Kelimeler 13
3.1.1. Mum 13
3.1.2. Şem‘ 13
3.1.3. Çerâğ 13
3.1.4. Kandil 14
3.2. Mum Redifli Şiirler 15
3.3. Mumla İlgili Unsurlar 27
3.3.1. Pervâne 27
3.3.2. Fitîl 32
3.3.3. Mıkrâz 34
3.3.4. Şem‘dân 38
3.3.5. Fânûs 39
3.3.6. Micmer 41
3.4. Mumun Özellikleri 51
3.4.1. Yanması (Ateş) 51
3.4.1.1. Baştan Aşağı Yanması 54
3.4.1.2. Sabahlara Kadar Yanması 54
3.4.1.3. Sıcak Olması 56
3.4.1.4. Yakıcılık / Yakması 57
3.4.1.5. Yakılması 58
3.4.1.6. Tutuşması 60
3.4.2. Aydınlatması / Parlak Olması (Işık) 61
3.4.3. Erimesi 63
3.4.4. Yağı 64
3.4.5. Yumuşaklık 65
3.4.6. Eritmesi 66
3.4.7. Dumanı 66
3.4.8. Fitilinin Olması 68
3.4.9. İpinin Kesilmesi 68
3.4.10. Kokulu Olması 70
3.4.11. Rengi (Kırmızı) 71

3.4.12. Sönmesi / Söndürülmesi 71
3.4.13. Süslemesi / Güzellik Katması (Meclis) 72
3.4.14. Içinin Oluk Olması 75
3.4.15. Dibi / Çukuru 75
3.5. Mumla İlgili Benzetmeler 75
3.5.1. Aşk 76
3.5.2. Âşık 77
3.5.3. Âh 82
3.5.4. Sevgili 83
3.5.5. Yüz / Yanak 88
3.5.6. Göz 105
3.5.7. Gamze 105
3.8.8. Gözyaşı 106
3.5.9. Can 107
3.5.10. Boy 108
3.5.11. Boyun 109
3.5.12. Kemik 109
3.5.13. Dil / Zebân 110
3.5.14. Gönül 110
3.5.15. Ay 112
3.5.16. Güneş 113
3.5.17. Yıldız 114
3.5.18. Kırmızı Gül 115
3.5.19. Hayat 115
3.5.20. Sırdaş (Gözcü) 116
3.5.21. Yoldaş 116
3.5.22. Deli 116
3.5.23. Padişah 117
3.5.24. Rakip 117
3.5.25. Düşman 117
3.5.26. Tabip 118
3.5.27. Ayna 118
3.6. Mumla İlgili Deyimler 118
3.6.1. Mum Etmek 118

3.6.2. Mumla Aramak 119
3.7. Mumla İlgili Âdet, Gelenek ve Uygulamalar 119
3.7.1. Akşam Olunca Mum Yakma 119
3.7.2. Çerağan Eğlenceleri 120
3.7.3. Er Çerağı / Cerr / Cerre 121
3.7.4. Kına Gecesi Mum Yakma 123
3.7.5. Tekkelerde Mum Yakma / Çerağcı 123
3.7.6. Kabirde ve Türbelerde / Kiliselerde Mum Yakmak 124
3.7.7. Meclis Kurmak / Yapmak / Mecliste Mum Yakmak 125
3.7.8. Mum İle Okumak / Mum İle Davet Etmek 126
3.7.9. Mumla Mühürlemek 127

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1. Sonuç 129
KAYNAKÇA 131
EKLER 136
Ek-1 136
ÖZ GEÇMİŞ 157

KISALTMALAR

b : Beyit

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Dr. : Doktor

Doç. : Doçent

ed. : **1.** Edebiyat **2.** Editör

G : Gazel

haz. : Hazırlayan

K : Kaside

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MÖ : Milattan Önce

Prof. : Profesör

S : Sayı

s. : Sayfa

TB : Terkib-i Bend

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türk Diyanet Vakfı

vb. : Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi

vd. : Ve devamı, ve diğerleri

vs. : Vesaire

yy. : Yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Mum anlamına gelen kelimelerin 15. yüzyıl şairleri arasındaki kullanımını gösteren tablo 16
Tablo 2. Mum anlamına gelen kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik 17
Tablo 3. 15. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik 18
Tablo 4. Mum anlamına gelen kelimelerin 16. yüzyıl şairleri arasındaki kullanımını gösteren tablo 19
Tablo 5. Mum anlamına gelen kelimelerin 16. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik 20
Tablo 6. 16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik 21
Tablo 7. Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyıllardaki toplam kullanımını gösteren tablo 22
Tablo 8. Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyıllardaki toplam kullanımını karşılaştırmalı olarak gösteren grafik 23
Tablo 9. 15 ve 16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımının karşılaştırmalı olarak gösteren grafik 24
Tablo 10. Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyılda redif olarak kullanıldığı şiirlerin toplamı 25
Tablo 11. Mum anlamına gelen kelimelerin redif olarak kullanıldığı şiirlerin toplamının grafik üzerinden gösterilmesi 26
Tablo 12. Mumla ilgili diğer kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren tablo 42
Tablo 13. Mumla ilgili diğer kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik 43
Tablo 14. 15. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik 44
Tablo 15. Mumla ilgili diğer kelimelerin 16. yüzyıl. şairleri tarafından kullanımını gösteren tablo 45
Tablo 16. Mumla ilgili diğer kelimelerin 16. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik 46

Tablo 17. 16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik 47
Tablo 18. Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımnı gösteren tablo 48
Tablo 19. Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımını gösteren grafik..... 49
Tablo 20. Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımını gösteren grafik..... 50

BÖLÜM I

GİRİŞ

1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1.1. Konu

"Divan Şiirinde Mum (XV- XVI. Yüzyıllar)" adını taşıyan bu tezde, bir motif olarak mumun divan şiirinde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Divan şiirinde mum ve muma karşılık gelen kelimeler çalışmamızın ana hatlarını oluşturmuştur. Ayrıca mumun hangi benzetmelerle şiire konu olduğu, hangi özelliklerde kullanıldığı ve kullanım sıklığı vb. de bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Tez konusunun "mum" olarak seçilmesinin sebebi, bu konuda ayrıntılı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu tezin amacı; mumun divan şiirindeki kullanım alanlarının, biçimlerinin ve sıklığının inceleme kapsamındaki yüzyıllara göre nasıl bir seyri olduğunu şiir ve beyit örnekleri yardımıyla incelemektir. Bu bulgular, motifin yer aldığı beyitlerden yola çıkılarak ortaya konulacaktır. Çalışmanın sonunda mumun divan şiirinin başlangıç ve klasik dönemlerindeki öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılacak olan değerlendirmelerle mum motifinin divan şiirinin benzetme ve hayal dünyası içindeki yeri tespit edilecektir. Bu çalışma sayesinde hem hiç işlenmemiş bir konu ele alınacak hem de divan şiirinin önemli benzetme ögelerinden biri olan mumun, şairlerin eserlerinde nasıl işlediği görülebilecektir. Araştırmada yer alan kaynaklardan mum motifini anlatmak için yararlanıldı. Bu metinlerdeki bilgilerden yararlanarak divan şiirinde mumun nasıl bir yere sahip olduğu metin destekli bir şekilde gösterilmiş oldu.

1.3. Yöntem

Bu tez tematik bir çalışma olup XV. yüzyıldan 10 divan ve XVI. yüzyıldan 10 divan olmak üzere toplam 20 divan büyük bir incelikle ayrıntılı olarak taranmasıyla oluşturulmuştur. Tez çalışmasında taranan bu divanlardan, içinde mum ve mumla ilgili unsurlar barındıran örnek beyitler fişlenmek suretiyle ilgili başlıklar altında listelenmiştir. Bu doğrultuda mumun klasik şiirdeki yeri seçilen tarama verileriyle

gösterilmiştir. Elde edilen zengin malzemeden seçilen örnek beyitler incelenmiştir. Söz konusu yöntemle elde edilen bilgiler tasnif edilip daha sonra değerlendirilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda mumla ilgili kullanım alanları ve sıklıkları, mumla ilgili âdet ve gelenekler, deyimler, benzetme unsurları, mumun hangi özelliğiyle beyitlerde yer bulduğu gibi özellikler göz önüne alınarak mumun ve mumla bağlantılı olan unsurların divan şiirindeki yeri tespit edilmiştir. Çalışmanın ilgili başlıklarının altında ise istatistiksel tablolar ile grafikler ve mum redifli şiirler bulunmaktadır. Yararlanılan kaynaklar tezin sonunda alfabetik olarak aktarılmıştır.

Bu açıdan bakılınca yaygın olan bir yöntemin uygulandığını söylemek mümkündür.

1.4. Kapsam

Çalışmada XV-XVI. yüzyıllara ait 20 divan büyük bir dikkatle taranmıştır. Divanlardan seçilen örnek şiir ve beyitler ele alınmıştır. Araştırmada yararlanılan divanlar şunlardır:

XV. yüzyıl: Ahmed Paşa, Ahmed-i Dâ'î, Avnî, Cem Sultan, Hamdullah Hamdî, Karamanlı Aynî, Mesihî, Mihrî Hatun, Necâtî, Şeyhî.

XVI. yüzyıl: Bâkî, Behiştî, Emrî, Fuzûlî, Hayâlî, Muhibbî, Nev'î, Sehî Bey, Usûlî, Zâtî.

Araştırmaya dâhil edilen bu divanlar mumla ilgili özellikleri ve benzetme unsurlarını tespit etmek için kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda mumun, mum anlamdaki diğer kelimelerin ve mumla ilgili diğer unsurların yüzyıllara ve şairlere göre kullanımı hazırlanan tablolar ve grafikler üzerinden ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Ardında mum redifli şiirlerin metinlerine de yer verilmiştir.

BÖLÜM II

MUMUN OSMANLI KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

2.1. Mum ve Mumun Özellikleri

Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerlerin toplamı olan kültür, toplumları birbirinden ayıran en önemli olgulardandır.

Yüzyıllar boyunca bir aydınlatma aracı olarak kullanılan mum, Türk kültüründe geniş bir yere sahiptir. Mum, erimiş bal mumunun fitilin etrafını saracak bir şekilde stearik asit, parafin ve içyağı eklenerek genellikle silindir biçiminde oluşturulan, yandığında ışık ve alev veren bir maddedir (Türkçe Sözlük, 2005; Yarcı, 2015: 5).

2.2. Mum Çeşitleri

Geçmişte evlerde ve konaklarda aydınlatma araçlarından en çok kullanılanı mumdu. Herkesin kendi durumuna göre alıp yaptığı hayli mum çeşidi üretilmişti. Bu mumların her birinin bir ismi vardı. Kibarlara has olan "balık nefesi", büyüklerin kullandığı büyük "balmumu", "şişe mumu", camilerde kullanılan "mihrap mumu", kırmızı dipli "varna mumu", Eyüp'te yapılan yerli "sırık mumu", siyah "Arap mumu", büyük ve ince "divanhâne mumu", dökme "iç yağı mumu", kalın kısa "fener mumu" bunlardandı. Lehce-i Osmânî'de de mum türlerinden "balık mumu", "mühür mumu", "kara mum", "tezkire mumu" ve "yel mumu" olarak tasavvur edilmektedir (Kaya, 2015: 118).

Osmanlı döneminde mumlar, kullanım amaçlarına, kullanıldıkları yere, imal edildikleri bölgeye göre veya halk tarafından verilen özel adlarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Bunlar *mühür mumu, sokak mumu, kırmızı mum, beyaz mum, dökülmemiş beyaz mum, tersane mumu, donanma mumu değirmi mum, camii-i şerif mumu veya mihrab mumu, Tokad mumu,* özellikle madenlerde kullanılan *mağara mumu,* Avrupa'dan ithal edilen *Paskalya mumu* diye nitelendirilen *Frenk mumu* ve piyasada zor bulunan ispermeçet balinasından elde edilen hammaddeyle üretilen *ispermeçet mumu* denilmiştir (Yarcı, 2015: 8-9).

Tez için yapılan taramalarda, mum çeşitlerinden bal mumu, beyaz mum (kafûrî mum) gece mumu (yatak odası mumu), ve yel mumu örneklerine rastlanmıştır.

2.2.1. Bal Mumu

Arıların peteklerini yapmak için karın halkaları arasından saldıkları yumuşak sarı veya daha koyu madde. Bunun yanında sanayide hazırlanan maddeye de balmumu denir (http://www.hammaddeleransiklopedisi.com/makale-detay.php?seo=mum-nasil-yapilir-hammaddeler-ansiklopedisi). Kültürel miras olarak balmumu en çok kullanılan hayvansal kaynaklı maddedir. Eski çağlardan beri, aydınlanmada kullanılmaktadır (https://www.tab.org.tr/balmumu).

Aşağıdaki iki beyit bal mumunu çağrıştıracak nitelikte olan örnek beyitlerdir:

Fürkatinden nice yanmayam ki her şeb subha dek
Şem‘i yakan engübînin iftirakıdır henüz (Ahmed Paşa G 120 / 5)

Nahl-i şem‘i şerm-sâr ider cinân gül-zârını
Dikilüp meclisde dursa serv-i hôş-bâlâ gibi (Sehî Bey TB 2 / 10)

İlk beyitte mumun yanmasına sebep olarak bal gösterilmektedir. İkinci beyitte balmumu, servi boylu sevgili gibi mecliste dikilirse dünyanın gül bahçesini utandırır denilerek sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir.

2.2.2. Gece Mumu

Mum, elektriğin kullanılmadığı dönemlerde geceleri ışık ihtiyacının ana unsurlarından olagelmiştir (Kaya, 2015: 121). Mumlar işlevlerine ve kullanım yerlerine göre adlandırılmıştır. Divan şiirinde şem‘-i şebistan terkibiyle karşımıza çıkan bu mumlar, yatak odasında kullanılmaları itibariyle de hem yatak odası mumu hem de gece mumu olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Divan şairleri şem‘-i şebistan ile çoğunlukla sevgiliyi kastetmiştir. Taramalarda gece mumuyla ilgili ulaşılan beyitlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

Ahmed’in küynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayag üzre durup şem‘i şebistan her gece (Ahmed Paşa G 257 / 6)

Aşağıdaki beyitlerde çeşitli mecazlarla gece mumunun aydınlatma işlevi ifade edilmiştir:

Subha dek şehrinde ol mâhın ziyâ-bahş olmaga
Şu‘le-i âhım yeter şem‘-i şebistân olmasın (Ahmed Paşa G 251 / 10)

‘Azm itsen olur her sefere meş‘ale-sûz kim
Rıhlet şebine ser ‘alemün şem‘-i şebistân (Behiştî K 3 / 61)

Rûşen eylerken cemâlün her gice cân bezmini
Sohbeti bozdun bizi şem‘-i şebistânsuz kodun (Emrî G 296 / 2)

İrdi mihnet şebinün zulmeti cânânum yok
Dil evin rûşen ider şem‘-i şebistânum yok (Emrî Kıt’a 249 / 1)

Eylemez ‘ışka iren hüccet ü bürhâna nazar
Mihr-i rahşân variken şem‘-i şebistânı n’ider (Behiştî G 141/ 3)

Ne yakarsın okun ey âteş-i dil vasl günü
Bize hicrân gecesi şem‘-i şem‘-istândır bu (Fuzûlî G 237 / 5)

Nâr-ı gamla dûd-ı âhı sâyesinde nûr olan
Âfitâbı kendiye şem‘-i şebistân istemez (Hayâlî G 194 / 1 b3)

Gece mumu bulunduğu ortama süs katmaktadır:

Ruh u zülfün hevesinden geceler subha degin
Zeyn olur şem‘-i şebistân ile dükkân-ı Mısır (Ahmed Paşa G 84 / 6)

Aşağıdaki beyitlerde ise gece mumu, yanması özelliğiyle çeşitli anlam ilgileri kurularak verilmiştir:

Görenler dir şu‘â-ı ‘ışkı zulmet-hâne-i dilde
Bu ne şem‘-i şebistândur yanar şevkıle revgânsuz (Behiştî G 196 /4)

Bu çarh-ı nîzeden bülbülleri pervâne kılmaga
Uyardı âteş-i gülden niçe şem‘-i şebistânı (Behiştî G 551 / 4)

Âteş-i haddün ile her gice tutuşmakdur
İşi pervânelerün şem’-i şebistânlar ile (Emrî G 466 / 4)

Şem‘ denince akla gelen ilk unsur pervanedir. Gece mumu aşağıdaki beyitlerde pervaneyle bir arada kullanılmıştır:

Hâller olmuş mekesler hadd-i cânânı öper
Gûyiyâ pervâneler şem‘-i şebistânı öper (Hayâlî G 118 / 1)

Nola gözlerse erbâb-ı nazar ruhsâr-ı cânânı
Alırlar ortaya pervâneler şem‘-i şebistânı (Hayâlî G 426 /71 b1)

Aşkdandır süz u halet dilde zîrâ şu kadar
Gösteren pervâneye şem‘-i şebistân yolların (Usûlî G 94 / 4)

Bu beyitlerde gece mumu, odaları aydınlatması, sabahlara kadar yanması, bulunduğu ortama süs katması işlevleriyle, bazı beyitlerde de pervaneyle bir arada kullanılmıştır.

2.2.3. Kafurî Mum / Beyaz Mum

Bir çeşit bitki olan kâfur çok güzel kokmasıyla bilinir. Genellikle beyaz renklidir. Birçok alanda kullanılmakla beraber aydınlatıcı maddeler ve mum üretiminde de kullanılır. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfûra benzetilir (Pala, 2004: 251-252). Mum, renk olarak beyazdır ve “kâfûrî” veya “şem‘-i kâfûrî” olarak ifade edilir. Kâfûr, mum yapımında kullanılan bir maddedir. Kansûr’da ağaçtan çıkarıldığında rengi siyahtır. Kâfûrîler onu Umman, Basra veya Şiraz’a getirip yakarak ağartırlarmış. Siyah, sarı, kırmızı, yeşil, beyaz renginde olan kâfûr, yıkanıp işlendikten sonra beyazlaşmaktadır (Kutlar 2004: IV/16; Sungurhan2015: 160).

Aşağıdaki beyitte şair, kâfûr ve mum arasında renk yönüyle ilişki kurarken sevgilinin yanağıyla da bağlantı kurar. Yanak, beyaz ve parlaktır. Mum da kâfur

sebebiyle beyaz ve parlaktır. Dolayısıyla kâfûrî mum ile yanak arasındaki ilişki renk yönüyledir (Armutlu 2018: 71):

Karanusuna anun kılma hande şem‘ gibi
Dilersen ola yüzün ağ nitekim kâfur (Hayâlî K 5 /2)

Kâfûr esasen siyah, sarı kızıl ya da açık kahverengi rengindedir. Yıkanarak işlendikten sonra beyazlaşır (Kutlar, 2004: IV/16). Bu maddeden mum yapımında yararlanıldığı için şem‘ geçen bir beyitte kâfurdan bahsedilmesi olağandır. Kâfûr, “yüzünü ağartmak” deyimi ile renk unsuru; şem‘ kelimesi ile hammadde ilgisi unsuruyla kullanılmıştır. Beyitte verilmek istenen mesaj, insanın görüşüne göre değil davranışlarına ve eylemlerine göre değerlendirilmesi gerektiğidir (Kılıç, 2005: 70).

Divan şiirinde sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfûra teşbih edilir (Pala, 2004: 252). Nitekim aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin bedeni, boynu ve boynundaki benler kâfurla ilişkilendirilerek söylenmiştir. Ayrıca beyitler üzerinden siyah beyaz üzerinden tezat sanatı yapılmıştır:

Ne yaraşmış kara benler nigârâ boynun agında
San olmuş dâne müşgiyle müzeyyen şem‘-i kâfûrî (Ahmed Paşa G 326 / 2)

Şeb-i zülfünde haddün gösterür nûr
Meger kim gerdenündür şem‘-i kâfur (Mesihi G 47 / 1)

Çerâg-ı bezm-i vasl olmaga bir şeb ‘ârızı nûrı
Kefîli boynıdur ol meh-likânun şem‘-i kâfûri (Bâkî G 505 /1)

Hatundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem‘-i kâfürî
Fürûzân olmaga gül-nâr haddünden alur nûn (Bâkî G 547 / 1)

Bu ‘âlem ‘îşgâhından Behiştî hîç fark itmez
Meger anda lebün mi ola boynun şem‘-i kâfûrî (Behiştî G 505 / 5)

Yâ Rab ol gerden mi yâ mihr ü vefâ tûmârı mı
Şem‘i kâfûrî midir yâ hod serîr-i cân mıdır (Hayâlî K 90 / 1 b7)

Her şem‘-i hüsne ger ola kâfûrdan beden
Cismin misâli olmaya bir nûrdan beden (Hayâlî G 323 / 50 b1)

Tan mı ger pervâne-veş halkı o sîmîn-ber yaka
Şem‘-i kâfûrî o gerden şem‘-dân-ı zer yaka (Zâtî G 13 / 1)

Şem‘-i kâfûrîye gûyâ kim yapışmış kalmış ol
Gerdenünde hâl bir yanmış siyeh pervânedür (Zâtî G 338 / 3)

Letâfet câmi‘i içre ya bir hôş şem‘-i kâfûrî
Ya tûmâr-ı du‘â-yi Nûrdur ey mâh ol gerden (Zâtî G 1075 / 4)

Behiştî’ye ait bir başka beyitte ise siyah-beyaz tezadı üzerinden benzetmeler yapılmıştır. Bu zıtlık saçların siyah, gerdanın ise beyaz olması münasebetiyledir:

Şem‘-i kâfûrînün etrâfın tutar nûr-ı siyâh
Gerdeni üzre kaçan kim şâneden gîsû döker (Behiştî G 145 / 4)

Kâfûr da tıpkı anber gibi güzel kokusuyla da bilinir. Beyitlerde amber ve kâfur bir arada kullanılarak mumun koku özelliği ifade edilmiştir:

Döyemez dîde ki zülfün uzada boynuna el
Şem‘-i kâfûriyi gör anber-i terden küniler (Ahmed Paşa G 69 / 8)

Meclisünde ʿûd göyner şemʿ-i kâfûrî yanar
Can dimâgını muʿattar müşk ile ʿanber kılur (Ahmed-i Dai K 15 /14)

Çerâg-ı hüsnünün nûrı fürûg-ı şem‘-i kâfûrî
Nigâr-ı ‘anberîn-gîsü nihâl-i sîm-sîmâdur (Bâkî G 52 / 2)

Eskiden ölülerin üzerinde oluşan kötü kokuyu gidermek ve kabirde yılan vs. hayvanları uzaklaştırmak amacıyla ölülerin gözlerine, kulaklarına, burnuna ve yedi secde azasına pamukla, suya karıştırılmış kâfûr koyarlarmış. Bazen de ölü kâfûrlu suyla yıkanırmış. Bu yüzden kâfûr kokusu ölüme işaret eder (Pala, 2004: 252):

Hâk olursa şevk-i ruhsârunla cism-i sûhtem
Kabrüm üzre şem‘-i kâfûrî ola her üstühân (Mesihi K 14 / 22)

Taradığımız divanlarda kafûrî mumu örnekleyen yirmi dört beyit bulunmuştur. Kâfûr, renk yönüyle yanağa, yüze, saça ve gerdana benzer. Ancak tezimiz kapsamında olan divanlardan ulaştığımız beyitlerde kâfûr daha çok gerdana benzetilmiş ve kokusu itibariyle de amberle beraber kullanılmıştır.

2.2.4. Yel Mumu

Mumun fiziksel özellikleri ve işlevine bağlı olarak karşımıza çıkan bir diğer mum çeşidi ise yel mumudur. Kalın fitilli olması sebebiyle rüzgârda sönmeyen yel mumları da Divan şiirinde söz konusu edilmiştir (Kaya, 2015: 120).

Aşağıdaki beyitte gam yolundaki âşığın âhı, yel mumu olmaktadır:

Râh-ı gamunda her şeb âh-ı alev-feşânum
Yel mumı gibi olur bana sefer çerâgı (Behiştî G 240 / 3)

Emrî’ye ait aşağıdaki beyitte ise ayrılık gecesindeki âşığın âhı, yel mumunu yakmaktadır:

Gördi döymez bir yufına rûzgârın şem‘-i cân
Gam şebinde yakdı yil mûmını âh-ı âteşîn (Emrî G 342 / 2)

2.3. Mum İmalathaneleri

İnsanlığın çok eski zamanlarında ortaya çıkan mum yüzlerce yıl insanoğlunun vazgeçilmez aydınlatma aracı olmuştur. Mumun tarihi MÖ 3000 yıllarına kadar

götürülmektedir. Bu açıdan da bakıldığında mum insanların ilk buluşlarından, ilk ışık kaynaklarından birisidir (Mert, 2015: 101).

Tarih boyunca insanlar mumu küçük imalathanelerde yapıp kullanmışlardır, daha sonra buralar uygarlığın da gelişmesiyle beraber fabrikalara dönüşmüştür (Mert, 2015: 101). Esasen Osmanlılarda mum imalathaneleri küçük ticarethaneler arasında vurgulanması gerekli olan bir endüstriyel çalışma alanıdır. Klasik Osmanlı döneminde, küçük büyük çokça mum imalathanesi kurulmuş; bunların birçoğu devlete mahsus olan mukataa sistemiyle çalıştırılmış; 19. yüzyılda bunlara ek olarak yabancı sermaye tarafından kurulan imalathaneler de baş göstermiştir (Yarcı, 2015: 76).

Mum üretimi Osmanlı klasik döneminden bu yana bir sanayi faaliyeti olagelmiştir. Osmanlı devlet ve toplam hayatında yerli mumlar kullanılmakla beraber 19. asır ortalarında Avrupa'dan getirilen ispermeçet mumunun kullanımı yaygınlaşmış ve asrın ikinci yarısında Paşabahçe İspermeçet Mumu Fabrikası açılmıştır (Yarcı, 2015: 6). Bu fabrika devlet eliyle kurulan fabrikalara örnek teşkil etmektedir (Yarcı, 2015: 76). Ayrıca imalathaneden fabrikaya dönüşümün bizdeki ilk örneği olmuştur (Mert, 2015: 101-102). Yapılan çalışmalar göstermiştir ki Osmanlı'da mum imalatı hayli geniş ve incelemeye muhtaç bir konudur (Yarcı, 2015: 78).

2.4. Mumun Kullanım Alanları

Eski zamanlarda toplumların ışık kaynaklarından olan mum günlük hayatın önemli parçalarındandır. Devlet ile toplum hayatında elektriğin kullanılmaya başlamasına kadar mum; Osmanlı saraylarında, sivil ve askerî kurumlarda, fenerlerde, özel kişilere ya da devlete ait işletmelerde, şehir, köy ve kasaba alanlarının caddelerinin ve sokaklarının ışıklandırılmasında kullanılmıştır. Bununla birlikte hastane, medrese ve mektep gibi kurumlarda, ahalinin günlük ihtiyacı dolayısıyla evler ve ibadethanelerde (cami, mescit, tekke-türbe, kilise, havra vs.) bol miktarda tüketilmiştir (Yarcı, 2015: 6).

Letâfet câmi'i içre ya bir hôş şem'-i kâfûrî
Ya tûmâr-ı du'â-yi Nûrdur ey mâh ol gerden (Zâtî G 1075 / 4)

Meclisünde 'ûd göyner şem'-i kâfûrî yanar
Can dimâgını muʿattar müşk ile 'anber kılur (Ahmed-İ Dai K 15 / 14)

Gerdiş-i câm-ı meyi görsün sürâhî üstine
Şem'-i bezmi devr iderken görmeyen pervaneyi (Bâkî G 509 / 2)

Meclisünde şem‘i gördüm karşuna par par yanar
Yanmaz idi şevkün ile olmaya ger nâr mest (Muhibbî G 214 / 5)

2.5. Divan Edebiyatında Mum

Divan şiirinde mum, çoğu zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervâne ile birlikte anılır. Âşık pervâne olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Âşık yanarken mum gibi yanıp erir. Mumun yanışı, baştan ayağa doğru olur. Mumun bazen başı kesilir. Bundan başka yer yer lâle, ay, güneş, âşık, gam, sîne, göz, can, boyun, sevgili, sevgilinin yanağı ve yüzü, vuslatı ve güzelliği de muma benzetilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır (Pala 2004: 427).

Mumun zengin bir tema olarak kullanılmasının yanı sıra İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevîlere konu oluşu bakımından da önemlidir. Divan şiirinde Şem‘ u Pervâne mesnevileri de ayrı bir yere sahiptir.

Mum ve Pervâne, İran ve Türk edebiyatlarında klâsik mesnevi konusudur. İnsanın, aşk uğruna maddi varlığından vazgeçmesinin, tasavvuf şiirinde ise Tanrı’nın varlığında yokluğa erişmenin simgesi olan şem‘ (mum) ile pervâne (kelebek) hikâyesi kitap düzeyinde ilk defa Fars şiirinde Ehlî-i Şirâzî tarafından işlenmiştir. Bunun yanında klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Şem‘ ü Pervâne konulu mesnevi yazma geleneğinin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Türk edebiyatında bu konuyu işleyen Zâtî, Lamiî Çelebi, Feyzî Çelebi ve Muidî’nin aynı adla kaleme alınmış mesnevileri vardır (Armutlu 2010: 496). Zatî’nin eseri, bu eserler arasında diğerlerinden daha fazla ilgi görmüştür. Zatî’nin 3937 beyitli Şem‘ ü Pervâne mesnevisi, aynı adı taşıyan diğer mesnevilerden son derece farklıdır.

Alegorik bir yapıya sahip olan Şem‘ ü Pervâne’nin konusu İskender Pala tarafından kısaca şöyle anlatılmaktadır: Anadolu padişahı olan ve artık iyice yaşlanan Jâle'nin, çocuğu olmamaktadır. Uzun yıllar dua etmesinin sonucunda bir Kadir gecesinde Şükûfe adlı cariyesi ile izdivacından bir oğlu olur. Çocuğa Pervâne adını koyarlar. Müneccimler çocuğun talihine bakıp onun Şem‘ adlı bir kıza âşık olacağını, bu sebeple binlerce sıkıntıya ve belaya uğrayacağını söylerler. Şehzâde Pervâne her türlü ilim ve hünerler öğretilerek büyütülür. Babası ona Cennetâbâd adlı bir köşk yaptırır. Bu köşkü süsleyen Kâmil adlı nakkaş köşkün ortasına bir kız resmi yapar. Bu kız, Çin fağfurunun kızı Şem‘dir. Müneccimlerin sözleri gerçekleşmek üzeredir.

Şehzâdenin zamanını bu resim karşısında geçirmesi üzerine babası durumdan haberdar olur. Buna bir çözüm arayan babası resmi duvardan kazıtmaya karar verir. Bunun için de oğlunu ava gönderir döndüğünde resmi göremeyen şehzade kendinden geçer. Uzun süre tedavi görmesine rağmen iyileşmeyen Pervâne köşkten kaçar. Aramalar sonucu bir kuyuda bulunur. Ancak Pervâne tahtadan yapılan ilkel bir uçakla Şem'in bulunduğu Çin ülkesine doğru uçar. Şem'in sarayına gider. Şem' havuz başında oturmakta ve çok seyahat eden adamlarından birinin, Pervâne hakkında anlattığı serüveni dinlemektedir. Şem' anlatılanlardan sonra Pervâne'ye âşık olur. Bu sırada artık sabrı tükenen Pervâne ortaya çıkar. Şem'le yakalanan Pervâne zindana atılır. Bir yolunu bulup zindandan kaçan Pervâne ile Şem' mektuplaşırlar. Şem' ona kendisini babasından istemesini yazar. Pervâne ülkesine dönerek annesi aracılığıyla durumu babasına duyurur. Jâle, kızı fağfûrdan isterse de fağfûr vezirinin sözüne uyarak kızını şehzâdeye uygun görmediği cevabı ile onu reddeder. Bunun üzerine Jâle ile fağfûr arasında savaş olur. Savaştan bir sonuç çıkmaz ve Jâle ülkesine dönmek zorunda kalır. Pervâne ise tekrar Şem' ile mektuplaşmaya başlar. Birlikte kaçmaya karar verirler. Şem' bir gece câriyelerinin yemeğine uyku ilacı koyup Pervâne ile kaçar. Fağfûr olayı işitince Diyâr-ı Rum'a bir casus gönderir. Jâle gelen casusa bilmeden iyi davranır. O da fağfura haber gönderip Pervâne'nin kızına layık olduğunu söyler. Sonunda fağfûr kızının çeyizlerini gönderir ve bir müddet sonra ölür. Pervâne, Çin diyarına şah olur. Şem' ile birlikte mutlulukla nice yıllar adaletle hüküm sürerler (2010: 427-428).

Hikâye birkaç ana olay etrafında gelişir. Bunlar, Şâh Jâle'nin çocuğu olması için Allah'a yakarışı, Pervâne'nin doğumu, yetiştirilmesi, Şem'e âşık oluşu, Şem'in resminin ortadan kaldırılması sonucu hastalanması, delirmesi ve Şem' uğruna yaptığı tehlikeli yolculuklar ile yaşadığı maceralar, sonunda muradına erip Çin hükümdarı oluşu (Pala, 2004: 428). Hikâye 13. yüzyılda İran edebiyatında, 14. Yüzyıldan itibaren de Türk edebiyatında mesnevilerin içine sıkıştırılan münazaralar ya da hikâyeler şeklinde varlığını sürdürmüştür (Armutlu, 2010: 38/495).

Şem' ü Pervâne klasik mesnevi konusu olmanın yanında şairler için ilham kaynağı olmuş ve şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır.

Bu tez kapsamında taranan 20 divan oldukça zengin bir malzeme sunmuştur. Mum anlamındaki kelimeler ve mumla ilgili diğer hususlar bu divanlarda toplamda 2293 yerde kullanılmıştır. Bunların tasnifi, incelemesi ve mumun divan şiirinde bir mazmun olarak kullanılması tezimizin III. Bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir.

BÖLÜM III

DİVAN ŞİİRİNDE MUM

3.1. Mum ve Mum Anlamına Gelen Kelimeler

3.1.1. Mum

Farsça bir sözcük olan mum, sözlüklerde bir fitilin etrafına erimiş bal mumu, içyağı, stearik asit ya da parafin dökülerek genellikle silindir biçiminde dondurulan ince ve uzun aydınlatma aracı şeklinde tanımlanmaktadır (https://sozluk.gov.tr/). Yaptığımız şiir taramalarında bu kelimenin 15. yüzyılda 19, 16. yüzyılda ise 34 olmak üzere toplamda 53 beyitte kullanıldığını tespit ettik.

3.1.2. Şem‘

Mumun Arapça karşılığı, şem‘dir. Divan şiirinde mum, daha çok yanması ve ışık kaynağı olma özelliğiyle işlenir. Sık sık pervâne ile birlikte anılır. Âşık pervâne olunca sevgilinin yüzü ile yanağı mum olur. Âşık yanınca mum gibi yanıp erir. Mumun yanışı, baştan ayağa doğru olur. Mumun bazen başı kesilir. Bundan başka yer yer lâle, ay, güneş, âşık, gam, sîne, göz, can, boyun, sevgili, sevgilinin yanağı ve yüzü, vuslatı ile güzelliği de muma teşbih edilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yere sahip olması da mumun önemini artırır (Pala, 2004: 427).

Taradığımız divanlarda şem‘ kelimesinin 15. yüzyılda 273, 16. yüzyılda ise 905 beyitte kullanıldığı saptanmıştır. Bu sözcüğü en sık kullanan 15. yüzyıl şairi Ahmed Paşa iken en az kullanan şair de Necâtî olmuştur. 16. yüzyılda şem‘ kelimesini en sık Muhibbî, en az ise Usûlî kullanmıştır. Toplam sayının 1178 olduğu göz önüne alındığında şem‘ motifinin divan şiirinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3. Çerâğ

Fitilli mum veya kandil anlamında kullanılan, Farsça bir sözcük olan çerağ, ışık ve aydınlık anlamlarına da gelir. Yakmak, uyanmak, uyandırmak ve dinlendirmek eylemleriyle beraber parlaklıkla ilgili kullanımları yaygındır. Tasavvufta mürşîd ve yol gösterici anlamlarına gelir. Meclis, meyhâne veya içkiyle ilgili unsurlarla bir arada bulunur. Şarap anlamı ifade edebilir (Pala, 2004: 100-101).

Taradığımız divanlarda şem‘den sonra en sık kullanılan kelimenin çerağ olduğu görülmüştür. Söz gelimi çerâğ, 15. yüzyılda 81, 16. yüzyılda ise 209 olmak üzere toplamda 371 beyitte kullanılmıştır.

3.1.4. Kandil

Kandil, Latince “aydınlatıcı; mum, lamba” anlamındaki candela kelimesinden Arapçalaşan kındîlin Türkçeye geçmiş şeklidir. Selçuklular ile Osmanlıların daha çok Farsça çerâğ, Arapların ise sirâc ve misbâh kelimelerini kullandıkları görülür (Bozkurt, “Kandil”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2001: c. 24, 299-300). Yüksek yansıtma özellikleriyle cam kandiller, yüzyıllar boyunca insanlığın ışık kaynağı ve günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olmuşlardır. En eski çağlardan bu yana aydınlatma aracı olarak kullanılan kandiller, genellikle küçük, kolay taşınabilir ve hafif malzemelidirler. Kandil kelimesi içine zeytinyağı konularak, bir fitil yardımıyla yakılan aydınlatma aracı anlamını taşımaktadır. Kandil fitilinin sönmemesi için daima yağın üzerinde kalması gerekmektedir. Bunu sağlamak amacıyla, yağın üstüne mantardan bir şamandıra yerleştirilir. Böylece, azalan yağla birlikte aşağı inen şamandıra, fitilin sönmesini engeller. Yağ bittiğinde ise fitilin ucu suyla temas ederek söner (Gök, 2004: 34).

Taraması yapılan divanlarda 111 yerde kandil kelimesine rastlanmıştır. 15. yüzyılda bu kelimeyi en çok kullanan şairler Cem Sultan ile Ahmed Paşa olmuştur. 16. yüzyılda kandil sözcüğüne şiirlerinde en çok yer veren Hayâlî’dir. Daha ayrıntılı bilgilere aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

3.2. Mum Redifli Şiirler

Mürettep bir divan oluştururken bütün harflerin kullanılarak gazel söylenmesi gerekmektedir. Ancak bazı harflerde az kelime bulunması nedeniyle şairler bu harflerde şiir yazarken zorlanmışlar ve redifte belli kelimelerle sınırlanmışlardır. Bu harflerin arasında yer alan ayın (ع) harfindeki kelimelerden birinin şem‘ olması nedeniyle şairler bu sözcüğü ya redif ya da kafiyede kesinlikle kullanmak zorunda kalmışlardır (Ünlü, 2017: 333). Şem‘ dışında az da olsa mum, çerâğ ve kandil kelimeleri de şairler tarafından redif olarak kullanılmıştır.

Şiirin her beytinde tekrarlanması gereken bu kelimeler nedeniyle şiirin tamamında mutlaka mumla ilgili bir mazmun ya da hayal kullanılmıştır.

Böylece bu şiirlerde şairin mumla ilgili hayal dünyasını oluşturan birçok unsuru bir arada görme imkânı da bulunmaktadır (Ünlü, 2017: 223). Bu açıdan bakıldığında söz konusu şiirlerin tezimiz için sağladığı bilgiler oldukça zengin ve değerlidir. Şem‘ ve aynı anlamdaki diğer kelimelerin 15. yüzyılda kullanıldığı şiir sayısı 7 iken 16. yüzyılda bu sayı 30 olmuştur. Toplamda 37 şiirde redif olarak kullanılan kelimelerin ayrıntılı bilgisi tablo 10 ve grafik 11’de gösterilmiştir. Şiirlere de Ek-1’de yer verilmiştir.

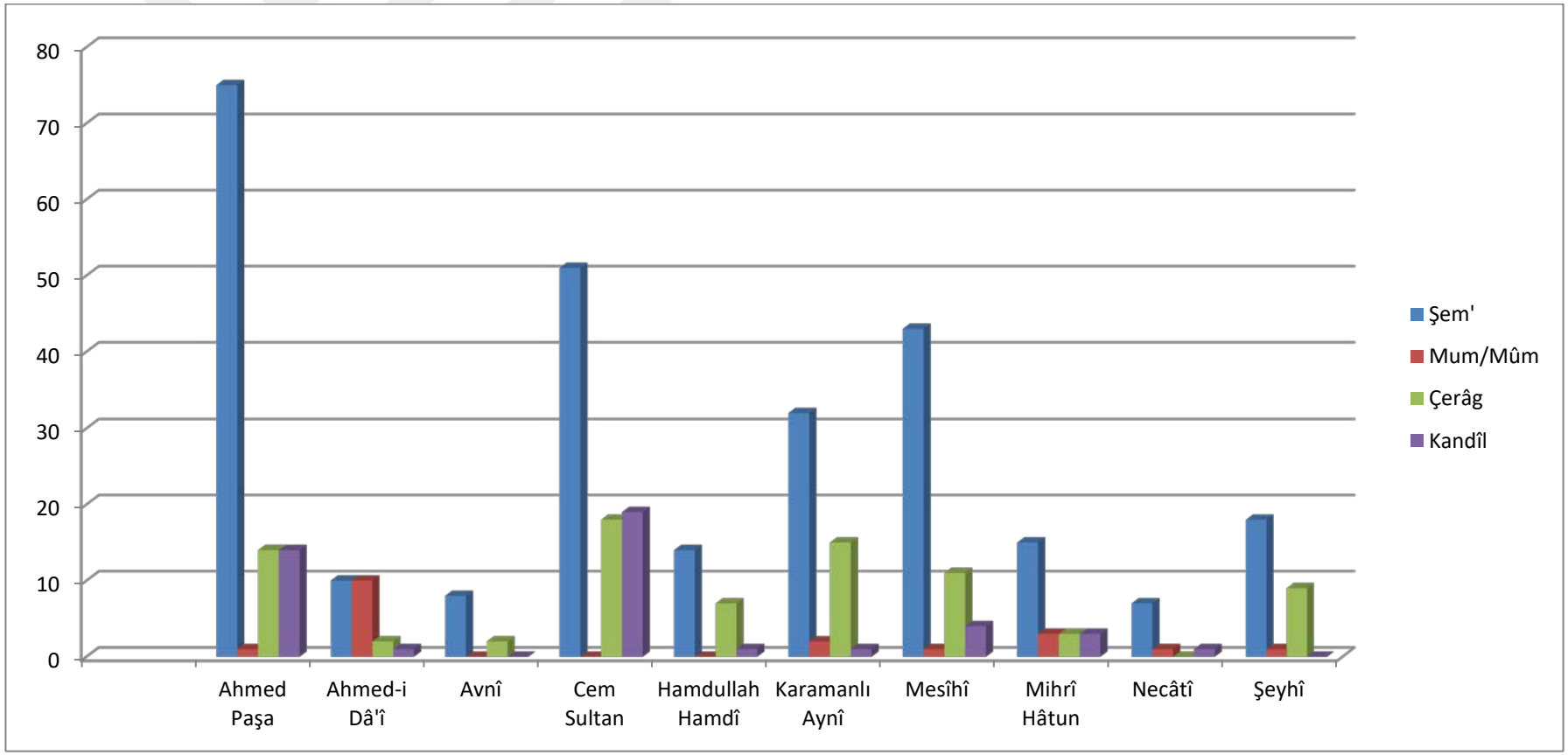
Tablo 1.

Mum anlamına gelen kelimelerin 15. yüzyıl şairleri arasındaki kullanım oranını gösteren tablo

	Kelimeler Şairler	Şem'	Mum/Mûm	Çerâg	Kandîl	Toplam
1	Ahmed Paşa	75	1	14	14	104
2	Ahmed-i Dâ'î	10	10	2	1	23
3	Avnî	8	0	2	0	10
4	Cem Sultan	51	0	18	19	88
5	Hamdullah Hamdî	14	0	7	1	22
6	Karamanlı Aynî	32	2	15	1	50
7	Mesîhî	43	1	11	4	59
8	Mihrî Hâtun	15	3	3	3	24
9	Necâtî	7	1	0	1	9
10	Şeyhî	18	1	9	0	28
	Toplam	273	19	81	44	417

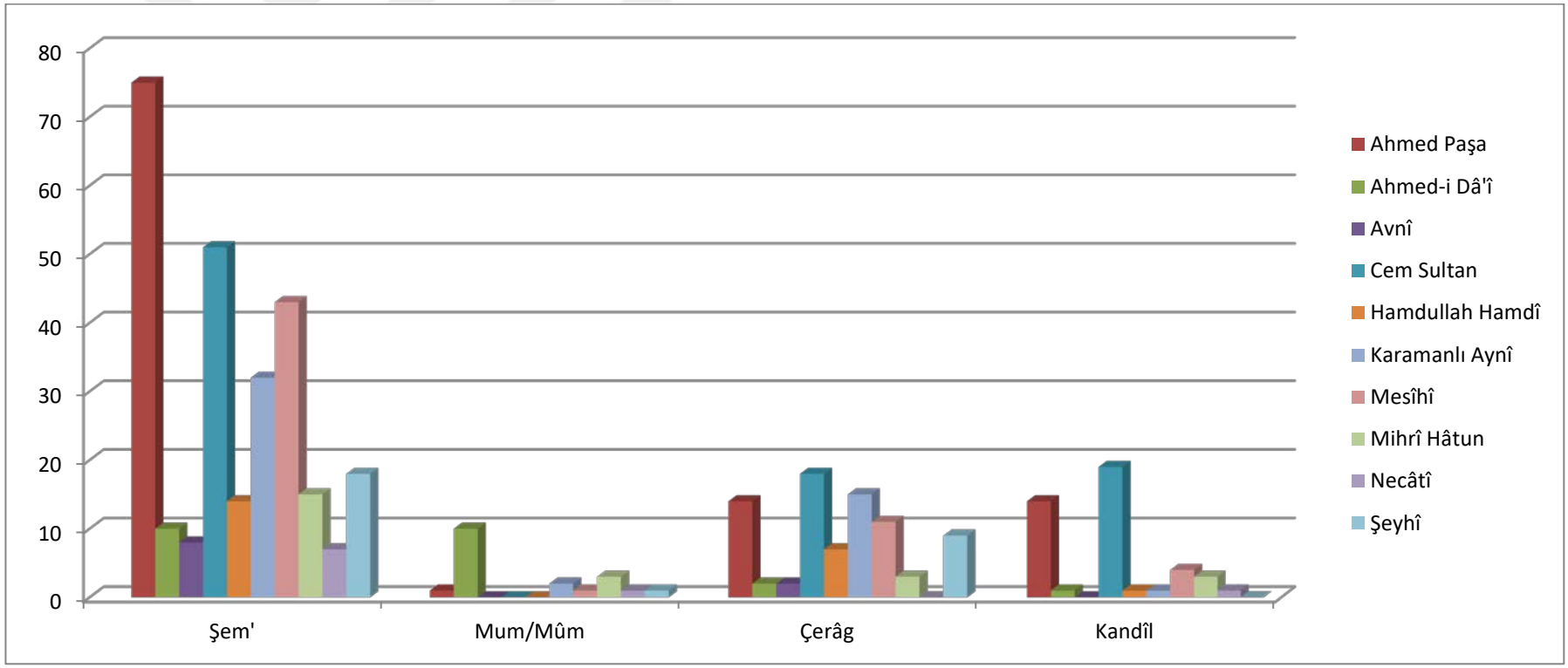
Tablo 2.

Mum anlamına gelen kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanım oranını gösteren grafik

Tablo 3.

15. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanım oranını gösteren grafik

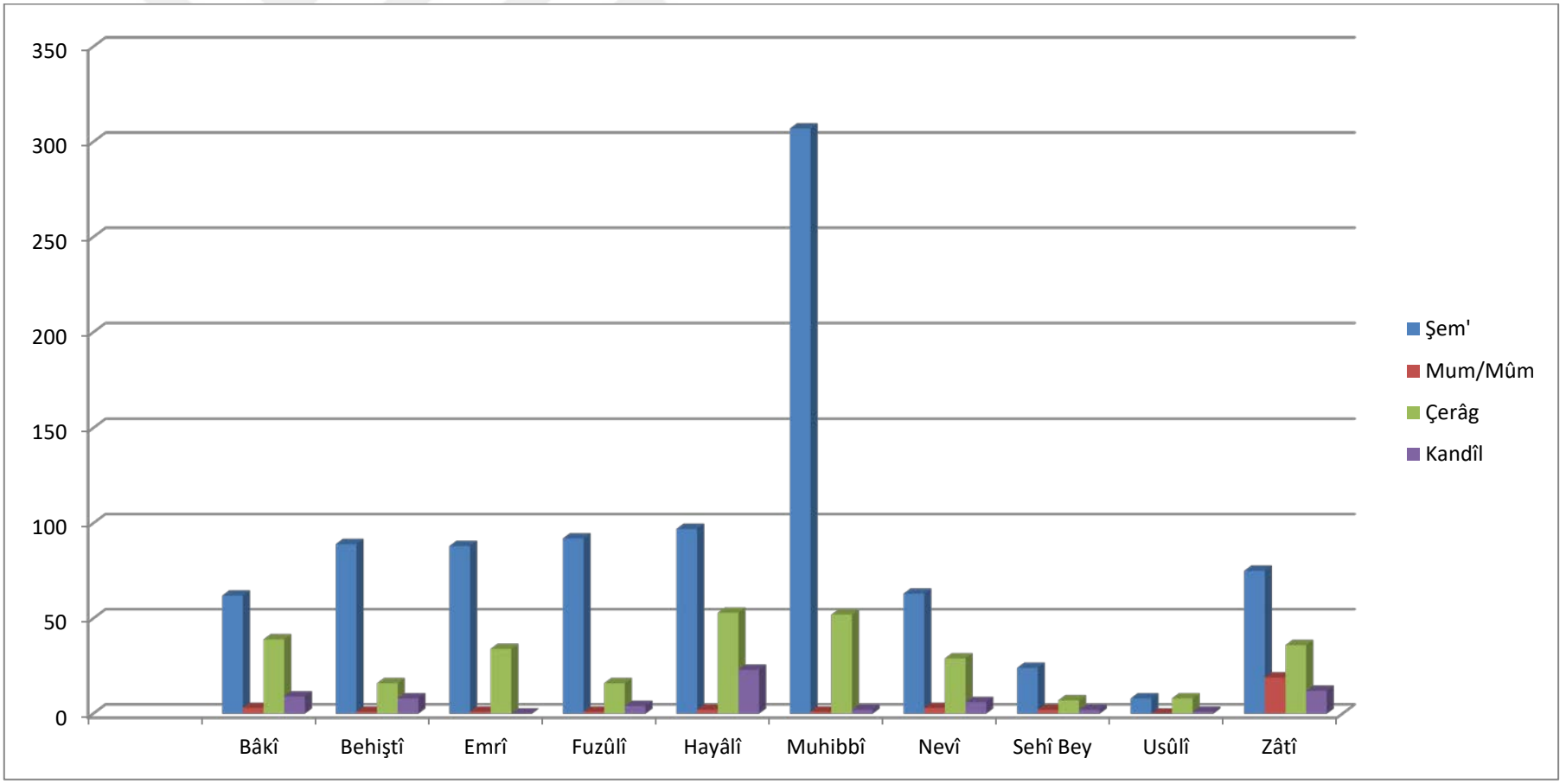
Tablo 4.

Mum anlamına gelen kelimelerin 16. yüzyıl şairleri arasındaki kullanım oranını gösteren tablo

	Kelimeler Şairler	Şem'	Mum/Mûm	Çerâg	Kandîl	Toplam
1	Bâkî	62	3	39	9	113
2	Behiştî	89	1	16	8	114
3	Emrî	88	1	34	0	123
4	Fuzûlî	92	1	16	4	113
5	Hayâlî	97	2	53	23	175
6	Muhibbî	307	1	52	2	362
7	Nevî	63	3	29	6	101
8	Sehî Bey	24	2	7	2	35
9	Usûlî	8	0	8	1	17
10	Zâtî	75	19	36	12	142
	Toplam	905	33	290	67	1295

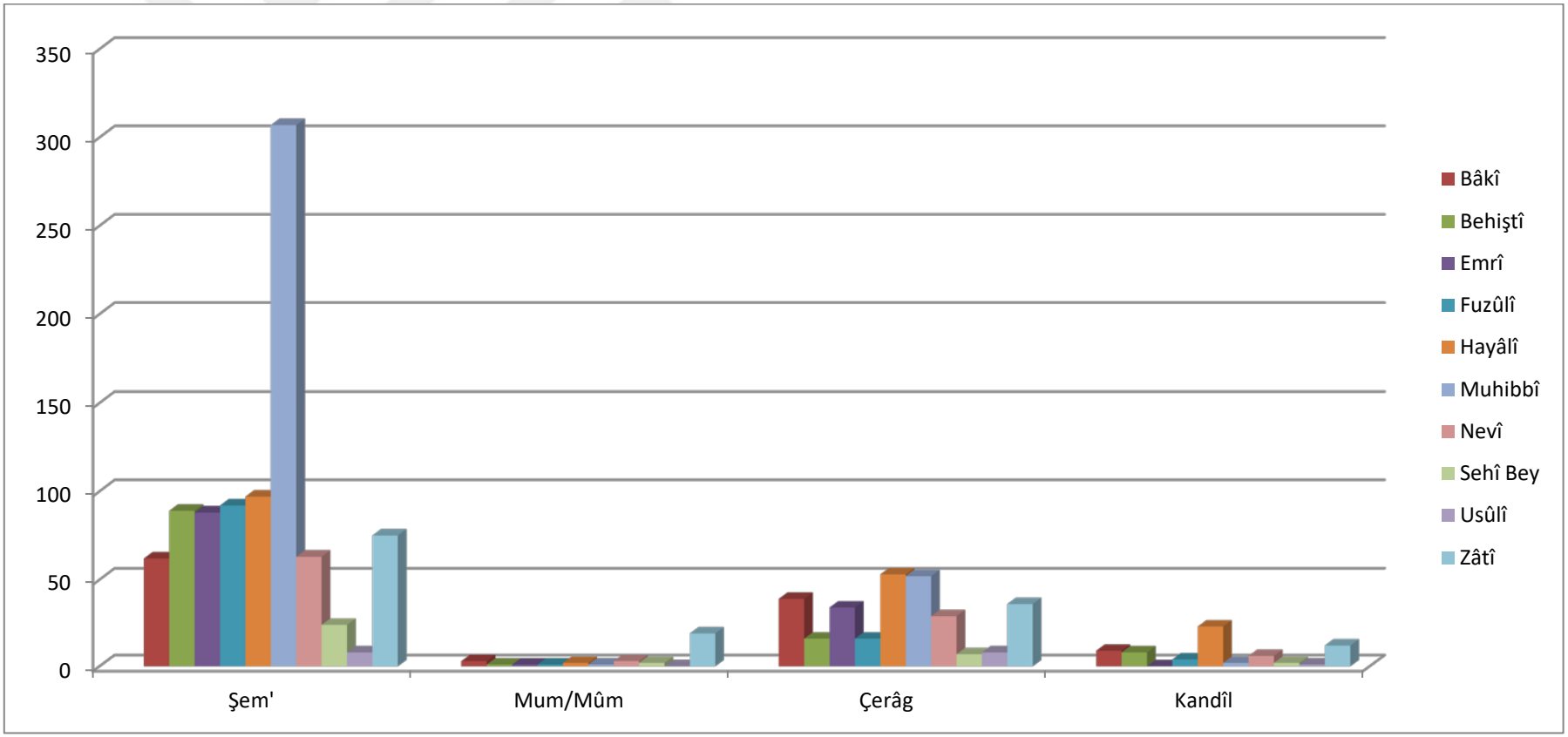
Tablo 5.

Mum anlamına gelen kelimelerin 16. yüzyıl şairleri tarafından kullanım oranını gösteren grafik

Tablo 6.

16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanım oranını gösteren grafik

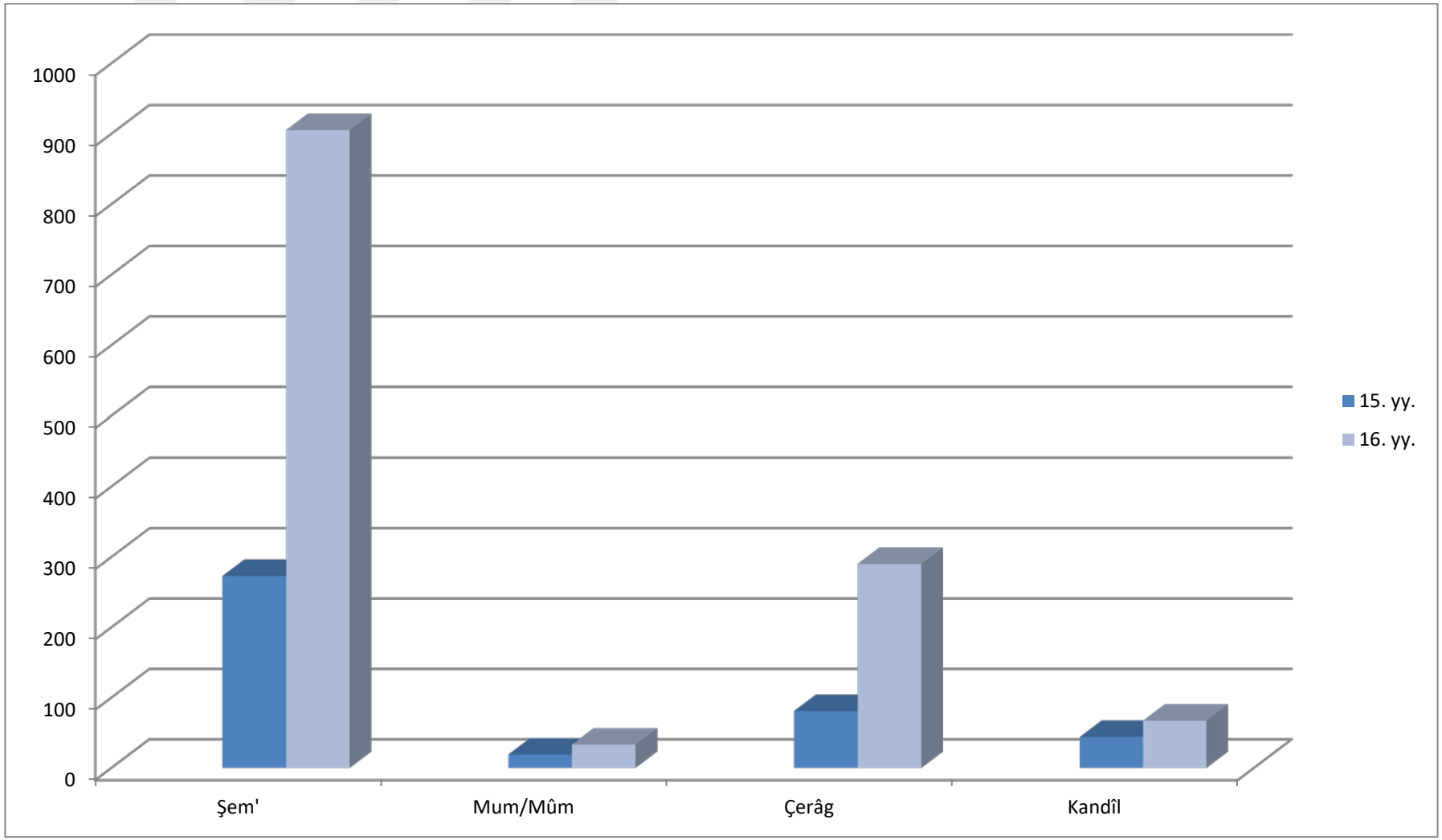
Tablo 7.

Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyıldaki toplam kullanımını gösteren tablo

Kelimeler Yüzyıllar	Şem‘	Mum/Mûm	Çerâg	Kandîl	Toplam
15. yy.	273	19	81	44	417
16. yy.	905	33	290	67	1295
Toplam	1178	52	371	111	1712

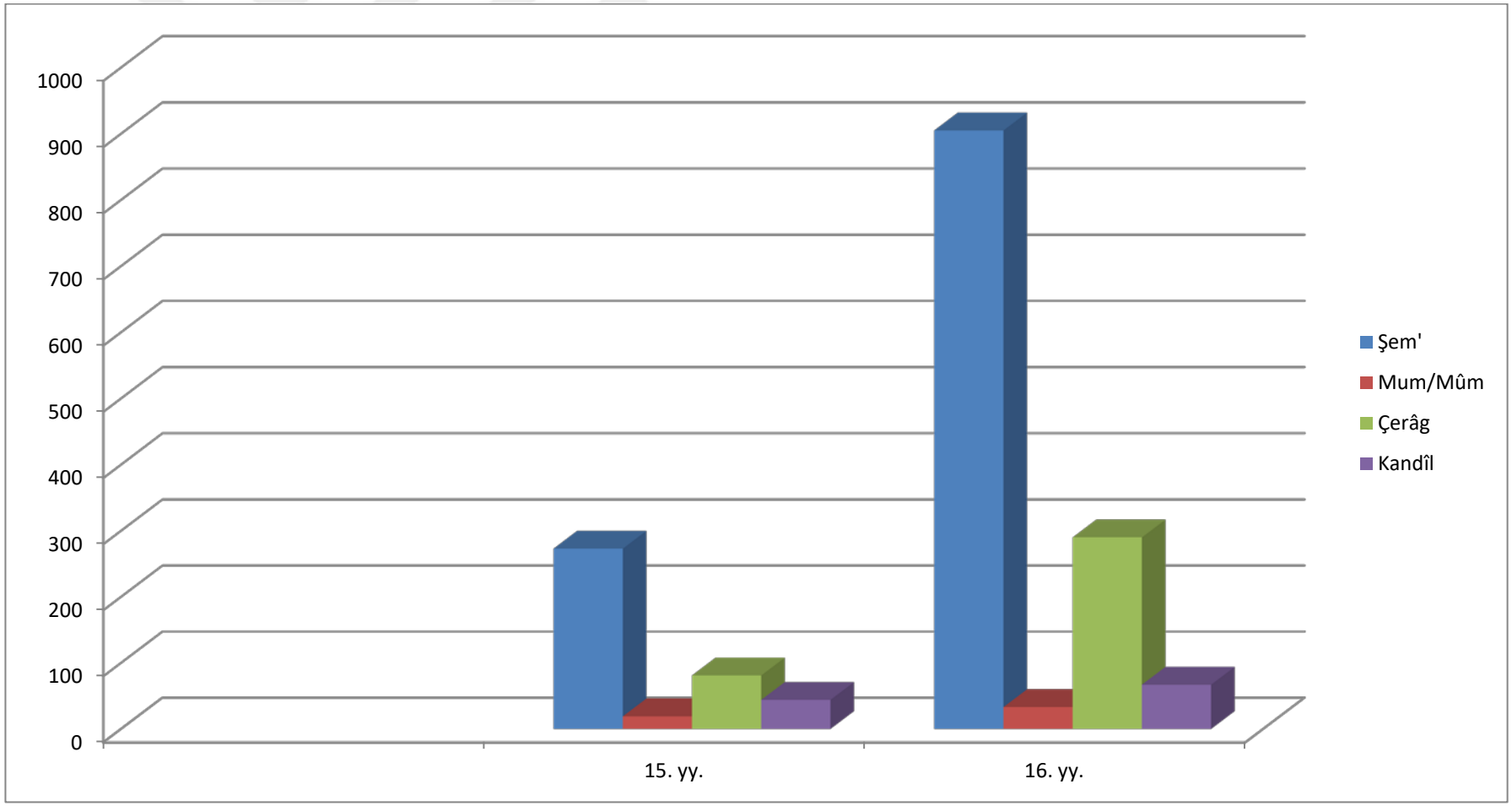
Tablo 8.

Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyıldaki toplam kullanımını karşılaştırmalı olarak gösteren grafik

Tablo 9.

15 ve 16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanım oranını karşılaştırmalı olarak gösteren grafik

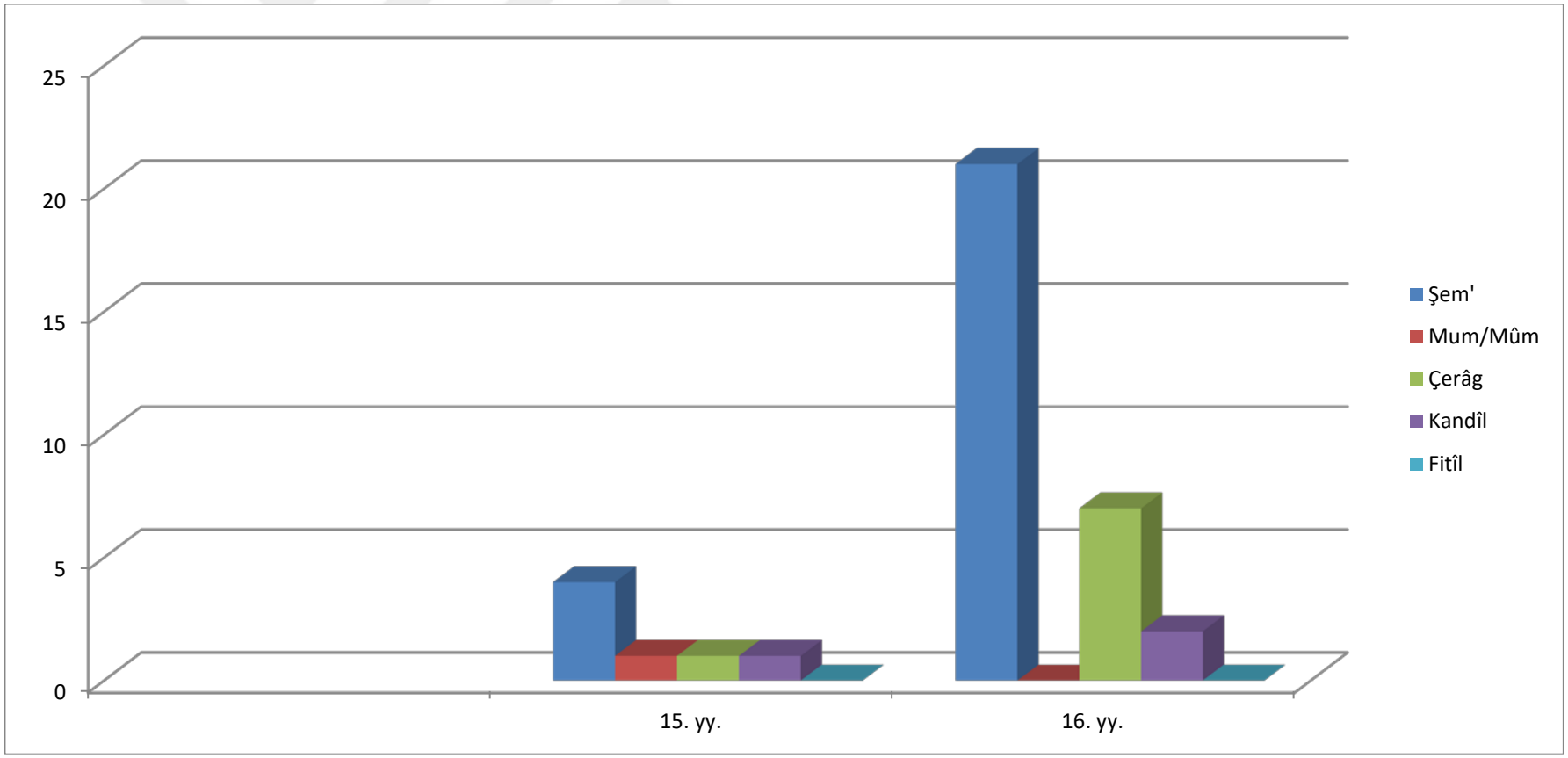
Tablo 10.

Mum anlamına gelen kelimelerin 15 ve 16. yüzyılda redif olarak kullanıldığı şiirlerin toplamı

Kelimeler Yüzyıllar	Şem‘	Mum/Mûm	Çerâg	Kandîl	Fitîl	Toplam
15. yy.	4	1	1	1	0	7
16. yy.	21	0	7	2	0	30
Toplam	25	1	8	3	0	37

Tablo 11.

Mum anlamına gelen kelimelerin redif olarak kullanıldığı şiirlerin toplamının grafik üzerinden gösterilmesi

3.3. Mumla İlgili Unsurlar

Bir aydınlatma aracı olan mum, işlevsel özelliklerinin yanında şekilsel vasıflara da sahiptir. Fars ve Türk şiirinde mumun şekilsel özelliği daha çok rengi, boyu, fitili ve alevi olarak karşımıza çıkar (Kutlar 2004: IV/16; Sungurhan2015: 160). Osmanlı devrinde günlük yaşamda kullanılan türlü araç gereçlerin benzetme yoluyla şiirde kullanıldığı görülmektedir. Mumun aydınlatma vesaiti olarak kullanılmasıyla çeşitli nesneler de türemiştir. Bu ögeler içinde şiire en fazla girenlerden biri de mumdur. Mumla ilgili olan çeşitli aletlerin de mumla birlikte şiirde birliktelik kurması olağandır (Ünlü, 2017: 321-322).

Mumla ilgili olan yardımcı ögelerden olan fanus, şamdan, micmer, mıkraz, mum külahı, şamdan hokkası, şamdan pulu, mum damlalığı bunların başlıcalarıdır (Ünlü, 2017: 323). Bunlardan mıkraz, mumun ipinin kesilmesi için kullanılan bir çeşit makastır. Mumun ışığı cılızlaştığında alevinin canlandırılması veya tamamen söndürülmesi için kullanılırdı. Mumun söndürülmesine yardımcı olan bir diğer araç mum külahıdır. Yaptığımız taramalarda bu nesnenin klasik şiirde kendine nasıl bir yer bulduğuna dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Fanus, muma geçirilen cam koruyucu olup şamdan ise günümüzde mumluk olarak da adlandırılan mumun üzerine dikildiği aydınlatma gerecidir. Fitil, mumun veya kandilin içinde olan bir çeşit ip olup mumun yanmasını sağlar. Tütsü kabı olarak kullanılan micmer de mumla ilişkili olarak beyitlerde karşılaştığımız araçlardan olmuştur. Ayrıca şem‘ denince akla gelen ilk unsur olan pervâne, çalışmamız için büyük bir veri sunmuştur.

Taraması yapılan divanlarda mumla ilgili olarak pervâne, fitil, şamdan, fanus, mıkraz ve micmer unsurlarını örnekleyen beyitler bulunmuştur. Bu beyitler aşağıdaki ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

3.3.1. Pervâne

Farsça bir sözcük olan pervâne, geceleyin ışığın çevresinde dönen küçük kelebektir. Divan şiirinde âşığı temsil eder. Pervâne muma âşık olarak kabul edilir. Eskiden, geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şairler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervâne, mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakırmış. Hatta sevgilinin ben’i de bu alev ile yanmış bir pervâneye benzetilir. Şair

sevgilisini mum ışığına; kendisini de pervâneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Bazen pervânenin aşkını başkalarına örnek gösterir, bazen da pervânenin, âşıklığı kendisinden öğrendiğini söyleyerek övünür. Çünkü pervâne sessizce ve gürültü etmeden can veren sadık bir âşıktır. Tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder. Vahdet yolundaki dervişin yok oluşu da buna benzer. Yani ışık İlahi aşk, pervâne ise bu aşka kendini kaptırarak yanan kavrulan tarikat ehlidir. Şem‘ u Pervâne’nin (Mum ile Pervâne) bu hikâyesi değişik şekillerde ele alınmış ve hatta mesnevi konusu olmuştur (Pala, 2004: 370).

Çalışmamızda yapılan taramada pervâne kelimesinin 15. yüzyılda 96, 16. yüzyılda ise 403 yerde kullanıldığı saptanmıştır. Pervâne, şiirlerde çeşitli anlam ilgileriyle konu edilmiştir.

Ehl-i diller sohbet-i cânânda cânın yaktılar
Şem‘ için pervâneler iki cihânın yaktılar (Ahmed Paşa G 34/ 1)

Şair, yukarıdaki beyitte gönül ehli olan kimselerin, güzellerin sohbetinde canlarını yaktıklarını, pervanelerin de şem‘ için kendilerini aynı şekilde yaktıklarını ifade etmektedir.

Yine pervâne gönül şem‘-i ruhun şevkıyle
Kendi cânın götürüp âteş-i sûzâna atar (Ahmed Paşa G 66 / 3)

Pervane gönül, yanağının mumunun aşkıyla kendi canını götürüp yakıcı ateşte yakmaktadır. Âşık sevgilin aşkıyla canını yakıcı ateşte yakmaktadır. Bu sebeple âşığın gönlü pervaneye, sevgilin yanağı da muma benzetilmiştir.

Ruhlarına sünbülünden meyl eder bu murg-ı dil
Görse şem‘i geceler pervâneler pervâz eder (Ahmed Paşa G 98 / 4)

Âşığın gönül kuşu, sevgilinin yanağının sünbülüne; pervâneler de geceleri muma yönelir. Âşık gönlünü kuşa benzeterek pervaneye de göndermede bulunmuştur.

Ahmed Paşa aşağıdaki beytinde de pervânenin kendini mumda yakması gibi kendisinin de sevgilinin yüzünün mumuna canını ve gönlünü feda edebileceğini belirtmektedir:

Cân ü dil yaksam nola cânâ yüzün şem‘ine kim
Bâl ü perden âşık-ı pervânenin pervâsı yok (Ahmed Paşa G 145 / 5)

Ahmed Paşa’ya ait aşağıdaki iki beyitte de sevgilinin yüzü muma teşbih edilmiştir. Şair kendisini de pervaneye benzetmiştir. Ayrıca birinci beyitte âşık sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanmış deliyi andırmaktadır:

Dil saçın zencîrinin divânesidir dostum
Cân cemâlin şem‘inin pervânesidir dostum (Ahmed Paşa G 193 / 1)

Çün cemâlin şem‘ine pervânedir Ahmed bu gün
Âkıbet aşkın oduna yanasıdır dotum (Ahmed Paşa G 193 / 5)

Cihân ü cânı terk et yâr vaslı için ki pervâne
Aramaz vasl şem‘a geçmeyince perr ü bâlinden (Ahmed Paşa G 243 / 5)

Âşık sevgiliye kavuşmak itiyorsa canını ve dünyayı terk etmelidir. Çünkü pervâne de kanatlarından vazgeçmedikçe muma kavuşamaz. Beyitte ilahı aşkı, vahdeti ve seyr-i sülûku çağrıştıran unsurlar vardır. Sevgiliye kavuşma, dünyadan ve maddi unsurlardan vazgeçmeye bağlıdır.

Âşıkların pervâneden ibret alması gerekmektedir. Nice pervâne mumun ve çerâğın üzerine düşüp yanmıştır. Bu beyitte âşıklık makamının yakıcı olduğu belirtilmiştir:

ʿÂşık isen ʿibret al sûhte vü pervâneden
Kim niçe düşdi yanar şemʿ ü çirâg üstine (Ahmed-i Dâ’î G 190 / 6)

Şair aşağıdaki beyitte ise kendini her gece gece mumunu arzulayan çaresiz bir pervâneye benzetmiştir:

ʿIşkun odına yanan bir kemterîn pervâneyem
Kim kılurvan her gice şem‘-i şebistân arzu (Ahmed-i Dâ’î G 223 / 3)

Pervâne gibi yakıldı cânum
Şem‘-i ruhun olalı pür-envâr (Cem Sultan K 11 / 28)

Âşık gönlünün yanmasını pervanenin yanmasına benzetmektedir. Aşığın gönlünün yanmasının sebebi ise sevgilinin aydınlık olan yanağıdır. Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından olan yanak parlak olması yönüyle muma teşbih edilmiştir.

Cem Sultan’a ait aşağıdaki beş beyitte mum sevgilinin yüzüne, yanağına benzetilmiştir. Âşık sevgilinin parlak yanağına pervâne olmuştur. Çünkü sevgilinin yanağı da mum gibi aydınlık ve yakıcıdır. Âşık pervâne olunca sevgilinin yüzü ve yanağı da mum olur:

Dil yandı yüzün şem‘ine pervâne midür bu
Cân düşdi saçun bendine dîvâne midür bu (Cem Sultan G 260 / 1)

Yüzün şem‘ini cân-ı Cem görelden
Düşer pervâne bigi ol çerâga (Cem Sultan G 265 / 8)

Çün yüzün şem‘i safâdur bize iy nûr-ı Hudâ
Dil yakar üstüne pervâne bigi per bu gice (Cem Sultan G 273 / 6)

Sevgilinin güzelliği âşığın canına mum olmaktadır. Zira bu güzellik mum gibi aydınlatıcıdır:

Diler hemîşe per yaka pervâne-vâr dil
Hüsnün kaçan ki meclise cânâ çerâg ola (Cem Sultan G 296 / 4)

Haşre dek ister isen gün gibi nûr ola yüzün
İy gönül eyle ruhı şem‘ine pervânalıgı (Cem Sultan G 331 / 7)

Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçına divane olmuştur. Canı ise sevgilinin aydınlık olan güzelliğinin mumuna pervanedir:

Dil müselsel zülfünün sevdâsı ile dîvânedir
Can münevver hüsnünün şem‘inde bir pervanedir (Şeyhî G 41 / 1)

Bâkî’ye ait aşağıdaki beyitte pervâne meclis mumunun etrafında dönmektedir:

Gerdiş-i câm-ı meyi görsün sürâhî üstine
Şem‘-i bezmi devr iderken görmeyen pervaneyi (Bâkî G 509 / 2)

Fuzûlî’nin aşağıdaki beytinde can sevgilinin boyunu, gönül de sevgilinin yanağını arzulamaktadır. Bu durumu haklı kılmak için de bülbülün gülü, pervanenin de mumu sevmesi dile getirilmiştir:

N’ola gönlüm ârızın isterse cânım kâmetin
Resmdir âlemde bülbül gül sever pervâne şem‘ (Fuzûlî G 144 / 5)

Muhîbbî, aşağıdaki beytinde bülbülün gülün aşkıyla bahçede terennüm ettiğini pervânenin de mumu görmesi halinde kanatlarını hemen yakacağını belirtmektedir:

Pervâne görse şem‘ hamân bâl ü per yakar
Bülbül çemende şevk-i gül ile ider sürûd (Muhibbî G 346 /3)

Gel hakîkî ‘ışkı öğren şem‘ ile pervâneden
Bülbülün ‘ışkı mecâzidür ü hem çok sözlüdür (Muhibbî G 377 / 2)

Beyitte gül ve bülbül ile şem’ ü pervâne kıyaslanmıştır. Gerçek aşkın şem‘ ile pervâneden öğrenilmesi gerektiği söylenmiştir. Çünkü bülbülün aşkının mecazî ve sözlüdür. Tenasüp sanatıyla beraber iki aşk hikâyesine de telmihte bulunulmuştur.

Çalışmamızda yaptığımız taramalarda pervanenin 499 yerde kullanıldığı görülmüştür. Yukarıda açıklanan beyitlerde de görüldüğü gibi pervâne sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanak, yüz ve saç unsurlarıyla birlikte sık sık kullanılmıştır. Pervâne kendisini ateşe bırakıverir. Bu durum sevgilinin aşkıyla yanan âşıkla ilişkilendirilerek beyitlerde işlenmiştir. Mum yakıcılığıyla pervâneyi, sevgili de aşk ateşiyle âşığı yakmaktadır.

3.3.2. Fitîl

Mum ya da kandilin yanması için mumun ortasına veya bir şamandıra ile yağın üstüne konulan ve yakılan ipliklerden yapılma kaytan parçasına fitil denilir (Pakalın, 1993: 632). Tarama sonucu 15 ve 16. yüzyılda fitil sözcüğünün geçtiği toplam beyit sayısının 31 olduğu görülmüştür.

Hecr ile rişte-i câna nice âteş urasın
Boynumı şem‘ fetîli gibi nice burasın (Zâtî G 1120 / 1)

Sevgili ayrılık ateşiyle âşığın can ipliğini mumun fitili gibi yakmaktadır. Aşığın boynu da tıpkı mumun fitili gibi bükülmektedir. Bu beyitte fitil mumun işlevsel bir unsuru olarak yer almaktadır. Fitil, âşığın canına ve boynuna benzetilmiştir. Ayrıca ateş, şem‘ ve fitil sözcükleri arasında da tenasüp ilgisi vardır.

Aşağıdaki beyitte fitil, can ile benzerlik ilişkisi içinde yar almıştır. Âşık bedenini muma, gönlünü pervaneye, canını mumun fitiline, yüreğini ise mumun yağına benzetmiştir. Aynı zamanda da bu sözcükler arasında tenasüp ilgisi oluşmuştur:

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem‘adur pervâne dil
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihrî Hatun G 32 / 6)

Fitil, mumun yanmasını sağlayan bir ipliktir. Mumun yanmasıyla birlikte ışık meydana gelmektedir. Aşağıdaki beyitte mumun maddi bir unsuru olan fitilin aşk, âşık ve sevgili ile beraber kullanıldığını görmekteyiz:

Cismin ki şem‘ ‘ışkuna yaktı fetîl ile
İsbât itdi şevkini rûşen delil ile (Zâtî G 1335 / 1)

Can aşığın gönlü, ruhu kısacası yaşamasını sağlayan hayati bir unsurdur. Bu yönüyle bakacak olursak fitil de muma hayat veren önemli bir öge olarak önemlidir. Aşağıdaki beyitlerde de bu anlam ilgisi sürdürülmüştür. Can ipliği denilerek fitil cana teşbih edilmiştir. Zira her ikisi de yanmaktadır:

Yakup cânun fetîlin gam şebinde
Uyarsun ‘âlemün bir mihr ü mâhı (Mihrî Hatun G 186 / 4)

Rişte-i cânı fetîl eyledi gönlümi zücâc
Hufte bahtum ruhı devrinde uyarmaga sirâc (Necâtî G 41 / 1)

Cism-i mecrûhumda döndi rişte-i cânum benüm
Ol fetîle kim anunla zahm eylerler ‘ilâc (Behiştî G 69 / 3)

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Ayni G 166 / 2)

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem‘adur pervâne dil
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihrî Hatun K 32 / 6)

Mahabbet şem‘i kim yagı yüreklerden alınmışdur
Ana göz nûrıdur şu’le fitîle rişte-i cânlar (Emrî Kıt’a 174 B2)

Hicrân ile yanar geceler rişte-i cânım
Rûşen ola ey şem‘ sana sûz-i nihânım (Fuzûlî G 191 / 1)

Saç, divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarındandır. Aşağıdaki beyitlerde ise sevgilinin saçı şekli itibariyle fitile benzetilmiştir:

Teninde işlesün anun fitîller cânâ
Dir ise zülfüne benzer fitîlini ger şem‘ (Emrî G 240 / 1)

Mum, fitili kıymetli olduğu için koynunda hürmetle saklar:

Fitîl sanma saçun riştesini mûmlayup
Yüz ihtirâm ile koynında götürür her şem‘ (Emrî G 240 / 2)

Fitîl-i şem‘ zülfünçün kara yaslu idi kibrît
Kokıtmayınca burnına benefşe olmadı handân (Emrî G 341 / 2)

Mumun unsurlarından olan fitil, divanlarda 31 yerde karşımıza çıkmıştır. Bu beyitler anlamları bakımından üç alt başlık oluşturmuştur. Birincisi mumun fiziksel bir unsuru olarak karşımıza çıkan ve mumun yanmasını sağlayan fitil, diğer iki başlık da saça ve cana benzetilen fitil şeklindedir. Fitilin saça ve cana benzetilmesi, benzetmeler başlığı altında daha detaylı inceleneceğinden bu bölümde beyitlerin ana hatlarının verilmesi esas alınmıştır. Beyitler ilgili oldukları başlıklarda sıralanmıştır.

3.3.3. Mıkrâz

Mıkraz, petrolün bulunmasından önce aydınlık aracı olarak kullanılan mumların uzayan fitillerini kesmek için kullanılan aletin adıdır. Kelime Arapça “karz” kökünden gelmektedir ve gramer özelliği bakımından mif’âl vezninde ism-i alettir. Alet makas biçiminde olduğu için bu ad verilmiştir. Bu makaslar her zaman şamdanların yanında ve bir tepsi içinde bulundurulurdu. Türkçede kullanılan mıkrâs ve makas sözcükleri bu sözcüğün zamanla Türk ses bilgisine uyum sağlayan şekilleridir. Mıkrâz kelimesinin günümüzdeki kumaş vb. kesme aleti olan makas anlamıyla kullanıldığı örneklerle klasik şiirde çok sık karşılaşılmaktadır (Pakalın, 1993: 581; Ünlü, 2017: 323).

Mıkraz, eskiden hem günümüzdeki makas hem de mum söndürme aleti olarak kullanılırken mumun günlük hayatta kullanımının ortadan kalkmasından sonra sadece kesme aleti anlamına daralmıştır. Mumu söndürmek için kullanılan mıkrazın makastan farkı üst tarafında bir haznesinin bulunmasıdır. Günümüzde artık hiç kullanılmayan bu küçük alet eski dönemlerde günlük yaşamın olmazsa olmaz bir parçasıydı ve doğal olarak divan şiirini besleyen günlük yaşantının unsurlarından biriydi (Ünlü, 2017: 324).

Ahmed Paşa, Fatih'e kendisini affettirmek için kaleme aldığı meşhur Kerem Kasidesi'nde mum ve makas mazmununu kullanır. Görevinde alındığı için oldukça üzgün olan şair dilini muma, kendini saran gamı da makasa benzetmektedir. Mıkraz dile benzeyen mumun alevini nasıl kestiyse gam da şairin dilini öyle kesmiştir. Bundan dolayı şair içinde bulunduğu kötü durumu açık bir ifadeyle dile getirmektedir (Ünlü, 2017: 324):

Ahmed'in gam makası kesdi dilin şem' gibi
Sana rûşen diyemez hâlini sultân-ı kerem (Ahmed Paşa K 20 / 22)

Ahmed Paşa'nın aşağıdaki beytinde ise mıkraz sözcüğü kullanılmamasına karşın mıkrazı çağrıştıracak ifadeler vardır. Mumun baş vermesi, aşk yolunda nice başların kesilerek kan dökülmesi mıkraz aletini çağrıştırmaktadır:

Şem' baş verse kadeh hûn-ı ciger saçsa ne gam
Aşk yolunda nice baş kesilir kan dökülür (Ahmed Paşa G 72 / 9)

Parlaklığı yönüyle ele alınan mum hararetle sevgilinin yüzüne dil uzatmıştır. Bu durum kabahat sayılmıştır. Bu sebepledir ki makas mumu söndürmek için mumun dilini yani fitilini keser:

Bir kerre germ olup dil uzatmış cemâlüne
Bu cürm içün zebânını şem'ün keser makas (Cem Sultan G 152 / 4)

Beyitte mumum ipi kesilmiş ve zemine düşmüştür:

Asılmış iken odlara yakmak revâ degül
Düşdi zemîne çün kesilüp rîsmânı şem' (Cem Sultan G 161 / 9)

Cem Sultan'a ait bir başka beyitte mum ile sevgilinin yüzü arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Felek de mumun dilini kesmiştir ifadesinden mum makası anlaşılmaktadır:

Meger meclisde germ olup özin yüzüne benzetmiş
Felek agzın yakup şem‘ün zebânın ortadan kesdi (Cem Sultan G 325 / 2)

Mum ile mıkrazın birlikte kullanıldığı beyitlerde mum bir insana -ki bu genellikle rakip, hain ya da hadsiz bir âşık olurdu- benzetilmektedir. Mıkraz da bu haddini bilmeze, düşmana ceza ve dersini vermek için başını kesmeye hazır bir kılıç veya başka bir kesici olarak betimlenmiştir (Ünlü, 2017: 324). Düşman uzun dilli olması sebebiyle muma benzetilmiştir:

Düşmen egerçi şem‘i-veş ola zeban-dırâz
Kat’ eyleye makas gibi pervâne-i ecel (Şeyhî MUSAMMAT 4)

Fuzûlî de aşağıdaki beytinde şem‘den bir zulüm görmesi pervaneye yeter, mumun başı (fitili) kesilirse ışık zayi olur, demektedir. Buradan hareketle mum makasının mum söndürme işlevinin olduğunu söyleyebiliriz:

Şem‘den görse ki pervâneye bir zulm yeter
Kese başın dimeye zâyi’ olur nef-i ziyâ (Fuzûlî K 20 / 9)

Fuzûlî’nin beytinde sevgilinin yanağı ile mum arasında ışık ve parlaklık yönüyle ilgi kurulmaktadır. Efendisine, sultanına ihanet eden bir kulun sonunun başının kesilerek idam edilmesi gibi sevgilinin yanağından nur çalan mumun da başının kesilmesi caizdir denilmektedir (Ünlü, 2017: 325):

Ruhundan nur uğurlar şem‘ başın kesseler câ’iz
Budur bir kul ser-encâmı ki sultânına hâ’indir (Fuzûlî G 104 / 6)

Sehî Bey’in şu beytinde gönül muma mıkraz da feleğe teşbih edilmiştir. Eğer bela yolunda makas onun başını kesmezse gönül derdini söylemeden mum gibi yanar, erir ve yok olur:

Dimeye derd-i dili yana gide şem‘ gibi
Keserse başını râh-ı belâda ger mıkrâz (Sehî Bey G 114 / 5)

Zâtî başka bir gazelinde mumu parlaklığı yönüyle ele alır. Bu parlaklığına güvenen mum, sevgilinin yanağına dil uzatır. Dil uzatmak deyimini aynı zamanda gerçek anlamıyla kullanan şair mumun sevgilinin yanağına dil uzattığını ve onu kötülediğini söyler. Gerçek anlama bakıldığında mum alevinin dile benzemesi nedeniyle mumun sevgilinin yakınında durduğunu, bu durumun bile şairin sevgiliyi kıskanmasına yettiğini görürüz. Bu nedenle şair, mumun başını kesmesi yani söndürmesi için makasa seslenir (Ünlü, 2017: 325):

Germ olub dil uzadurmış ruh-ı cânânuma şem‘
Tîz iriş od gibi kes başın anun ey mikrâs (Zâtî G 615 / 4)

Muhibbi’ye ait aşağıdaki beyit de yukarıdaki beyitle aynı minvaldedir. Mum yârin güzelliğine dil uzatmış biri olarak tasavvur edilmiştir. Bunun üzerine mumun dilini yani fitilini mıkraz kesse ne olur, diye sorulmuştur:

Meclisde meğer hüsnine yârün dil uzatmış
Şem‘ün dilini n’ola eger kim kese mikrâz (Muhibbî G 1312 / 3)

Aşağıda sıralanan beyitler de yukarıdaki beyitlerle benzer tarzda olup mıkraz ile ilgili olan beyitlerdir:

Râz-i aşkın saklarım elden nihân ey serv-i nâz
Gitse başım şem‘ tek mümkin değil ifşâ-yi râz (Fuzûlî G 114 / 1)

Sırr-ı ‘ışkı meclis ehli içre fâş itdün diyü
Kesdiler gerçi zebânın itmedi ikrâr şem‘ (Muhibbî G 1328 B 4)

Tutuşur şem‘un zebânı micmerün göynür özi
Yandugın gördükçe ruhsâruna ben pervânenün (Mihrî Hatun K 87 / 3)

Bezm-i gamda âferîn ol ‘âşık-ı ser-bâza kim
Şem‘-veş baş kesersün sırrını asla dimez (Muhibbî G 1138 / 3)

Kesilür şem‘ gibi itme zebânunı dırâz
‘Âkil isen bu sözüm levh-i dilün üstine yaz (Muhibbî G 1144 / 1)

Bu başlıkta mumla ilgili bir unsur olarak mıkrazla kurulan hayal ve teşbihlere yer verilmiştir. Taramalarda mıkraz kelimesine 12 beyitte rastlanmıştır yalnız bazı beyitlerde mıkraz kelimesi kullanılmadan da mıkrazı çağrıştırcak şekilde anlam bütünlüğü oluşturulmuştur.

3.3.4. Şem‘dân

Arapça şem‘ sözcüğünden ve Farsça -dân ekinin birleşimiyle oluşan şem‘dân veya şamdan; mum taşıyıcı, aydınlatma aracı demektir. Kollarının ucundaki tablalara lamba ya da kandil konulan birkaç kollu seyyar lambalıklar da halk arasında şamdan yahut çırakma / çırakman (Far. çerağ-pâ “ışık ayağı”) olarak adlandırılır (Bozkurt, “Şamdan” TDV İslam Ansiklopedisi, 2001: c. 38, 328-329).

Şem‘dan sözcüğü aşağıdaki beyitlerde çeşitli mecazlarla birlikte kullanılmıştır:

Götürür şem‘-dân-ı zer-nergis
Uyarır şem‘-i encümen lâle (Ahmed Paşa K 38 /5 b 4)

Hüsnün çerâg uyardugı meclisde iy sanem
Şem‘i felek olursa n’ola şem‘-dân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 3)

Yakdı hüsnünden çerâğı her seher
Dikdi şem‘-i şem‘dânı rûze subh (Karamanlı Ayni G 94 / 2)

Cemâlinden ziyâ bulsa ‘aceb mi halk ile ‘âlem
Semânun âfitâbıdur zemînün şem‘-dânıdur (Mihrî Hatun K 14 / 24)

Yanmasun mı ‘âşık-ı bî-çâreler pervâne-veş
Mâh-rûlar çünki hüsni şem‘-dânın yakdılar (Mihrî Hatun K 18 / 2)

Şem‘-dan süfresidür hâle degüldür görinen
Kodılar encümen-i ‘aşka çerâg-ı kameri (Bâkî G 512 / 2)

Yapdılar bir tâk-ı ‘âlî kurdılar bir bezm-i hâs
Kim revâk-ı çârumîn ol bezme olmaz şem‘-dân (Nev’î K 37 /13)

Şevk ile yanmış idi hâbdan uyanmış idi
Şem‘-dân-ı ten-i efsürdede şem‘-i dil ü cân (Nev’î K11 / 2)

Zerrîn şem‘-dân ile kâfûrî şem‘dür
Tûmâr olup kapunda tutuşup yanar nişân (Sehî Bey K 29 / 3)

Yukarıdaki beyitlerde yer alan mecazlar, tezimizin benzetmeler başlığının ilgili kısımlarında ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.3.5. Fânûs

Fânûs kelimesi Arapça kökenli olup dilimize de Arapça’dan geçmiştir. Sözlükteki anlamları süs balıklarının evde beslendiği cam kavanoz, camdan veya plastikten yapılan silindir, yuvarlak kap, süslü ayaklı fener, saat, mikroskop vb. araçları toza karşı korumak için üzerlerine kapatılan, yarım küre biçiminde cam kap, silindir biçiminde olan mum, gaz lambası vb. aydınlatma araçlarının çevresini kapatarak rüzgârdan koruyan cam şeklindedir.

Bu başlıkta fânûsun mumla ilgili olan anlamı üzerinde durulmuştur. Klâsik Türk şiirinde fânûs, daha ziyade fânûs-ı hayâl tamlamasıyla çeşitli mecazlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu mecazların ilgili olanları benzetmeler başlığının ilgili kısımlarında incelenecektir.

Ol şem‘ hayâliyle hoşum ola ki dâ‘im
Bu sûret ile çizgine fânûs-i hayâlim (Fuzûlî G 202 / 4)

Rif’atün şem‘ini uyarmaga hûrşîd-i felek
Çarhı bir sûretile eyledi fânûs-ı hayâl (Sehî Bey K 22 /21)

Kimünle şem‘-i mihrün ey yüzi mâh ictimâ‘ eyler
O dem şevk ile fânûs-ı hayâl-âsâ semâ‘ eyler (Zâtî G 363 / 1)

Bildün beni fânûs-i hayâl itdi hayâlün
Bir barmağun üstine çevürdün nitekim şem‘ (Zâtî G 623 /2)

Râz-ı hüsnün niçe dil saklaya kim
Şem‘i pinhân idemez çün-kim zücâc (Cem Sultan G 26 / 3)

Gönlünde sakla didi ruhum sırrını didüm
Fânûs şîşede kaçan olur nihân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161 /14)

Der şebistân-ı celâlet pâsbân-ı kibriyâst
Heft şem‘ efrûhte tâ haşr nüh fânûs-râ (Mesihi G 1 / 2)

Cism-i Mesîhî her gice fânus-veş yanar
Kim mihr şem‘i andan uyarur seher çerâg (Mesihi G 117 / 4)

İ‘timâd itme ki gönlüm râz-ı hüsnün saklaya
Şem‘i pinhân eylemek yokdur derûnunda zücâc (Behiştî G 65 / 5)

Aşktan bir dem ten-i sûzanı dûr etmez felek
Veh nice fanûsdur şem‘i nevâdan saklamaz (Fuzûlî G 110 / 4)

Fânûsa yol bulup giricek yandı sanmanız
Pervânesiyle yatmadı bir pîrehende şem‘ (Hayâlî G 220/3 / 2)

Nûr idi gice meclisimüz şem‘ü câmla
Bir de şu yüzi gül yanagı lâle-fâmla (Sehî Bey G 207 / 1)

Döne döne ururam mânend-i fânûs-ı hayâl
Şem‘-i câna şevk-ı ruhsârun uraldan nâr çarh (Zâtî G 103 / 2)

Pervâne gibi taşrada ‘uşşâk çizginür
Fânûsa şem‘ gibi o girmiş otağına (Zâtî G 1275 / 3)

Döne döne raks idem mânend-i fânûs-ı hayâl
Girse ben pür-şevkün ol şem‘-i dırahşân koynına (Zâtî G 1423 / 6)

3.3.6. Micmer

Arapça bir kelime olan micmer; buhurdan, içinde tütsü yakılan kap anlamına gelmektedir. Divan şiirinde âşığın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi micmere benzetilirdi. Bu benzetmelerde esas olan yanma eylemidir. Bazen güneş de micmer olarak karşımıza çıkabilmektedir (Pala, 2004: 316):

Yoksa şeb-i hecrinde ne tan şem‘-i murâdın
Micmer gibi devrinde çün odlu cigeri var (Ahmed Paşa G 83 / 7)

Cân şem‘asına yandugumı dostlar görüp
Dil micmeri ile göyinüp bile tütdiler (Mihrî Hatun K 45 / 6)

Tutuşur şem‘un zebânı micmerün göynür özi
Yandugın gördükçe ruhsâruna ben pervânenün (Mihrî Hatun K 87 / 3)

Şem‘-i hüsnine nigârun hâli hind ü beççedür
Eline almış Muhibbî gezdürür micmer yakar (Muhibbî G 504 / 5)

Mumla ilgili olan unsurların yüzyıllara ve şairlere göre kullanımı gösteren tablo ve grafikler aşağıda yer almaktadır.

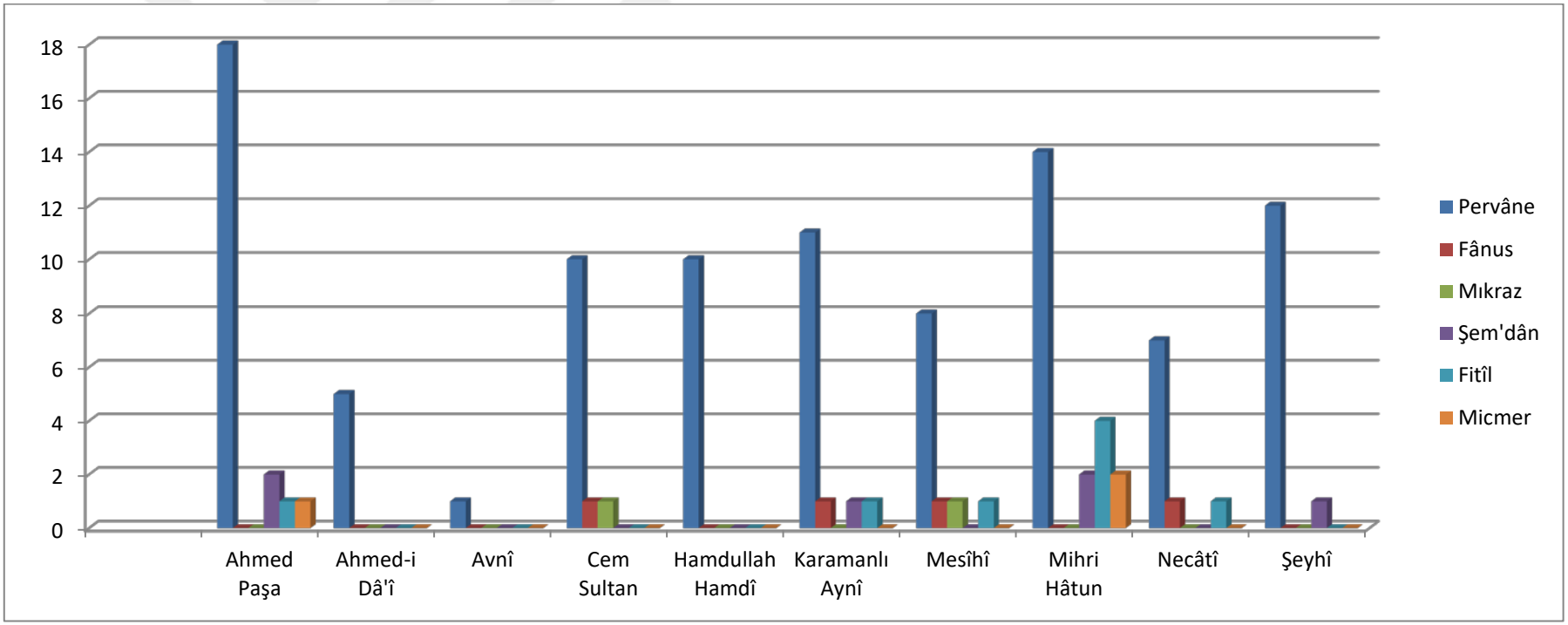
Tablo 12.

Mumla ilgili diğer kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren tablo

	Kelimeler Şairler	Pervâne	Fânus	Mıkraz	Şem'dân	Fitîl	Micmer	Toplam
1	Ahmed Paşa	18	0	0	2	1	1	22
2	Ahmed-i Dâ'î	5	0	0	0	0	0	5
3	Avnî	1	0	0	0	0	0	1
4	Cem Sultan	10	1	1	0	0	0	12
5	Hamdullah Hamdî	10	0	0	0	0	0	10
6	Karamanlı Aynî	11	1	0	1	1	0	14
7	Mesîhî	8	1	1	0	1	0	11
8	Mihri Hâtun	14	0	0	2	4	2	22
9	Necâtî	7	1	0	0	1	0	9
10	Şeyhî	12	0	0	1	0	0	13
	Toplam	96	4	2	6	8	3	119

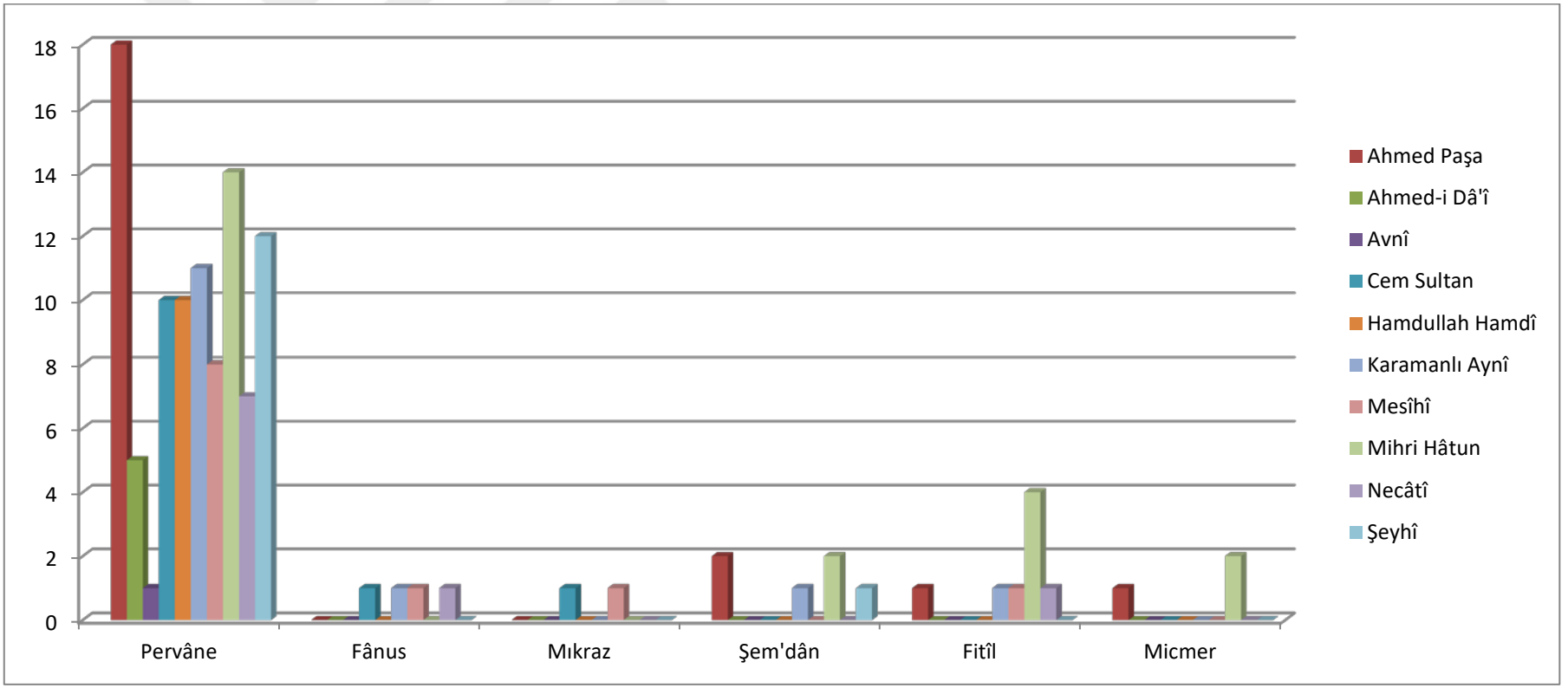
Tablo 13.

Mumla ilgili diğer kelimelerin 15. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik

Tablo 14.

15. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik

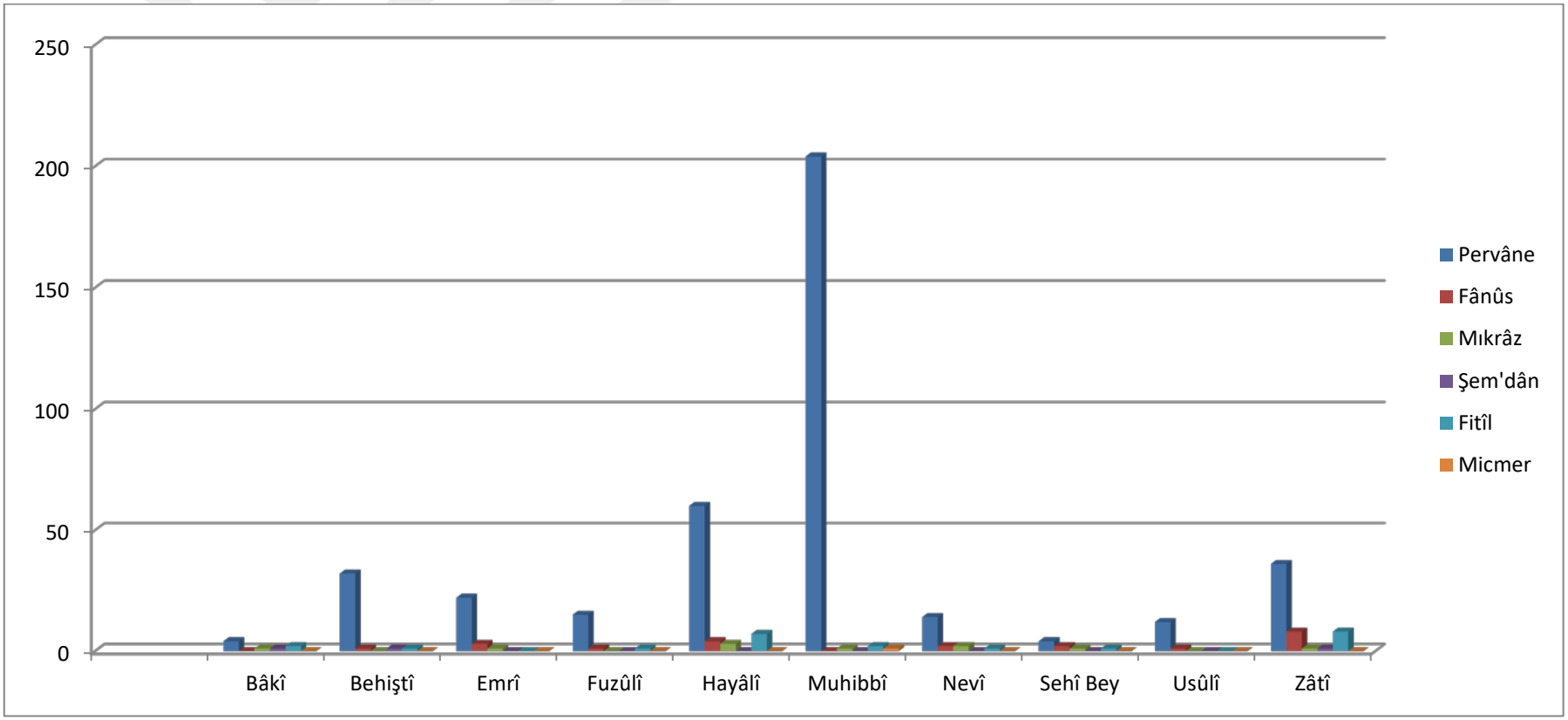
Tablo 15.

Mumla ilgili diğer kelimelerin 16. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren tablo

	Kelimeler Şairler	Pervâne	Fânûs	Mıkrâz	Şem'dân	Fitîl	Micmer	Toplam
1	Bâkî	4	0	1	1	2	0	8
2	Behiştî	32	1	0	1	1	0	35
3	Emrî	22	3	1	0	0	0	26
4	Fuzûlî	15	1	0	0	1	0	17
5	Hayâlî	60	4	3	0	7	0	74
6	Muhibbî	204	0	1	0	2	1	208
7	Nevî	14	2	2	0	1	0	19
8	Sehî Bey	4	2	1	0	1	0	8
9	Usûlî	12	1	0	0	0	0	13
10	Zâtî	36	8	1	1	8	0	54
	Toplam	403	22	10	3	23	1	462

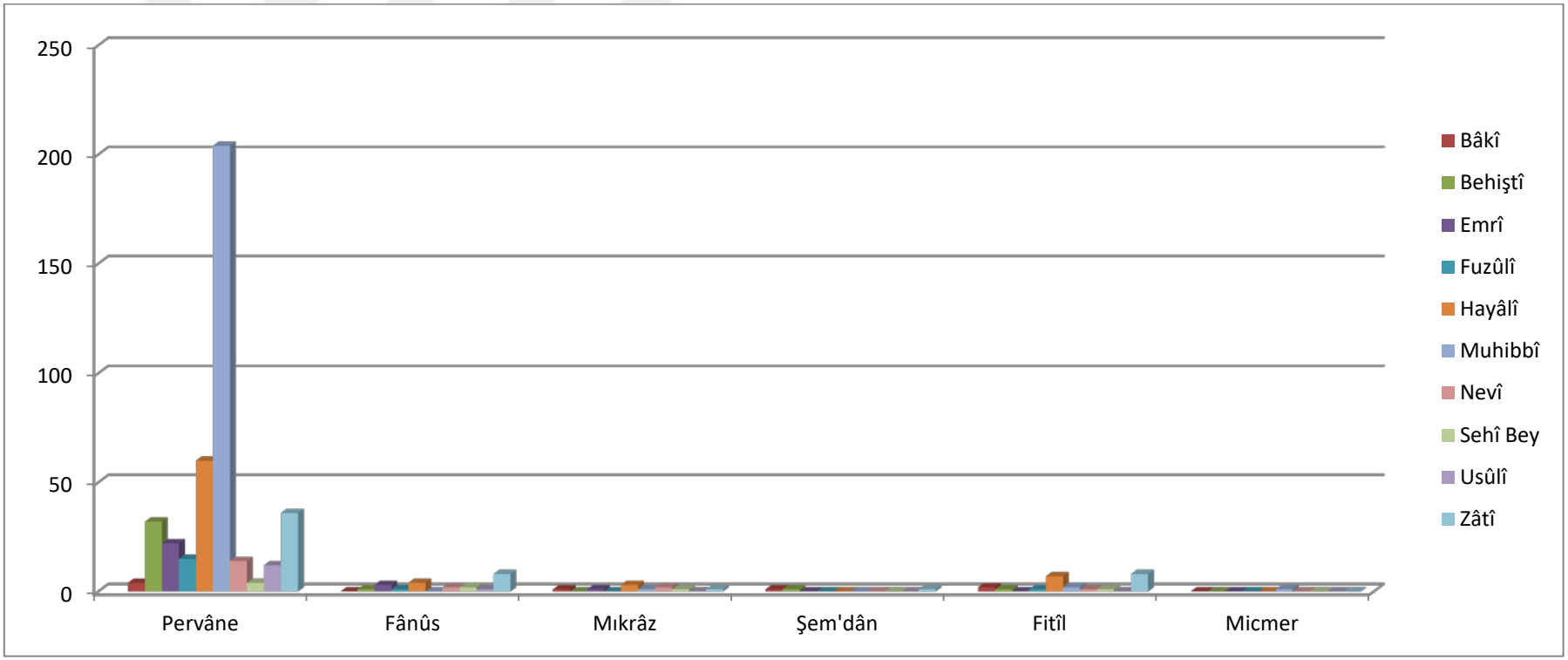
Tablo 16.

Mumla ilgili diğer kelimelerin 16. yüzyıl şairleri tarafından kullanımını gösteren grafik

Tablo 17.

16. yüzyıl şairlerinin mum anlamına gelen kelimeleri kullanımını gösteren grafik

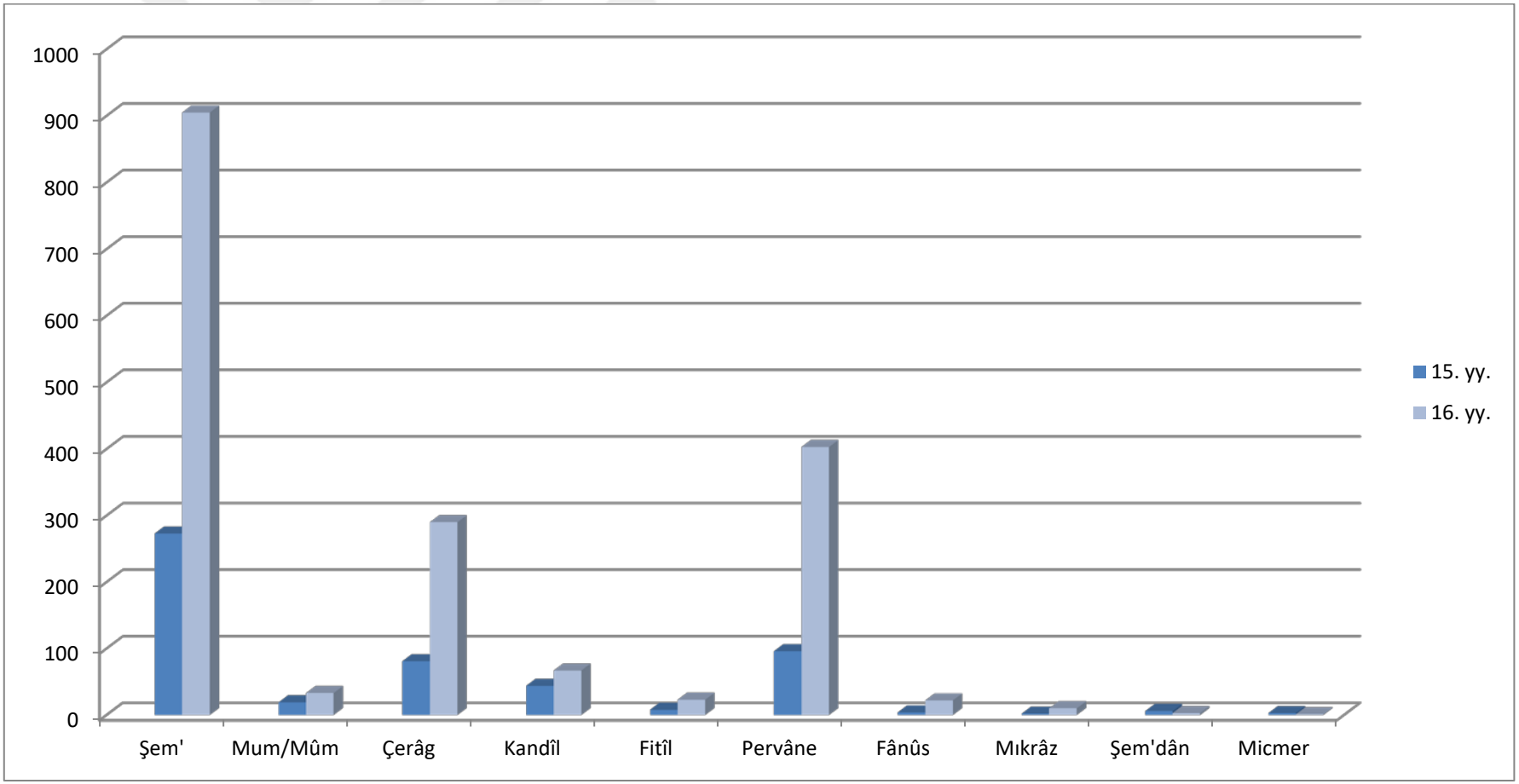
Tablo 18.

Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımını gösteren tablo

Kelimeler Yüzyıllar	Şem'	Mum/Mûm	Çerâg	Kandîl	Fitîl	Pervâne	Fânûs	Mıkrâz	Şem'dân	Micmer	Toplam
15. yy.	273	19	81	44	8	96	4	2	6	3	536
16. yy.	905	33	290	67	23	403	22	10	3	1	1757
Toplam	1178	52	371	111	31	499	26	12	9	4	2293

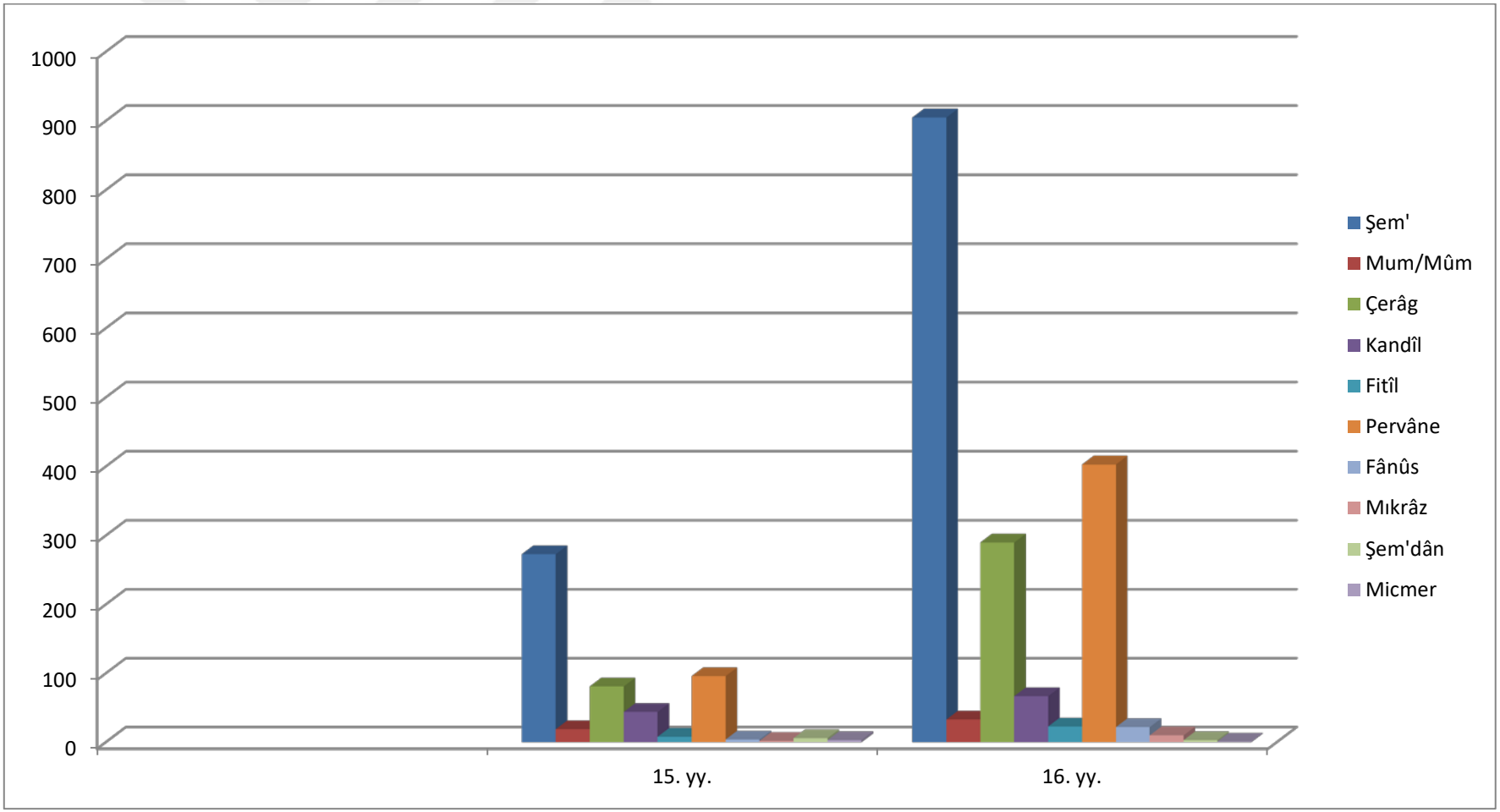
Tablo 19.

Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımını gösteren grafik

Tablo 20.

Taranan bütün motiflerin yüzyıllara göre dağılımını gösteren grafik

3.4. Mumun Özellikleri

Mum, bir aydınlatma aracı olan mum, işlevsel özelliğinden, fiziki yapısına kadar birçok hususta şairler tarafından ele alınıp işlenmiştir. Mumun boyu, rengi vs. bütün fizikî yapısı ele alınarak değişik tasvirler oluşturulmuştur (Armutlu, 2018: 63; Kılıç, 2017: 61)

3.4.1. Yanması (Ateş)

Mumun yanması kimyasal bir özellik gösterir. Mumun içeriğinde yer alan iki öge vardır. İlki yakıt görevini gören bir tür balmumu, ikincisi ise emici özelliği olan bir tür fitildir. Şairler, mumun gerçek manada ve bununla birlikte kelime oyunları yaparak, mecaz anlama gelecek şekilde yanma özelliğini ortaya koymuşlarıdır (Armutlu, 2018: 65).

Aşağıda yer alan beyitte Hayâlî Bey, dünyayı bir eğlence yeri olan bezme benzetir. Bu mecliste herkesin farklı eylem ve işlevleri vardır diyen şair, mumun da yanmak vaziyetinde olduğunu ifade eder. Şair, mumun bu özelliğini güçlü bir şekilde göstermek için bezm kelimesini tercih etmiştir. Böylece "bezm-mum" arasındaki ilişkiyi de yanma üzerine kurmuştur. Çünkü mum, meclisin ayrılmaz bir parçasıdır (Armutlu, 2018: 67):

Her kişi bezm-i cihân içinde bir hâletdedür
Şem‘ yanmakda sürâhî gülmede aglar mest (Hayâlî Bey G 29 / 3)

Mesîhî, şem‘ olgusundan hareket eder ve gönlünün her gece şem‘ gibi yanmakta olduğunu söyler:

Şem‘-veş her gice gönlümün görenler yandugın
Dir fener örtüsine benzer bunun pirâheni (Mesîhî G 260 / 4)

Sevgilinin güzelliğine canla başla yanan âşık adeta mum gibi yanıp pervâne olmuştur:

Kimdür ki bezm-i hüsnüne cân ile baş ile
Bir şem‘ gibi yanmaga pervâne olmaya (Necâtî G 505 / 2)

Ahmed Paşa, aşağıdaki beytinde sevgilinin gelmemesi halinde hayaliyle mum gibi yanacağını söyleyerek sevgiliye seslenmektedir:

Sanemâ sanma ki senden usanam gelmez isen
Şem‘-veş bezm-i hayâlinde yanam gelmez isen (Ahmed Paşa G 164 / 1)

Mum, içine yerleştirilen fitille yanar. Bu fitil onun canı olarak hayal edilir. Mum bu fitil sayesinde yanar. Baştan yanan onun alevidir. Bu alev değişik imgeler içerisinde idrak edilmiştir. Emrî'de bu imge "başında dâğ yakma" olarak algılanmıştır. Mumun başında dâğ olarak yanma izlenimi Emrî tarafından şöyle anlatılmıştır:

Çün bir karış fetîl ile yakdı başunda dâg
Abdâlun oldı hângâh-ı encümünde şem‘ (Emrî G 245 / 4)

Mesîhî, aşağıdaki beytinde mumun doğal yanışını hüsn-i talil sanatından yararlanarak vermiştir. Ayın sevgilinin yüzüne öykünmesi mumu kızdırmış ve mumun yanmasına sebep olmuştur:

Öykündügine gün yüzünne mâh çârdan
Bir pâre od olup gazab(ın)dan yanar şem‘ (Mesihi G 115 / 6)

Mum, güneş ve ay kandilleriyle gece gündüz yanmaktadır. Mum, ay ile güneşe teşbih edilmiştir. Gece ve gündüz sözcükleriyle de tezat yapılmıştır:

İrmez Mesîhî vasluna kasrunda çün yanar
Kandîl-i mâh u mihr ile leyl ü nehâr şem‘ (Mesihi G 115 / 9)

Aşağıdaki beyitte mumun işlevsel olarak yanması çeşitli anlam ilgileri kurularak ifade edilmiştir. Mumun kıvılcımı, altından bir taca; mum da ateşte yanmadığına inanılan ve ağzından alevler saçan bir masal hayvanı olan Semender'e benzetilmiştir:

Şu‘le kim şem‘ün başında efser-i zer gibidür
Bir gümüş serv üstine konmış semender gibidür (Behiştî G 100 / 1)

Gece vaktinde meclislerde mum yanmaktadır:

Gece yanıp yakıldığım göricek şem‘ meclisde
Dedi bencileyin miskîn başında od yanar ancak (Hayâlî G 227 / 3 B 3)

Muhibbî, aşağıdaki beytinde dünya yerinde herkesin bir sevdasının olduğunu, mumun sevdasının da yanmak olduğunu söylemektedir:

Herkesün bezm-i cihân içinde bir sevdâsı var
Şem‘ yanar gül güler bülbül olur her-bâr mest (Muhibbî G 203 / 2)

Muhibbî bir başka beytinde ise mumun şiddetle yandığını gördüğünü ifade etmektedir. Eğer ateş, sevgilinin aşkıyla kendinden geçmeseydi mum yanmazdı denilerek hüsn-i talil sanatı yapılmıştır:

Meclisünde şem‘i gördüm karşuna par par yanar
Yanmaz idi şevkün ile olmaya ger nâr mest (Muhibbî G 214 / 5)

Fuzûlî, aşağıdaki ilk beytinde aşk gamından, ikincisinde ise sevgilinin yüzüne bakmaktan mum gibi yanmaktayım diyerek mumun yanması özelliğini göstermiştir:

Gamından şem‘ tek yandım sabâdan sorma ahvâlim
Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor (Fuzûlî G 84 / 5)

Oda yaktım şem‘ veş cânım bakıp ruhsârına
Çerhe çektim dûd-i dil serv-i hırâmânın görüp (Fuzûlî G 37 / 2)

Mumun önemli ve belirgin bir özelliği olan yanmak, şiirlerde şıkça karşılaşılan bir durum olagelmiştir. Bu yanma gerçek ve mecazî şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

3.4.1.1. Baştan Aşağı Yanması

Mum, daha çok ışık kaynağı olması ve yanmasıyla şiirlerde işlenir. Mumun yanışı baştan aşağı doğru olur. Mum, yukarıdan yani baştan yanar ve bu yanma aşağıya doğru eriyerek devam eder (Pala, 2004: 427; Armutlu, 2018: 72).

Şeyhî ve Muhibbî'ye ait aşağıdaki iki beyitte mumun baştan aşağıya doğru yanması anlamı çıkmaktadır:

Tutuşup başlan ayağa yanuban şem‘ bigi
Cân oda atmak imiş hûba uyanın hevesi (Şeyhî G 185 / 4)

Eşk-i çeşmüm virmeseydi garka işbu çeşmümi
Ateş-i ‘ışk ile başdan şem‘-veş yanardı ten (Muhibbî G 2060 / 2)

3.4.1.2. Sabahlara Kadar Yanması

Henüz elektriğin bulunmadığı zamanlarda geceyi aydınlatmak için mum kullanılırdı. Gündüz vaktine kadar mum yanardı. Mumun sabahlara kadar yanması divan şairlerinin hayal dünyasına girmiş ve şiirlerinde farklı ifadelerle yer bulmuştur. Mumun sabahlara kadar yanması mumun bir diğer özelliği olan erime unsuruyla sıklıkla işlenmiştir. Aşağıdaki beyitler şiir taramaları sonucu ulaşılan ve mumun sabahlara kadar yandığını gösteren örnek beyitlerdir.

Hayâlî, mumun sabah vaktine kadar güldüğünü (yandığını) ifade etmiştir:

Mağlûb-ı hâs-ı gaflet olan mürde-dillere
Tâ subh olunca eyledi gün gece hande şem‘ (Hayâlî G 220 / 3 b 5)

Aşağıdaki beyitte kavuşma arzusuyla yanan ve bu arzuyla sabahlara kadar uyanık kalan mum imgesi söz konusudur:

Firâkun gicesin subha cıkarup
Visâl arzûsına bîdâr olan mûm (Ahmed-i Dâ'î G 225 / 4)

Âşığın canı mum gibi sabahlara kadar yanmaktadır:

Yine yan şem‘ gibi subha dek ey cân bu gece
Ki dola şevkin ile sohbet-i cânân bu gece (Ahmed Paşa G 260 / 1)

Divan şairleri mumun sabahlara kadar yanmasını aşağıdaki beyitlerde de anlatmaktadır:

Uyumazsa ne ‘aceb sinesi pür-âteş olan
Nitekim subha değin şem‘-i şebistân uyumaz (Muhibbî G 1146 / 2)

Şem‘ gibi giceler tâ subha dek kan aglaram
Sohbet eyler gice gündüz yâr ile her hâr u has (Muhibbî G 1221 / 2)

Her gice yılduz sayar yummaz gözini subha dek
Tâ göre bir kez cemâlüni olur bîdâr şem‘ (Muhibbî G 1328 /3)

Dökdi yaşlar giceler tâ subh olınca ağladı
Oldı bu derd-i derûnumdan meğer âgâh şem‘ (Muhibbî G 1329 / 2)

Âteş-i ‘ışka yanup hâl-i perîşânum çü şem‘
Giceler tâ subh olınca zâr u giryânum çü şem‘ (Muhibbî G 1336 / 1)

Eksük itmez giceler tâ subha dek gözyaşların
Su gibi akıtmak ister tâ göre dîdâr şem‘ (Muhibbî G 1337 / 5)

Ey gönül koçmak dilersen yârı ‘uryân bir gice
Şem‘ gibi karşusında subha dek yan bir gice (Sehî Bey G 29 / 1)

Halkı şehrün dün gice ben hastanun şem‘i gibi
Subha dek göz yummadılar itdügüm feryâddan (Zâtî G 1205 / 2)

‘Işk odından Zâtî’nün küynüklerine dün gice
Subha dek dinlenmedi şem‘-i şebistân ağladı (Zâtî G 1520 / 7)

Tâc-ı zerrîn ile karşunda yanardı par par
Giceler subha degin şem‘-i şebistânun idi (Zâtî G 1740 / 2)

3.4.1.3. Sıcak Olması

Mumun işlevsel özelliklerinden bir diğeri de hararetli olmasıdır. Divan şairleri mumun sıcak olmasını çeşitli anlam ilgileri oluşturarak şiirlerinde işlemişleridir.

Ahmed Paşa ve Cem Sultan, aşağıdaki beyitlerde mumun hararetlenip sıcak olmasını sevgilinin yüzüne bağlamaktadır. Her iki beyitte de meclisteki mum, (sevgilinin) yüzüne özendiği için sıcak oldu, denilmektedir:

Şem‘-i meclis germ olup öykündügüyçün yüzüne
Astılar bâzârda sonra zebânın yaktılar (Ahmed Paşa G 34 / 9)

Meger meclisde germ olup özin yüzüne benzetmiş
Felek agzın yakup şem‘ün zebânın ortadan kesdi (Cem Sultan G 325 / 2)

Aşağıdaki beyitlerde de mumun sıcaklık özelliği görülmektedir:

Çün subh olınca bellü olur yüzi karası
Germ olmasun o hüsn ile ey mâh inende şem‘ (Bâkî G 224 / 2)

Şem‘i pervâne öperse ısıcakla n’ola kim
Artaya kalsa bilür anı olur ton yagı (Emrî G 534 / 3)

Tâc-ı zer ile germ olup öykündi yâra şem‘
Od oldı yakdı anı ser-â-pâ o tâc-ı zer (Emrî Kıt’a 88 / 3)

Şem‘-i meclis söylemiş bu sözi germ olmış meğer
Aşinâlar cem’ine kon gelmesün bigâneler (Muhibbî G 717 / 4)

Bezm-i yâra germ olup şem‘-i şebistân her gice
Hıdmete turmış yanar şevk ile handân her gice (Sehî Bey G 240 /1)

Germ olub dil uzadurmış ruh-ı cânânuma şem‘
Tîz iriş od gibi kes başın anun ey mikrâs (Zâtî G 615 / 4)

3.4.1.4. Yakıcılık / Yakması

Mumun sıcak olması doğal olarak yakıcı olma özelliğini de beraberinde getirir. Bu yakıcılık daha çok mecazî anlamda düşünülmelidir. Âşıklar ve âşık olarak tasavvur edilen pervâne, mumun yakıcılığına kapılan unsurlardır. Divanlarda karşılaştığımız beyitlerde genel olarak mecazî bir yakma söz konusudur. Bu özellik şairlerce mübalağalı bir ifadeyle ve daha çok teşbih sanatıyla işlenmiştir. Yakıcı olan mum sevgiliye, yanan pervane de âşığa benzetilmiştir. Bu bağlamda mumun yakması, yakıcı olması özelliğini örnekleyen beyitler aşağıda sıralanmıştır:

Tal’atın şem‘i durur Şeyhî’yi odlara yakan
Tan mı pervâne yakılsa nerede kim ola mûm (Şeyhî G 127 / 7)

Ey nûr-ı haddi zulmet-i zülf ile setr iden
Pervânevâr cânum oda yandı kanı şem‘ (Hamdullah Hamdi G 80 / 4)

Ruhı şem‘ine anun Mihrî çü pervânelerüz
Yanalum yakılalum bir pula almaz yüzümüz (Mihrî Hatun K 62 / 7)

Yakalum cân u gönül mûmıla ten micmerini
Subha dek ‘ayş idelüm şem‘-i şebistânlarla (Mihrî Hatun K 153 / 5)

Yüzü gül şem‘ine karşı yakılıp yanmak için
Kığırıp cem' ederem her gece pervâneleri (Şeyhî G 182 / 2)

Şevk odı yakdı şem‘-sıfat üstühânumuz
Ten zulmetinde anun ile çıkdı cânumuz (Emrî G 204 / 1)

Göreli cânâ cemâlün şem‘ini pervâne-veş
Bâl ü perden geçmişem küllî yakup nâr olmışam (Emrî G 347 / 2)

Âteş-i haddün ile her gice tutuşmakdur
İşi pervânelerün şem‘-i şebistânlar ile (Emrî G 466 / 4)

Özini çihre-i zîbâna şem‘ benzedicek
Tutuşdı anun ile döne döne pervâne (Emrî G 492 / 3)

Tâc-ı zer ile germ olup öykündi yâra şem‘
Od oldı yakdı anı ser-â-pâ o tâc-ı zer (Emrî Kıt’a 88 / 3)

Beni reşk oduna pervâne tek ey şem‘ yandırma
Yeter hûr-şîd-i ruhsârın çerâğ-i bezm-i ağyâr et (Fuzûlî G 42 / 5)

Pervâneye zulm-i bî-hisâb eyler şem‘
Zulm oduna bağrım kebâb eyler şem‘
Gûyâ ki bilir zulm ser-encâmı nedir
Bî-hûde değil ki ıztırâb eyler şem‘ (Fuzûlî Ruba‘îyyat 46)

Hâller görsem yüzünde sanıram pervâneler
Yandılar çün geldiler şem‘-i şebistân öpmeğe (Hayâlî G 383 / 81 b 3)

Şem‘ güler şâd olur yandügine pervânenün
Cân virürse ger hezâr sanman gülün pervâsı ver (Muhibbî G 676 / 3)

3.4.1.5. Yakılması

Mumun yakılması divan şiirinde daha çok “mum uyandırma ve mumu uyarma” tabirleriyle geçmektedir:

Şeb-i zillet karanu itdi cihânı gözüme
Devletüm şem‘ ini gel dest-i du‘ â ile uyar (Mesihi K 12 /18)

Gönül dâg-ı gamunla sînede bir şem‘ uyandurmış
Çerâg-ı ‘aşka bir garrâ kızıl altunı yandurmış (Bâkî G 219 / 1)

Her gün gönülde bir meh mihrin ziyâde kıl kim
Tekrâr şem’ uyarmak bezm içre arturur şevk (Behiştî G 255 / 2)

Bezm-i gam içre ‘ârızı şem‘in uyarma kim
‘Işk âteşiyle yanmış ezel dil çerâgı var (Muhibbî G 982 / 5)

Perde-i ‘izzet çeküp yakdum mahabbet şem‘ini
Sandal-ı rûhı buhur idüp müheyya eyledüm (Bâkî G 339 / 3)

Hayâl-i şem‘-i ruhsârun ko yansun hâne-i dilde
Perin ol şem‘a yakup şevk ile pervâneler dönsün (Bâkî G 391 / 3)

Aşağıda sıralanan beyitler de yukarıdaki beyitlerle benzer tarzda olup mumun yakılması ile ilgili olan beyitlerdir:

La‘line öykündügiçün lâle ruhsârına şem‘
Lâleye dâg urdılar şem‘ün zebânın yakdılar (Mihrî Hatun K 18 / 4)

Gördiler şem‘i yakar nâr-ı ruh-ı cânâneler
Bâl ü perden sâye-bân itdi üşüp pervâneler (Emrî Kıt’a 105 / 1)

Hâcet degül bu hâne-i hicrana ey refîk
Uyarma şem‘i sinem olupdur ana çerâg (Muhibbî G 1350 / 4)

Rif’atün şem‘ini uyarmaga hûrşîd-i felek
Çarhı bir sûretile eyledi fânûs-ı hayâl (Sehî Bey K 22 / 21)

Yine ben bin şevk ile bir âteşîn ah itmişem
Kubbe-i çarhun kamu kandilin uyandırmışam (Zâtî G 936 / 2)

Ahum işitimiş uyanmış dün gice rahm eylemiş
Hamdü-lillâh devletüm şem‘in uyandurdum yine (Zâtî G 1238 /3)

Subha karşu ruhı ile bilini öpe koca
Kim uyardı ‘aceb ol şem‘-i şebistânı yine (Zâtî G 1245 / 6)

Cüst-ü-cû eylesün eşküm yeri bulmaz ise ah
Şem‘ yaksun arasın gökde o ‘Îsâ-nefesi (Zâtî G 1618 / 2)

3.4.1.6. Tutuşması

Mumun tutuşup yanması mumun sıcaklıkla ilgili özelliklerinden biridir. Âşıkların gönlü de mum gibi tutuşup yanmaktadır. Divanlardan elde ettiğimiz beyitlerde gönül muma tutuşması özelliğiyle benzetilmiştir:

Ben nice şerh eyleyem dil derdini dil-dâra kim
Şem‘ gibi tutuşan evvel zebânımdır benim (Ahmed Paşa G 190 / 2)

Zebânın şem‘-veş tutuştu gamdan
Zebân-ı bî-zebânı sen bilirsin (Ahmed Paşa G 245 / 3)

Tutuşur şem‘un zebânı micmerün göynür özi
Yandugın gördükçe ruhsâruna ben pervânenün (Mihrî Hatun K 87 / 3)

Tutuşup başlan ayağa yanuban şem‘ bigi
Cân oda atmak imiş hûba uyanın hevesi (Şeyhî G 185 / 4)

Tutuşup şem‘ ruhı şevkine pervâne gibi
Dil-i şûrîde olup içi vü taşın yenemez (Muhibbî G 1135 / 4)

Yana yana nola Zâtî okusa halk-ı cihân
Şem‘-veş dil tutuşur âteş-i eş‘ârun ile (Zâtî G 1353 / 7)

3.4.2. Aydınlatması / Parlak Olması (Işık)

Mum, aydınlanmak için yakılan, yandığı andan itibaren çevresini aydınlatma işlevine sahip bir araçtır. Mumun aydınlatma özelliği orta kısmına yerleştirilen fitili sayesinde gerçekleşir. Fitili yakılan şem‘ ışık yayarak, etrafını aydınlatır. Mumun aydınlatma özelliği şairlerin imge dünyasına farklı düşünce ve hayaller içerisinde yansımıştır. Havanın kararıp geceye dönüştüğünde mum yakılarak bir aydınlanma aracı olarak kullanılır ve bu işlevsel özellik sabaha kadar devam eder (Armutlu, 2018: 64).

Divan şiirinin eğlence unsurları denince akla gelen ilk unsurlardan olan bezm, özellikle gece düzenlendiğinde mum, aydınlatmayı sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkar. Bezmin aydınlatılması gece vakti eğlenip zevk ve sefa sürmek için gereklidir (Armutlu, 2018: 130). Bu mum meclisi aydınlatmanın yanında mecazen dünyayı da aydınlatmaktadır:

Geceyi gündüze katıp safâ vü zevk kılmaga
O bezmin yaktılar her gûşesinde şem‘-i tâbânı (Hayâlî K 14 / 12)

Şem‘-i felek ki rûşen ider ‘âlemi anun
Nûrı yüzünden olmış ola muhtebes gerek (Ahmed-i Dai G 274 / 4)

Kanı bâbun bigi yâ bir feneri ki ola delîl
Şem‘inün nûrı münevver ide devr-i kameri (Karamanlı Ayni K 31 / 11)

Mezârum içini kılsun ko şem‘-veş rûşen
Beni çü katl idesin silme kanı peykândan (Mesihi G 195 / 2)

Nur-bahş olsa eger bâga çerâg-ı lütfun
Şem‘-vâr eyleye etrâfı münevver sünbül (Bâkî K 24 / 26)

Bu cemâlin şem‘ine pervâne gelmişlerdeniz
Yanalım ey şem‘-i rûşen yana gelmişlerdeniz (Hayâlî G 209 / 31 b1)

Şem‘-i cihân-efrûzsun lâ‘lin-külâh ol dostum
Hûrşîd-i âlem-tâbsın zerrin-kabâ ol ey sanem (Ahmed Paşa G 207 / 4)

Şem‘-i hüsnündür viren halvet-sarây-ı câna lem‘
Olamaz ol meclise hûrşîd-i ‘âlem-tâb şem‘ (Bâkî G 225 / 1)

Sînem içre berk-i âhum şu‘le-i cân-sûz imiş
Tekye-i gamda hemân bir şem‘-i şeb-efrûz imiş (Muhibbî G 1277 / 1)

Hayâlî Bey de mumun bir aydınlatma aracı olarak kullanıldığına yer vermiş, gece meclis tertip edilince aydınlatma işinin mumla gerçekleştirildiğini vurgulamıştır:

Giceyi gündüze katıp safâ vü zevk kılmağa
O bezmün yakdılar her gûşesinde şem‘-i tâbân (Hayâlî Bey K 14 / 12)

Şair, kendini âşık gibi görünce aşk ateşiyle yanıp tutuşur. Bu âşık olmanın gereklerindendir. Aşk ateşine tutuşan şair, bu uğurda yanmayı mum örneğiyle açıklar. Bunu yaparken de öne çıkardığı husus mumun yakılmasıdır. Mum yakılınca da bir yandan aydınlık verirken öte yandan da âşığın/şairin yanmasına benzetilir:

Ahmedî yan bu ışk odına ki şem‘
Nûr olmaz yahılmayınca temâm (Ahmedî G 420 / 9)

Bir kez öninde şevk-ile yanup yakılmaga
Cân atup oda rûşen ider her mekânı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 19)

Aşağıdaki beyitlerde aydınlatma işleviyle gördüğümüz mum sağlıkla ilgili unsurları da düşündürecek biçimde kullanılmıştır. Hasta olan bir kişiler ışık istemektedir. Âşıkların gönlü hastadır, mum da ortama aydınlık verip âşıkların sevgilinin yüzlerini görmelerini sağlamaktadır:

Sebebsin görmege yarün cemâlin
Bu haste gönlüme tîmâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 3)

İstese zülfün şebinde ‘ârızun bu haste-dil
Tan degül zulmetde ister kalıcak tîmâr şem‘ (Muhibbî G 1337 / 4)

3.4.3. Erimesi

Mumun sabahlara kadar yanması mumun bir diğer özelliği olan erime unsuruyla sıklıkla işlenmiştir. Mum, yanan aleviyle etrafı aydınlatırken aynı zamanda erir. Mumun yanarken damla damla erimesinin ise çeşitli sebepleri vardır (Armutlu, 2018: 131).

Mum, yandığında aydınlatma işlevini devam ettirerek erimeye başlar. Eriyen mum da aydınlatmaya devam eder. Mumun erimesi de bir insan gibi gözyaşı dökme olarak algılanır. Dolayısıyla mumun erimesi “ağlama” şeklinde ifade edilmiştir. Bu imge, aşağıdaki beyitte şöyle dile getirilmiştir:

Yandurdı lâlenün ruhun ey meh çerâgını
Şem‘ün eritdi hasret odı içi yağını (Mesihi G 256 / 1)

Kimi zaman sevgilin hasret ateşi şem‘in iç yağını eritir:

Yandurdı lâlenün ruhun ey meh çerâgını
Şem‘ün eritdi hasret odı içi yagını (Mesîhî G 256 / 1)

Fuzûlî aşağıdaki beytinde mumun doğal olarak eriyişini sevgilinin yanağına bağlamıştır. Şair bu durumu hüsn-i talil sanatından yararlanarak anlatmıştır:

Subh kıldın cilve gün çekti özün bir gûşeye
Şam arz ettin ruhun şem‘i eritti infi‘âl (Fuzûlî G 172 / 4)

Aşk ateşi sevgiliyi adeta mum gibi eritir:

N’ola gayret âteşi cânım eritse mum tek
Bu ne sözdür kim demişler ârız-ı cânâne şem‘ (Fuzûlî G 144 / 2)

3.4.4. Yağı

Mumun yağı fiziksel bir unsurdur. Bu yağ mumun yanması ve erimesiyle açığa çıkmaktadır. Mumun yanıp iç yağının erimesi âşıkların içinin yanmasıyla ilişkilendirilerek şiirlerde işlenmiştir aşağıdaki beyitlerde mumun yağı sıklıkla gözyaşı ve gönül ile birlikte kullanılmıştır:

Yandurdı lâlenün ruhun ey meh çerâgını
Şem‘ün eritdi hasret odı içi yağını (Mesihi G 256 / 1)
Aceb mecnûnsun ey şem‘ kim fehm olmadı şânım
Verirken cân pervânen hem ağlar hem gülersin sen (Hayâlî G 317 / 38 b 2)

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Aynî G 166 / 2)

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Ayni G 166 / 2)

Yandurdı lâlenün ruhun ey meh çerâgını
Şem‘ün eritdi hasret odı içi yağını (Mesihi G 256 / 1)

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem‘adur pervâne dil
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihrî Hatun K 32 / 6)

Şem‘-veş sûz-ı derûnı ‘arz ider Bâkî sana
Yana yana kalmadı bî-çârenün bagrında yag (Bâkî G 227 / 5)

Şem‘i pervâne öperse ısıcakla n'ola kim
Artaya kalsa bilür anı olur ton yagı (Emrî G 534 / 3)

İşretin şem‘ine hûbân-ı cihân cem olıcak
Şem‘-veş her birinin yüregi yağın yakasın (Hayâlî G 311 / 26 b 3)

Mürşid-i râh-ı fenâya olımaz rûşen delil
Şem‘ gibi kim eritmezse yüregi yağını (Hayâlî G 391 / 2 b 2)

Yüreği yağın yiyüp eyler tenezzül şem‘-i bezm
Serv bâlâlanmâda bâd-ı havadan şuh u şeng (Nev’î K 11 / 5 b 59)

Muhibbî gibi yakup bagrı yagın
Sarardup benzini bîmâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 5)

Şu‘le virdi dil çerâgı gözyaşı yagı gibi
Nice yıllar tekye-i ‘ışk içre sûzânum çü şem‘ (Muhibbî G 1336 / 2)

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem‘adur pervâne dil
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihrî Hatun K 32 / 6)

Şem‘-veş sûz-ı derûnı ‘arz ider Bâkî sana
Yana yana kalmadı bî-çârenün bagrında yag (Bâkî G227 / 5)

3.4.5. Yumuşaklık

Mumun fiziki bir diğer özelliği ise yumuşama göstermesidir. Mumun yakılması sonucu ısıyla birlikte erimesi söz konusudur. Bu erime şiirlerde âşıkların aşk derdiyle yanıp erimesiyle birlikte işlenmiştir.

Ahmed Paşa, sevgili taş kalpli ama âşığın halinden bir ses işitse mum gibi yumuşar, diyerek mumun yumuşaklık özelliğini âşık ve sevgili üzerinden işlemiştir:

Dil-i bî-rahmı ol sîmin-berin gerçi ki âhendir
Ola mum Ahmed’in bir dem işitse vasf-ı halinden (Ahmed Paşa G 243 / 7)

Hayâlî, aşağıdaki beytinde demiri yumuşatılabilmesi özelliğiyle muma benzetmiştir. Sevgilinin demir gibi olan kalbi mum gibi yumuşatan şair bunu yaparken de Hz. Davut’a telmihte bulunmuştur:

Dil-i sengîn-i yârı eyledim nerm
Egerçi âheni mûm etti Dâvûd (Hayâlî G 121 / 6 / b 3)

3.4.6. Eritmesi

Mum, alevinin etkisiyle eritme özelliğine de sahiptir. Divan şiirinde sevgili âşığı aşk derdiyle adeta eritmektedir. Aşağıda ulaştığımız beyitte de mum âşığın timsali olan pervâneyi eritmektedir:

Pervâne-vâr şu'le-i şem'a eritme cân
Gark olmağa tecellîye deryâ-yı nûra gel (Hayâlî G 264 / 11 b 2)

3.4.7. Dumanı

Divan edebiyatında âşığın ettiği ahlardan bir duman çıkar ve göğe yükselip Allah katına ulaşır. Sevgilinin parlak yüzündeki ayva tüyleri de bir dumanı andırır. Çünkü güzelin yüzünde tüy bitmesi, istenmeyen bir durumdur. Oysa âşıkların âhınn dumanı orada yer bulmuştur (Pala, 2004: 124). Mumun fitilinin ateşlenmesi sonucu mumun yanmasıyla birlikte is bir başka deyişle duman açığa çıkmaktadır. Bu duman çeşitli teşbihlerle şiirlerde işlenmiştir.

Fuzûlî aşağıdaki beyitte mumun çıkardığı dumanı sevgilinin kakülüne benzetmiştir:

Şem' başından çıkarmış dûd-i şevk-i kâkülün
Böyle kûteh ömr ile başındaki sevdâya bah (Fuzûlî G 58 / 2)

Aşağıdaki beyitte mumun çıkardığı duman şekil itibarıyla yılana teşbih edilmiştir:

Saçun vasfında bir sihr itdi kim tûmârını Zâtî
Eger şem'a fetîl itse duhânın şekl-i mâr eyler (Zâtî G 394 / 5)

Aşağıda sıraladığımız diğer beyitlerde de mumun başından duman çıkması söz konusudur:

Her gice aglayup yaşı seyyâresin döker
Benzer gözine girdi semânun duhân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 8)

Pinhân olursa nola saçun ey çerâg-ı dil
Gözden hemîşe çünki nihândur duhân-ı şem‘ (Hamdullah Hamdi G 80 / 2)

Didi kaddümle zülfümden su‘âl itdün cevâb işit
Olur nûrında her şem‘ün bile dûd-ı siyâh eğri (Karamanlı Ayni G 456 / 3)

Didüm iy kâmeti toğrı yüzün üzre saçun egri
Didi her şem‘ün üstinde olur dûd-ı siyâh eğri (Karamanlı Ayni G 457 /4)

Benüm bir sûz peydâ kıldı sînemde gamun odı
Şeb olmaz şem‘veş anun depemden çıkmaya dûdı (Behiştî G 560 / 1)

Ta‘n itme dûd-ı şem‘e dilâ başumuzdadur
Yakdukça gam çıkar depemüzden duhânumuz (Emrî G 204 / 2)

Sakf-ı gerdûnda karasın dûd-ı şem‘-i âhumun
Her gören gam gicesinde sandı mâh-ı münhasif (Emrî Kıt’a 244 / 3)

Şem‘-veş dûd-ı dilüm çıksa dimeden ne ‘aceb
Çün Muhibbî giceler subha değin yane giçer (Muhibbî G 767 / 5)

Şeb-i mihnetde hasretle yakan gün yüzlü mâhumdur
Depemden şem‘-veş her dem çıkan düd-ı siyâhumdur (Muhibbî G 800 / 1)

Yanaruz nâr-ı mahabbetle dem-â-dem şem‘-veş
Dûdumuz serden çıkar bu ‘ışk sevdâsındayuz (Muhibbî G 1118 / 2)

Tutuşup ‘ışk âteşine dün gice nâgâh şem‘
Çıkdı başından duhânı eyledi bir âh şem‘ (Muhibbî G 1329 / 1)

Kesilmez dûd-ı ahun hiç başundan
Benüm kek yakılup pür-nâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 2)

Meclisde gördi çünki yüzün nâgehâni şem‘
Yandı oda çıkardı başından duhânı şem‘ (Muhibbî G 1338 / 1)

3.4.8. Fitilinin Olması

Mumun yanmasını sağlayan en önemli unsur fitilinin olmasıdır. Fitil, mumun içinde yer alan genellikle pamuktan elde edilen yanıcı bir şerittir. Dolayısıyla mumun ateşlendikten sonra yanmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Bu fitil mıkraz adı verilen bir gereçle kesilir. Bu duruma mıkraz başlığında ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Divan şiirinde aşığın canı rişte yani iplik gibi düşünülür. Aşağıdaki beyitlerde hem fiziksel bir unsur olarak hem de âşığın canı gibi tasarlanan mumun fitili şairler tarafından işlenmiştir:

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Ayni G 166 / 2)

La’line öykündügiçün lâle ruhsârına şem‘
Lâleye dâg urdılar şem‘ün zebânın yakdılar (Mihrî Hatun K 18 / 4)

Fitîl-i şem‘ zülfünçün kara yaslu idi kibrît
Kokıtmayınca burnına benefşe olmadı handân (Emrî Kıt’a 341 / 2)

Tâ benân-ı mu‘cizin kaldın çerâğına fetîl
Kudreti eyvânına Hakkın oluptur mâh şem‘ (Hayâlî G 219 / 1 / 4)

3.4.9. İpinin Kesilmesi

Eskiden günlük hayatta sıkça kullanılan bir araç olan mum, söndürülmek istendiğinde çeşitli aletlerle söndürülürdü. Bu söndürme yöntemlerinden birisi de mumun ipinin kesilmesidir. Mumu ipinin kesilmesinin sebebi ise mumun cılızlaşan alevinin canlandırılmak istenmesidir. Mecazen de sevgilinin yüzüne öykünen fitilin

mıkrazla kesildiği de bazı beyitlerde görülmektedir. Beyitler mıkraz başlığında işlendiğinden burada sıralamakla yetinilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde fitili kesilen mum çeşitli tasvirlerle şiirlerde yer bulmuştur:

Asılmış iken odlara yakmak revâ degül
Düşdi zemîne çün kesilüp rîsmânı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 9)

Dil uzadur ki şevk-ı ruhundan haber vire
Her meclis içre tan mı kesilse zebân-ı şem‘ (Hamdullah Hamdi G 80 / 3)

Şem‘den görse ki pervaneye bir zulm yeter
Kese başın dimeye zâyi‘ olur nef-i ziyâ (Fuzûlî K 20 / 9)

Ruhundan nur uğurlar şem‘ başın kesseler câ'iz
Budur bir kul ser-encâmı ki sultânına hâ'indir (Fuzûlî G 104 / 6)

Râz-i aşkın saklarım elden nihân ey serv-i nâz
Gitse başım şem‘ tek mümkin değil ifşâ-yi râz (Fuzûlî G 114 / 1)

Sünnet ile bulur şeref bunlar
Kesicek şem‘i oldu nûrânî (Hayâlî K 49 / 16 / 5)

Bezm-i gamda âferîn ol ‘âşık-ı ser-bâza kim
Şem‘-veş baş kesersün sırrını asla dimez (Muhibbî G 1138 / 3)

Kesilür şem‘ gibi itme zebânunı dırâz
‘Âkil isen bu sözüm levh-i dilün üstine yaz (Muhibbî G 1144 / 1)

Sırr-ı ‘ışkı meclis ehli içre fâş itdün diyü
Kesdiler gerçi zebânın itmedi ikrâr şem‘ (Muhibbî G 1328 / 4)

Gâh yaksa gâh kesse başumı sultân-ı ‘ışk
Her ne emr itse buyursun bende-fermânum çü şem‘ (Muhibbî G 1336 / 4)

Şem‘-i ruhuna karşu senün dil uzatmasa
Kesdürmez idi meclis içinde zebânı şem‘ (Muhibbî G 1338 / 5)

Sırr-ı ‘ışku Meclis ehli içre fâş itdün diyü
Kesdiler gerçi zebânın itmedi ikrâr şem‘ (Muhibbî G 1346 / 4)

Kes şem‘ gibi başum ‘ışk odı şu’le virsün
‘Işk âteşine yanmak ‘uşşâka ‘âdet ancak (Muhibbî G 1426 / 3)

Şem‘-veş başum kesildükde akar yaşum benüm
Yane yane mahv olup kalmayısar başum benüm (Muhibbî G 1770 / 1)

Dimeye derd-i dili yana gide şem‘ gibi
Keserse başını râh-ı belâda ger mıkrâz (Sehî Bey G 114 / 5)

Germ olub dil uzadurmış ruh-ı cânânuma şem‘
Tîz iriş od gibi kes başın anun ey mikrâs (Zâtî G 615 / 4)

3.4.10. Kokulu Olması

Mum yapımında kullanılan maddelerden biri olan kâfur da tıpkı anber gibi güzel kokusuyla da bilinir. Beyitlerde amber ve kâfur bir arada kullanılarak mumun koku özelliği ifade edilmiştir:

Döyemez dîde ki zülfün uzada boynuna el
Şem‘-i kâfûriyi gör anber-i terden küniler (Ahmed Paşa G 69 / 8)

Meclisünde ‘ûd göyner şem‘-i kâfûrî yanar
Can dimâgını muʿattar müşk ile ʿanber kılur (Ahmed-i Dai K 15 / 14)

Çerâg-ı hüsnünün nûrı fürûg-ı şem‘-i kâfûrî
Nigâr-ı ‘anberîn-gîsü nihâl-i sîm-sîmâdur (Bâkî G 52 / 2)

‘Anber-âlûd olalı hâl u hatundan haddün
Ana dil-sûhteleri şem‘-i mu’anber dirler (Emrî G 148 / 3)

3.4.11. Rengi (Kırmızı)

Mum; şiirlerde ateş renkli, kızıl veya kırmızı renkli olarak ifade edilir:

Yürek yağın eridüp ʿışk odında
Kızıl benzin sarardup zâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 2)

Âteşîn gül şem‘-i bezm-ârâya benzer bâgda
Sen ana pervâneler tut bülbül-i gûyâları (Behiştî G 525 / 2)

Ucında rengdür sanma ruhunçün asdılar şem‘i
Ayagına inüpdür cümle-i cismindeki kanı (Emrî G 560 / 2)

3.4.12. Sönmesi / Söndürülmesi

Gece boyu yanan mumun sönmesi sabah vaktiyle birlikte olur. Seher vakti mumun ölmesine başka bir ifadeyle sönmesine sebep olmaktadır:

Yele verse çerag-ı lâle ne tan
Ki verir şem‘a intifâyi sabâ (Ahmed Paşa K 38-1 / 3)

Şu’lesin söyündürürken bu ‘acebdür kim ider
Şem‘-i gülzâr u çerâg-ı lâleyi enver nesîm (Mesihi K 10 / 3)

Mumun ölmesi ifadesiyle mum söndü denebilir:

‘Işk pervânesine dil uzadan kahbe nehâr
Şem‘veş ‘âkıbet enfâs-i ricâlle ölür (Behiştî G 131 / 3)

Verdi bâd-i subh bir hur-şîd-tal‘at müjdesin
Şem’ veş veh kim bu dem ölmek mukarrerdir bana (Fuzûlî G 15 / 5)

Muhibbî gibi yakup bagrı yagın
Sarardup benzini bîmâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 5)

Her gice ey meh benümle bile yanar subha dek
Ben fetîl-i şem‘ün anunçün bogazın bagladum (Zâtî G 913 / 4)

Şevkden çıkmayı yazdum bu gice irteye ben
Şem‘-veş öldüreyin sini seher-gâh didi (Zâtî G 1649 / 5)

3.4.13. Süslemesi / Güzellik Katması (Meclis)

Eski zamanlardan beri azalarak da olsa varlığını koruyarak günümüze kadar kullanılagelen mum bulunduğu ortama süs katmaktadır. Bu açıdan bir güzellik unsuru olarak düşünülebilir. Mum ve ortam ilişkisi söz konusu olduğunda akla ilk gelen mekân meclislerdir. Mum, bezmin ayrılmaz bir unsurudur ve bezme güzellik katar. Aşağıdaki beyitlerde güzellik mumu olarak tasvir edilen, meclisleri süsleyen mum dünyayı aydınlatmaktadır:

Haşre denli âlemin şem‘-i cihân-ârâları
Aşk eyvânında yaksınlar yüregim yağını (Hayâlî G 398 / 16 b 2)

Çerâg-ı meclis-ârâ-veş sabâha çıkmayam gibi
Eger olmaz isen bu şeb benüm şem‘-i şebistânum (Zâtî G 984 / 2)

Resk-i eflâk-i berîn eyleyelüm bezmümüzi
Şöyle tezyîn iedlüm şem‘-i şebistânlar ile (Zâtî G 1387 / 2)

Zâtî’yâ ol şem‘-i cem’-ârâyı gör par par yanar
Başına geymiş yine gün gibi zerrîn efseri (Zâtî G 1576 / 5)

‘Işk odından sana ben pervâne yanardum eger
Bula bilsem bir gice ey şem‘-i cem’-ârâ seni (Zâtî G 1698 / 3)

Ne hoşdur şem‘-i hüsnünde kemend-i tâb-dâr-ı zülf
Zihî kandîl-i rûşen kim resendür ana târ-ı zülf (Cem Sultan G 166 / 1)

Nice şerh eyleyeyin kandîl-i hüsnün pertevin
Şem‘ gibi oda yanar söyledügümce dilüm (Cem Sultan G 214 / 4)

Şem‘-i hüsnün yâdına dil kaşunı kıldı mekân
Zeyn içün san câm asar mihrâba kandîl üstine (Cem Sultan G 290 / 3)

Dil müselsel zülfünün sevdâsile dîvânedir
Can münevver hüsnünün şem‘inde bir pervanedir (Şeyhî G 41 / 1)

Çerâg-ı hüsnünün nûrı fürûg-ı şem‘-i kâfûrî
Nigâr-ı canberîn-gîsü nihâl-i sîm-sîmâdur (Bâkî G 52 / 2)

Çün subh olınca bellü olur yüzi karası
Germ olmasun o hüsn ile ey mâh inende şem‘ (Bâkî G 224 / 2)

Şem‘-i hüsnündür viren halvet-sarây-ı câna lem‘
Olamaz ol meclise hûrşîd-i ‘âlem-tâb şem‘ (Bâkî G 225 / 1)

Yanayım pervâne-veş şem‘-i cemâli nûrına
Şem‘-i hüsne çün Muhibbî didi dilber yan bana (Muhibbî G 27 / 5)

Şem‘-i hüsnine nazar kıldum tutuşdı cân u dil
Ben bana itdüm ki ey reh-nümâ oldum sana (Muhibbî G 38 / 4)

Şem‘-i hüsnün yakmayınca komadı cân u dili
Anun içün dostum pervâne söylersin bana (Muhibbî G 56 / 3)

Işk ile ben tâlib-i cânâne oldum ‘âkibet
Şem‘-i hüsne yanmağa pervâne oldum ‘âkibet (Muhibbî G 194 / 1)

Ana ‘âşık mı dirler şem‘-i hüsne
Yanup pervâne-veş olmaya nâ-bûd (Muhibbî G 336 / 4)

Şem‘-i hüsne yaksa dil pervânesin açmam dehân
Böyle itmek dostlar ‘ışk ehlinün ‘azâbıdur (Muhibbî G 340 / 5)

Şem’-i hüsne nola yaksam cân u dil
Görse şem‘ pervâne kendüzin yakar (Muhibbî G 464 / 4)

Şem‘-i hüsne yanmaga bu cân u dil pervânedür
Şöyle benzer bu Muhibbî ‘ışk-arâ dîvânedür (Muhibbî G 543 / 5)

Dil cemâlüni görelden bir ‘aceb dîvânedür
Şem‘-i hüsnün şevkine cânda yanar pervânedür (Muhibbî G 619 / 1)

Şem‘-i hüsni ‘arz kıldı dün gice cânâneler
Lazım oldı ‘âşıka pervâne gibi yaneler (Muhibbî G 760 / 1)

Boynuna dak zülf-i zencîrin dil-i dîvâne gel
Şem‘-i hüsne cânunı pervâne eyle yane gel (Muhibbî G 1672 / 1)

‘Âşık isen şem‘-i hüsne yak yüri cân u seri
Çünki sen pervânesin yanmaga sen pervâne gel (Muhibbî G 1751 / 6)

Şem‘-i hüsne yanmaga pervâneyem
Yanmayup ‘ışk âteşine yaneyem (Muhibbî G 1884 / 1)

Şem‘-i hüsne karşu itdün cânumı pervâne sen
Zülfi zencîrünle kıldun gönlümi dîvâne sen (Muhibbî G 2011 / 1)

Şem‘-i hüsnidür yıkan her dem dil ü cânum benüm
Per yakar mıydı eger pervâneler nâr olmasa (Muhibbî G 2348 / 5)

Bezm-gâhı yârsuz şem‘ ile tezyîn eylemen
Cânuma her biri bir ok şu‘leler peykân olur (Zâtî G 381 /4)

3.4.14. İçinin Oluk Olması

Fitille bağlantılı olan mumun başka bir özelliği içinin oluk olmasıdır. Taramalar sonucu mumun içinin oluk olması özelliğini gösteren aşağıdaki beyte rastlanmıştır. Cem Sultan'a ait aşağıdaki beyitte Kâbe'nin etrafının günümüzdeki gibi geçmişte de aydınlatıldığını görmekteyiz. Sabahlara kadar aralıksız yandığı ifade edilen mum oluğuyla birlikte söylenmiştir. Bu durum Kâbe'nin oluğunu da çağrıştırmıştır:

Yanar harîm-i Ka'be-i hüsnünde subha dek
İksîr-i gamdan olalı zer nâv-dân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 4)

3.4.15. Dibi / Çukuru

Mumun yanmaya başladığı andan itibaren sıcaklığın ve erimenin etkisiyle mumda bir çukur oluşur. Bu özellik aşağıdaki beyitte ka‘r-ı şem‘ tamlamasıyla gösterilmiştir:

Şol âfitâbın ol kulu kim ka'r-ı şem‘
Andan yakar Hayâlî dür-i şâhvâr şem‘ (Hayâlî G 219 / 2 b 5)

3.5. Mumla İlgili Benzetmeler

Klasik Fars ve Türk şiirinin imgeler dünyası çok zengindir. Her iki şiirin gerektiği şekilde anlaşılması için gösterişli imge dünyasının bilinmesi ve yorumlanması gerekir. Gerek klasik Fars gerekse klasik Türk şiirinin temeli büyük ölçüde imgeler üzerine kurulmuştur. Klasik Fars ve Türk şiirinde şairlerin imge dünyasında yer alan unsurlardan biri de şem‘/mum ve onunla ilgili oluşturulan imgedir. Şairler mumun şekil, renk, işlev vs. özellikleri ve durumlarından yola çıkarak çeşitli benzetmeler kurmuşlardır. Burada günümüz şiir araştırmalarına oldukça fazla bir malzeme sunan

mumla ilgili unsurlardan klasik Fars ve klasik Türk şiirinde şem‘ imgesi tek başına anıldığı gibi pervâne unsuruyla da anılmıştır. Bu iki unsur etrafında çok çeşitli imge ve zengin mecaz dünyası oluşturulmuştur (Armutlu, 2018: 60; Ünlü, 2017: 324).

Şairler, şem‘in şekil ve işlevselliğinden hareket ederek, hayal ve anlam dünyalarında imgeler oluşturarak, bu kelimeye başka anlamlar yüklemişler ve değişik kullanımlar sergilemişlerdir. Bu eylem daha çok tamlamalar vasıtasıyla yapılmıştır. Anlatılmak, vurgulanmak istenen de daha çok sevgili, güzel ve onun güzellik unsurlarıdır (Armutlu, 2018: 63). Yapılan taramalarında mum daha çok sevgiliye ve aşığa benzetilmiştir.

Özetle şem‘/mum, çoğu zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervâne ile birlikte anılır. Şairler sevgiliyi muma, kendilerini de pervâneye benzetmişlerdir. Mum, aşk ateşinin tesiriyle eriyen âşığın timsalidir. Sevgiliden başka sevgilinin yüzü yanağı ve güzelliği de muma benzetilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır. Mumun gövde kısmı yani bütünü insanın boyu, mumun fitili insanın canı, mumun alevi insanın yüzü, eriyen kısmı gözyaşı, mumun dumanı ah olarak kabul edilir. Başka bir ifadeyle mumun her hâli şairlerin dünyasında yansımasını bulmuştur (Pala, 2004: 427).

3.5.1. Aşk

Aşk, divan edebiyatının olmazsa olmaz konusudur. Aşk, çekici ve basit bir istekten hastalık noktasına varan tutku ile alışkanlıklara kadar pek çok yönüyle Klasik edebiyatımızda işlenmiştir (Pala, 2004: 38-39). Aşkla ilişkili olarak mumun beyitlerde aşk mumu tamlamasıyla ifade edildiğini görmekteyiz:

Şu’le salalı sîneme ruhsârun âteşi
Hargâh-ı ‘ışk şem‘ini tâbende eyledün (Behiştî G 292 / 3)

Yanar gam âteşinden dil za’îf u bî-mecâlem ben
Bu rûşendür ki şem‘-i ‘ışka fânûs-ı hayâlem ben (Behiştî G 385 / 1)

‘Işk şem‘ine Behiştî yine pervâne-misâl
Uralum kendümizi n’olsa gerek ‘âlemde (Behiştî G 440 / 5)

Aşk şem‘ini yakıp Mûsî yüzün nûrundan
Nâr-ı sûzânı Halîl etdi gülistân senden (Hayâlî G 335 / 76 b 3)

Hicr ile yanmakdan ise didi yeg baş oynamak
Baş koyup ortaya itdi ‘ışkını izhâr şem‘ (Hayâlî G 1340 / 2 Muhibbî)

3.5.2. Âşık

Divan edebiyatında şair daima âşıktır. Bu sebeple her şey, aşkla ilgili tasavvur edilir (Pala, 2004: 37). Klasik, Fars ve Türk edebiyatında bir motifin hem sevilen/maşuk, hem de seven/âşık olduğu hayal yok gibidir. Şem‘ ayrı bir yere sahiptir. Şem‘in beyitlerde âşık olarak düşünülmesi iki boyutludur. Birinci boyutu, aşk oyununda seven bir konumda olmasıdır. Başka bir ifadeyle şem‘ âşıktır. Şem‘in sevilen/maşuk olarak düşünülmesini sağlayan unsurlar, şem‘in seven/âşık olarak düşünülmesinde de geçerli olup, onun doğal özelliklerinden kaynaklanır. Bu imgenin oluşumu daha çok “yanma-erime” ve onun çeşitleri olarak karşımıza çıkar. Bu müştaklar, âşık tipinin özelliklerini yansıtır ve şem‘in âşık olarak algılanmasına sebep olur. Âşıklığın belirtisi sevenin gönlüne aşk ateşinin düşmesidir. Alışılmamış bağdaştırma olarak sevgili pervâne olduğunda, mum da âşık olur; pervânenin ateşi mumun gönlüne işler. Sonuçta pervâne; sevgili, mum da seven olarak hayal edilir (Armutlu, 2018: 82).

Aşağıdaki beyitlerde aşk ateşiyle inleyen mum âşığa teşbih edilir mum sabahlara kadar uyanıktır. Mum, âşık gibi ayrılığın ve aşkın ateşiyle yanmaktadır. Âşık, yanma yönüyle muma benzetilir; mum gibi can vermye hazırdır. Aşağıda sıralanan beyitler benzer doğrultuda olup âşık ile mum arasındaki benzerliği ilişkilendiren örneklerdir:

Yürek yağın eridüp ʿışk odında
Kızıl benzin sarardup zâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 2)

Ben ki nâr-ı cevrüne yanmaga cânâ mum olam
Şu'le-i şem‘-i visâlünden niçün mahrûm olam (Zâtî G 981 / 1)

Firâkun gicesin subha çıkarup
Visâl arzûsına bîdâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 4)

Göyünince kahr-ı agyâr ile dil micmer gibi
Cevr-i yâr ile yanaydum mûm olaydum kâşkî (Mihrî Hatun G 191 / 6)

Şem‘ gibi anun firâkından
Yanarım od ve su içinde müdâm (Ahmed Paşa G 203 / 4)

Sanemâ sanma ki senden usanam gelmez isen
Şem‘-veş bezm-i hayâlinde yanam gelmez isen (Ahmed Paşa G 164 / 1)

Oturup hüsn bezmine edersin hâlime hande
Yanardın şem‘-veş sen de sataşsan nâr-ı hicrana (Ahmed Paşa G 264 / 6)

Severem dedigim için eridim şem‘ gibi
Dilim odlara yakıptır beni söyletme beni (Ahmed Paşa G 307 / 3)

Âteş-i hicrün ile micmer ü şem‘ oldum iy yâr
Kimdedür germ-dil ü germ-zebân bilme misin (Karamanlı Ayni G 388 / 5)

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem‘adur pervâne dil
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yagıdur (Mihrî Hatun K 32 / 6)

Dilber hayâli şevki ile yandı subha dek
Bir ayag üzre şem‘-i şebistân geçen gice (Mihrî Hatun K 142 / 4)

Tutuşup başlan ayağa yanuban şem‘ bigi
Cân oda atmak imiş hûba uyanın hevesi (Şeyhî G 185 / 4)

Şem‘-veş sûz-ı derûnı ‘arz ider Bâkî sana
Yana yana kalmadı bî-çârenün bagrında yag (Bâkî G 227 / 5)

Şem‘-veş cân viricek başun ucından ey dil
Şu‘le-i âhun ola sîne-i süzânundan (Bâkî G 346 / b 6)

Şem’veş meclisde görsem bir gice meh-tâbumı
Gökde bana her sitâre dîde-i ikbâl olur (Behiştî G 148 / 2)

Oda yaktım şem‘ veş cânım bakıp ruhsârına
Çerhe çektim dûd-i dil serv-i hırâmânın görüp (Fuzûlî G 37 / 2)

Gamından şem‘ tek yandım sabâdan sorma ahvâlim
Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor (Fuzûlî G 84 / 5)

Yaktım tenimi vasl günü şem‘ tek ammâ
Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânın içindir (Fuzûlî G 105 / 4)

Geh ayağı bağlı geh boynu nedendir bilmezem
Bir perî aşkında olmuştur meğer divâne şem‘ (Fuzûlî G 144 / 4)

Geceler şem‘ yanar eşk döker subh gelince
Can verir subh gelen demde zihî âşık-i sâdık (Fuzûlî G 151 / 5)

Ne pervâne döyer bir şu'leye ne şem‘ bir âha
Fuzûli sanma kim benzer sana âlemde her âşık (Fuzûlî G 152 / 7)

Şevk âteşiyle yaşını edip nisâr şem‘
Oldu havâ-yi aşkın ile bî-karâr şem‘ (Hayâlî G 219 / 2 / 1)

Cemâli şem'ine pervânemiz yandırmağa mûmuz
Gelirse meclise ol dilber-i zerrîn-külâh akşam (Hayâlî G 293 / 48 b 4)

Yanmağı her gece benden öğrenir ey mâh şem‘
Marifet tahsil eder beklerse yanım sûhte (Hayâlî G 348 / 3b)

Şem‘-veş bezmünde dursam bir ayag üzre senün
Gâh yanup yakılup kan ağlasam gâhi sana (Muhibbî G 51 /2)

Bunca yıldur kûy-ı dilberde yanarım şem‘-vâr
Bir çöpe almazlanur yârân beni bilmez mi hiç (Muhibbî G 296 /3)

Şem‘-veş karşunda yandum eridüm rahm itmedün
Seng-ihârâdan mı gönlün yohsa mermerden midür (Muhibbî G 390 / 3)

Şem‘-veş karşunda yandum eridüm rahm itmedün
Seng-ihârâdan mı gönlün yohsa mermerden midür (Muhibbî G 390 / 3)

Şem‘-veş dûd-ı dilüm çıksa dimeden ne ‘aceb
Çün Muhibbî giceler subha değin yane giçer (Muhibbî G 767 / 5)

Şeb-i mihnetde hasretle yakan gün yüzlü mâhumdur
Depemden şem‘-veş her dem çıkan düd-ı siyâhumdur (Muhibbî G 800 / 1)

Şem‘-veş kan aglaram tâ subha dek dildârsuz
Bülbül-i şûrideyem kim düşmişem gülzârsuz (Muhibbî G 1096 / 1)

Neyledüm nitdüm beni ney gibi nâlân eyledün
Bezm-i gamda şem‘-veş sûzân u giryân eyledün (Muhibbî Murabba 23 / 4)

Yanaruz nâr-ı mahabbetle dem-â-dem şem‘-veş
Dûdumuz serden çıkar bu ‘ışk sevdâsındayuz (Muhibbî G 1118 / 2)

Cihân cümle olur sûz-ı derûnumdan benüm rûşen
İderem şem‘-veş girye olam her encümen sensüz (Muhibbî G 1158 / 4)

Şem‘ gibi giceler tâ subha dek kan aglaram
Sohbet eyler gice gündüz yâr ile her hâr u has (Muhibbî G 1221 / 2)

Od yanar başında var Mecnûn-sıfat sevdâ-yı ‘ışk
Rahat olmaz bir nefes yaşlar döker her-bâr şem’ (Muhibbî G 1328 / 2)

Tutuşup ‘ışk âteşine dün gice nâgâh şem‘
Çıkdı başından duhânı eyledi bir âh şem‘ (Muhibbî G 1329 / 1)

Dûd-ı ahum çıkdı başumdan cihân oldı kebûd
Subha kalmış gibi çok geldi lebe cânum çü şem’(Muhibbî G 1336 / 3)

Derd-i dilden geldi kapuna şikâyet itmeğe
Anun içündür yakar başına her dem nâr şem‘ (Muhibbî G 1337 / 3)

Ey Muhibbî yan yakıl derdüni amma söyleme
Nice yanar oda gör hîç eylemez güftâr şem‘ (Muhibbî G 1337 / 6)

Her gice yılduz sayar yummaz gözinü subh-dek
Tâ göre bir kez cemâlüni olur bîdâr şem‘ (Muhibbî G 1346 / 3)

Şem‘-veş başum kesildükde akar yaşum benüm
Yane yane mahv olup kalmayısar başum benüm (Muhibbî G 1770 / 1)

Giceler tâ subha dek tan mı tutuşsam şem‘-veş
‘Işk ile evvel yanan başdan zebânumdur benüm (Muhibbî G 1896 / 3)

Şem‘-veş karşunda yandugum sana ma‘lûm iken
Hâlümi sormak ne hacetdür varup pervâneden (Muhibbî G 2127 / 3)

Muhibbî âteş-i ‘ışka tutuşdun şem‘-veş başdan
Olursa gözlerün yaşı ne tan tâ subha dek cârî (Muhibbî G 2614 / 5)

Bezm-i gamda şem‘ gibi giceler yaşlar döküp
İnlerem tâ subh olınca ben ney-i gûyâ gibi (Muhibbî G 2667 / 6)

Çünki yanmak ‘âşıka maksûddur
Yanayım ey şem‘-i rûşen yanayım (Muhibbî Murabba 19 / 2)

‘Âşıkam yanmak bana matlûbdur
Yanayım ey şem‘-i rûşen yanayım (Muhibbî Murabba 19 / 3)

Yakıcı pervâne gibi per benem
Yanayım ey şem‘-i rûşen yanayım (Muhibbî Murabba 19 / 4)

Yanmaga oldum hevâ-dârûn senün
Yanayım ey şem‘-i rûşen yanayım (Muhibbî Murabba 19 / 5)

Saç sakal agardı ey dil dahi ıslanmaz mısın
Hâb-ı gafletden uyan hîç olasın sanmaz mısın

‘Işka düşdüm şem‘ gibi geh yanup gâh agladum
Ey gönül sen de benüm gibi oda yanmaz mısın (Muhibbî Nazm 35)

Halkı şehrün dün gice ben hastanun şem‘i gibi
Subha dek göz yummadılar itdügüm feryâddan (Zâtî G 1205 / 2)

3.5.3. Âh

Bir acı nidasıdır. Bu nida divan şiirinde aşk ateşiyle yanan âşığın gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. "Âh" denildiği zaman, ağızdan çıkan buğu münasebetiyle hüsn-i talîl sanatı yapılmıştır (Pala, 2004: 10-11).

Aşağıdaki beyitlerde âşığın ahı mumla ilişkilendirilerek kullanılmıştır Âşığın âh’ı mumun kıvılcımı gibidir. Bu âh o kadar yakıcı ve ışıklıdır ki muma gerek bıraktırmaz:

Sakf-ı gerdûnda karasın dûd-ı şem‘-i âhumun
Her gören gam gicesinde sandı mâh-ı münhasif (Emrî Kıt’a 244 / 3)

Bezme Hayâlî şu’le-i âhım yeter çerâğ
Bir yana şem‘-i cem’de yanıp yakılmasın (Hayâlî G 319 / 43 B5)

Âteş-i âhum ile yandı tutuşdı dil ü cân
Ey Muhibbî meğer ol şem‘-i şeb-efrûz gelür (Muhibbî G 630 / 5)

Ziyâ-ı şem‘e yokdur ihtiyâcum
Olaldan şu’le-i âhum şeb-efrûz (Muhibbî G 1193 / 3)

3.5.4. Sevgili

Sevgili divan şiirinde başkişidir. Can, cânan, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habib, ma’şûk, güzel, hûb, hûbân, sanem, büt, nigâr, server, şâh, şeh, hüsrev, sultan, mâh, âfitâb, şûh, tabîb, dilber, kâfir, nazenin, hûnî, bîvefâ, dildâr, dîlrübâ, dilârâ, dil-nüvâz, gül-izâr, gülendâm, melek, mehlikâ, sâkî, peri, mutrib vs. kelimeler, çok zaman istiâre yoluyla sevgilinin ifâdesinde kullanılır. Bu ifadelerden biri de hiç şüphesiz şem‘dir. Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Sevgiliyle ilgili teşbih ve mecâzlarda sınır yoktur (Pala, 2004: 401-402). Benzetilen unsurlardan biri de mumdur. Âşık maddesinde bahsettiğimiz iki boyutluluk burada da söz konusudur. Âşık pervane olduğunda sevgili mum olur. Sevgili, daha çok güzellik münasebetiyle muma benzetilir. Bu benzetmelerde sevgilinin yüzü ön plana çıkmaktadır:

Gîceden subha değin yâr olan mûm
Günüzin arada agyâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 1)

Gel iy pervane gibi perr ü bâlin
Yakup bu dâʿinün dil-dâr olan mûm (Ahmed-İ Dâ’î G 225 / 8)

Mûm olupdur ey lebi şîrîn bana Ferhâd-veş
Dâmen-i kûh-ı belâ üstünde seng-i hâreler (Hayâlî G 138 / 4)

Şeb-i mihnette telh-ayş oluban
Şem‘-i şirin-zebândan ayrıldım (Ahmed Paşa G 198 / 6)

Sen şem‘ gibi gayr ile meclisde gülersin
Ben akıtırım yaş ile kan yandım elinden (Ahmed Paşa G 230 / 2)

Aglatıp şem‘ gibi hasretle
Gece tâ subh gâh yakma beni (Ahmed Paşa G 336 / 3)

Seni şem‘ eyleyen bezm-i ezelden
Beni şevkun ile pervâne kıldı (Hamdullah Hamdi G 179 / 2)

Şem‘e yanup dökilenler sanma kim pervânedür
Penbelerdür kim düşer bu dâg-ı sînemden benüm (Mesihi G 161 / 2)

Karanusuna anun kılma hande şem‘ gibi
Dilersen ola yüzün ağ nitekim kâfur (Hayâlî K 5 / 1 b 2)

Peri pervânenin olmuştu zebân-ı hâli
Senin ey şem‘ yüzün göreli hâmûşundur (Hayâlî G 111/ 4)

‘Işkun ile bir divâneyem sen şem‘ ü ben pervâneyem
Yanmakda çün merdâneyem bî-bâl olayın bir zamân (Muhibbî G 2264 / 4)

Şem‘ün ey pervâne yalın tîgine düşdün yine
Meclis-i agyârda bir şem‘-ruhsârun mı var (Zâtî G 411 / 2)

Par par yanarak geldi didi o yüzi şem‘üm
Bir bâl-ü-peri yanmış pervâne imişsin sen (Zâtî G 1042 / 3)

Bedr ise olsun hilâl-i mihr ise bulsun zevâl
Şem‘e kim teşbih iderse ol ‘izâr-ı meh-veşi (Zâtî G 1753 / 2)

Mum nurlu ve güzel olması sebebiyle sevgiliye benzetilmiştir:

Dil müselsel zülfünün sevdâsile dîvânedir
Can münevver hüsnünün şem‘inde bir pervanedir (Şeyhî G 41 / 1)

Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i ârız-ı yâr
Kimi pervâne-i şem‘-i ruh-ı cânân ancak (Bâkî G 238 / 2)

Şem‘-i ‘izârı yârün gülde degülse peydâ
Bezm-i çemende bülbül pervânedür nedendür (Behiştî G 153 / 4)

Şem‘-i hüsnün yakmayınca komadı cân u dili
Anun içün dostum pervâne söylersin bana (Muhibbî G 56/ 3)

Şem‘-i hüsnine nazar kıldum tutuşdı cân u dil
Ben bana itdüm ki ey reh-nümâ oldum sana (Muhibbî G 38 / 4)

Sevgili, renk yönüyle de kafuri muma da teşbih edilmiştir:

O sîmîn-ten ki bir kâfûrî dögme şem‘dür sâfî
Ezel üstâdı mühr urmışdur üstine degül nâfı (Emrî Kıt’a 472 / 1)

Âşık, sevgilinin mum gibi parlak ve yakıcı olan yüzüne pervane gibi yanmaktadır. Âşığın gönlü sevgilinin güzelliğinde yanan pervanenin timsalidir. Bu durumda sevgili, istiare yoluyla mum olmaktadır:

Yanayım pervâne-veş şem‘-i cemâli nûrına
Şem‘-i hüsne çün Muhibbî didi dilber yan bana (Muhibbî G27 / 5)

Karşunda ben pervâneyem sen şem‘-i tâbânsın bana
Işkunla ben divâneyem sen âfet-i cânsın bana (Muhibbî G 69 / 1)

Işk ile ben tâlib-i cânâne oldum ‘âkibet
Şem‘-i hüsne yanmağa pervâne oldum ‘âkibet (Muhibbî G 194 / 1)

Ana ‘âşık mı dirler şem‘-i hüsne
Yanup pervâne-veş olmaya nâ-bûd (Muhibbî G 336 / 4)

Gâh şem‘-i hüsnine yakar bu can pervânesin
Geh dil-i dîvâne boynına ser-i zülfin takar (Muhibbî G 688 / 2)

Şem‘-i hüsni her kaçan hûbân yakar
‘Âşık-ı cân-bâz ana pervânedür (Muhibbî G 763 / 2)

Boynuma zencîr-i zülfün dâimâ dakmakdadur
Şem‘-i hüsnine gönül pervânesin yakmakdadur (Muhibbî G 843 / 1)

Şem‘-i hüsnünde cânâ ‘âşıklarun pervâne-veş
Yanmag içün cem olup her yaneden her an akar (Muhibbî G 911 / 3)

Şem‘-i hüsne kim aşıkdur yanar pervâne-veş
Mahv olur ol âteş-i ‘ışk içre nâ-peydâ olur (Muhibbî G 948 / 4)

Nola yaksam şem‘-i hüsnüne gönül pervânesin
Dostum şem‘ olıcak ‘âşıkun pervânedür (Muhibbî G 988 a / 6)

Aşağıda sıralanan beyitler de yukarıdaki beyitlerle benzer nitelikte olup sevgilinin güzelliğiyle ilgili olan örneklerdir:

Gâh şem‘-i hüsnine yakar bu cân pervânesin
Geh dil-i dîvâne boynuma ser-i zülfin takar (Muhibbî G 988 b / 2)

Gördüm tutşdum âteşe ol şem‘-i hüsn-i dil-keşe
Yandı perüm pervâne-veş bu hâlümi sormaz mısuz (Muhibbî G 1112 / 2)

Şem‘-i hüsnine nigârun bakmak içün dün gice
Bâl ü per yakdum kül itdüm kendümi pervâne-veş (Muhibbî G 1241 / 2)

Nâsihâ men‘ itme yaksam şem‘-i hüsne cân u dil
Yakmaga pervâne perin gelmez illâ nâr hoş (Muhibbî G 1245 / 2)

Görinen ‘anberin benler nigârun şem‘-i hüsnine
Sanasın bir bölük hirdû vü perler nâre yasdanmış (Muhibbî G 1268 / 2)

Cânumı pervâne iden şem‘-i rûyundur senün
Gönlümi virâne kılan zülf ü mûyundur senün (Muhibbî G 1564 / 1)

Boynuna dak zülf-i zencîrin dil-i dîvâne gel
Şem‘-i hüsne cânunı pervâne eyle yane gel (Muhibbî G 1672 / 1)

Yanayım pervâne-veş şem‘-i cemâlün nûrına
Cân virüp ‘uşşâk-arâ ben dahi bir ad eyleyem (Muhibbî G 1835 / 3)

Ey Muhibbî şem‘-i hüsn-i dilbere vir cân u dil
Yanuben pervâne-veş ben bî-per ü bî-bâl olam (Muhibbî G 1865 / 6)

Şem‘-i hüsne yanmaga pervâneyem
Yanmayup ‘ışk âteşine yaneyem (Muhibbî G 1884 / 1)

Şem‘-i cemâli yârı görüp giceler müdâm
Pervâne gibi yakmaga bâl ü per isterem (Muhibbî G 1896 / 3)

Ey Muhibbî şem‘-i hüsn-i yârı ansam giceler
Şem‘ gibi dil yanar aglar ölupdur gözlerüm (Muhibbî G 1966 / 5)

Şem‘-i hüsne karşu itdün cânumı pervâne sen
Zülfi zencîrünle kıldun gönlümi dîvâne sen (Muhibbî G 2011 / 1)

Şem‘-i hüsnüne yakup pervâne-veş ‘âşıkları
Âteş-i ‘ışk ile sen dahi ‘aceb yanmaz mısın (Muhibbî G 2018/ 2)

Yakar idüm bâl ü per pervâne gibi nâre ben
Görse idüm şem‘-i hüsnün ‘ârız-ı tâbendesin (Muhibbî G 2047 / 2)

Bu Muhibbî şem‘-i hüsnüne senün pervânedür
Dostum sen şem‘ olıcak da buyur ben yaneyin (Muhibbî G 2146 / 5)

Şem‘-i hüsnün kadrini bilmez hevâ-dâr olmayan
Sûz-ı ‘ışkı anlamaz müştâk-ı dîdâr olmayan (Muhibbî G 2188 / 1)

Cân u dil ile yanmaga pervâneler gibi
Şem‘-i cemâl-i hüsnine ‘âşık sunar elin (Muhibbî G 2193 / 3)

Şem‘-i hüsn-i dilbere yakmak gerekdür cân u dil
Kande gitdi gayretün sen kem misin pervâneden (Muhibbî G2216 / 4)

Şem‘-i hüsne karşu oldum yanmaga pervâne ben
Zülfi zencîrini görelden olmışam divâne ben (Muhibbî G 2277 /1)

Görüp şem‘-i cemâl-i cân-fezâyı
Ana pervâne gibi cân yakarsın (Muhibbî G 2285 / 3)

Şem‘-i hüsnidür yıkan her dem dil ü cânum benüm
Per yakar mıydı eger pervâneler nâr olmasa (Muhibbî G 2348 / 5)

Bu Muhibbî şem‘-i hüsne nice yanar yakılur
Görmek isteyen temâşâ eylesün pervâneyi (Muhibbî G 2642 / 5)

Şem‘-i hüsn-i dilbere karşu yanar cân u gönül
Nitekim oda yakar pervâne bâl ü perleri (Muhibbî G 2733/ 4)

3.5.5. Yüz / Yanak

Sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü dîdâr/yüz oluşturur. Çünkü o; kaş, göz, dudak, yanak gibi. Güzellik unsurları barındırır. Bu bakımdan o, güzellik unsurlarının harmanlandığı bir meydandır. Bazen ad aktarması yoluyla sadece yanak yerine kullanılan yüzün güzelliğine "cemâl" denir. Bu güzellik divan şiirinde hüsn olarak geçer. Yüz bazen güneştir, gündür, sabahtır, nûr ve ışıktır. Bütün teşbihlerde parlaklık

ön plandadır ve çok zaman birkaçının aynı beyitte anıldığı olur. Sevgilinin yüzü bazen bir mum veya çerâğdır. Yine benzetme yönü aydınlıktır. Bu durumda âşık pervâne olur ve sevgilinin yüzünün şem‘ine yanar (Pala, 2004: 116-117). Sevgilinin yüzü mum gibi yakıcıdır. Yüz, muma yakıcı ve aydınlık olma özelliği ile benzetilmiştir. Taradığımız divanlarda mumun; sevgilinin güzellik unsurlarından en çok yüze teşbih edildiğini tespit ettik. Böylece bu başlıkta verdiğimiz beyitler sayıca daha fazla olmuştur.

Fuzûlî, yüzüne bakıp canımı ateşte yaktım diyerek sevgilinin yüzünü parlaklığı yönüyle muma benzetir:

Oda yaktım şem‘ veş cânım bakıp ruhsârına
Çerhe çektim dûd-i dil serv-i hırâmânın görüp (Fuzûlî G 37 / 2)

Yüz deyince akla en çok yanak gelir. Yüz, birçok unsurun bir arada bulunduğu bir yer olarak tasvir edilir. Ancak yanağın yeri bellidir ve yüzün en geniş kısmını kaplar. Beyitlerde yanak için dile getirilen şeyler onun rengi, parlaklığı üzerinedir (Tolasa, 2001: 217). Âşık için sevgili her zaman ulaşılmazdır. Âşığın sevgili uğruna yapmayacağı şey yoktur. Onun yanağını görmek için yanmaya da hazırdır:

Şem‘-i ruhuna tâ giceler subha dek ey dost
Per yakmada pervâneye yoldaşlaruz biz (Mihrî Hatun G 56 / 3)

Aynî için sevgilinin ay yüzü meclisteki mumdur:

Söyünse şem‘-i sipihrün bu gice bâküm yok
Bana ki meh-ruhı yârün çerâğ-ı meclisdür (Karamanlı Ayni G 139 / 2)

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin yüzü güzel olması yönüyle muma benzetilmiştir. Bu durumda âşık, pervane; sevgili de mum olur. Her yanak nurlu, yakıcı ve güzeldir. Âşık kendini bu güzellikte pervane gibi yanmaya hazırdır:

Cemâli şem‘ine per yakma derler
Yak ey Ahmed ki Sem-i encümendir (Ahmed Paşa G 96 / 7)

Dedi bezm-i cemâlin şem‘isin sen
Anunçün nûr-bahş olur zebânın (Ahmed Paşa G 169 / 10)

Cân ü dil yaksam nola cânâ yüzün şem‘ine kim
Bâl ü perden âşık-ı pervânenin pervâsı yok (Ahmed Paşa G 143 / 5)

Çün cemâlin şem‘ine pervânedir Ahmed bu gün
Âkıbet aşkın oduna yanasıdır dotum (Ahmed Paşa G 193 / 5)

Ey mesh visâlin hanına bir gece mihmân et beni
Göster cemâlin şem‘ini şevkinle handân et beni (Ahmed Paşa G 317 / 1)

Şem‘-i ruhsârına ay ü günü pervâne kılan
Gezdirir her yana micmer gibi pür-nâr beni (Ahmed Paşa G 319 / 3)

Yüzüne kendüyi şem‘eylemiş meger teşbîh
Zebânın anun-ıçun dâ’imâ keser mikrâz (Cem Sultan G 153 / 2)

Mihr-i felek delîl olalı şem‘-i hüsnüne
Her subh yüz yire urup ider figânı şem‘ (Cem Sultan G 161 / 10)

Yanmasa şem‘-i hüsnün elinden gezer midi
Yakup hasîr başına her hânedân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161 / b 13)

Cân-ı Cem pervâne olaldan cemâlün şem‘ine
Acıdugından oda yanup ana ağlar çerâg (Cem Sultan G 162 / 7)

Gerçi kim tâk-ı felekde mihr ü meh yakar çerâg
Şem‘-i envâr-ı cemâlünden yakar anlar çerâg (Cem Sultan G 162 / 1)

Güneşdür şem‘-i ruhsârun ne gam ger olmasa zülfün
Çü mihrün sâyesi olmaz ne hâcet ana bâr-ı zülf (Cem Sultan G 166 / 3)

Şem‘-i rûyun hasretinden her seher-geh iy sanem
‘Arş kandîlin uyarur şu’le-i âhum benüm (Cem Sultan G 215/ 2)

Yüzün şem‘ini cân-ı Cem görelden
Düşer pervâne bigi ol çerâga (Cem Sultan G 265 / 8)

Çün yüzün şem‘i safâdur bize iy nûr-ı Hudâ
Dil yakar üstüne pervâne bigi per bu gice (Cem Sultan G 273 / 6)

Germ olup kendüyi teşbîh itdügi’çün yüzüne
Yakdılar şem‘ün zebânın asdılar bâzârda (Cem Sultan G 280 / b2)

Meger meclisde germ olup özin yüzüne benzetmiş
Felek agzın yakup şem‘ün zebânın ortadan kesdi (Cem Sultan G 325 / 2)

Söyünse şem‘-i sipihrün bu gice bâküm yok
Bana ki meh-ruhı yârün çerâğ-ı meclisdür (Karamanlı Ayni G 139 / 2)

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Ayni G 166 / 2)

Meclis-i hâs içre bir şeb bir nice ehl-i kemâl
‘Ayş iderdi vü yanardı karşuda şem‘-i cemâl (Mesihi K 13 / 1)

Gören didi cemâlün şem‘in ey dost
Budur ol pertev-i nûr-ı Peyember (Mesihi G 80 / 5)

Yüzün şu‘â’ı rûşen iderdi cihânı ger
Yaratmasaydı Hâlik-i perverdigâr şem‘ (Mesihi G 115 / 2)

Ey mürg-i dil ol şem‘-i cemâle talebün var
Hecr âteşine yan çü pervâne imişsin (Mesihi G 189 / 2)

Sol can ki yüzün şem‘ine pervânelik eyler
Nur olsun anun yeri ki merdâneîik eyler (Şeyhî G 65 / 1)

Hicr oduyıla cân verip ol şem‘-i cemâle
Per yakmadığı sûhte pervâne ne müşkül (Şeyhî G 107 / 3)

Cemâli şem‘ine pervâne-vâr uram pervâz
Ya mahv olam ya kamu şu'lesinde yane yazam (Şeyhî G 113 / 7)

Ey safâ-yı cârızundan çeşme-i hûrşîde âb
Şu’le-i şem‘-i cemâlün nûr-bahş-ı âfitâb (Bâkî G 18 / 1)

Cemâli şem‘ine pervânedür Bâkī o mâhun kim
Yakar hüsn-i dil-efrûzı çerâgı nûr-ı a’zamdan (Bâkî G 360 / 5)

Gönül şevk-i ruhunla yana geldi
Cemâlün şem‘ine pervâne geldi (Bâkî G 498 / 1)

Pervâne gibi kendüsine çekdi getürdi
Bir cân komadı dâ’irede şem‘-i cemâli (Behiştî G 523 / 3)

Göreli cânâ cemâlün şem‘ini pervâne-veş
Bâl ü perden geçmişem küllî yakup nâr olmışam (Emrî G 347 / 2)

Kılar şem‘ cemâlin nûru tâb’-ı tîremi rûşen
Güneştir seng-i bî-mikdârı lâ’l-i âb-dâr eyler (Fuzûlî K 22 / 29)

Dem-be-dem şem‘-i cemâlinden münevver olmasa
Ey gözüm nûru gerekmez dîde-i rûşen bana (Fuzûlî G 11 / 4)

Âlemi pervâne-i şem‘-i cemâlin kıldı aşk
Cân-i âlemsin fidâ her lâhza bin cândır sana (Fuzûlî G 21 / 3)

Gül-i ter üzre düşen şeb-neme düştü nazarım
Gözümü şem'-i cemâlinle dür-efşân ettim (Fuzûlî G 199 / 4)

Âşyân-i tende murg-i rûhu etmen terbiyet
Olmasa pervâne tek şem‘-i cemâlin sadkası (Fuzûlî G 274 / 4)

Bu cemâlin şem‘ine pervâne gelmişlerdeniz
Yanalım ey şem‘-i rûşen yana gelmişlerdeniz (Hayâlî G 209 / 31 b1)

Cemâli şem‘ine pervânemiz yandırmağa mûmuz
Gelirse meclise ol dilber-i zerrîn-külâh akşam (Hayâlî G 293 / 48 b 4)

Pervâne kıldı şem‘-i cemâlin Hayâlîyi
Kandîl-i mihr tâk-ı sipihr üzre yanmadan (Hayâlî G 298 /1 b 5)

Yüzüne silleler gelse nola pervâneler şem‘ün
İzârın yâdına nâr-ı hased yakmış zebanından (Hayâlî G 321 / 46 3)

Nûr-ı cemâlinden eger ol şem‘ bir pertev sala
Yüz şu‘le-i âteş düşe pervâneden pervaneye (Hayâlî G 370 / 54 b 3)

Nigârâ bezm-i hüsnünde dil-i mestânemiz kaldı
Perin yakmış cemâlin şem’ine pervânemiz kaldı (Hayâlî G 432 / 83 b1)

Lem‘a-i şem‘-i cemâlün ‘ışkıdur pervâne-veş
Sidre’de Cibrîl-i ‘aklı eyleyen bî-bâl ü per (Nev’î K 12 / 6)

Olsa pervâne şem‘-i tal‘atine
Şems-i kadrine zerre-i kemter (Nev’î K 27 / 5)

Yanayım pervâne-veş şem‘-i cemâli nûrına
Şem‘-i hüsne çün Muhibbî didi dilber yan bana (Muhibbî G 27/ 5)

Yak beni ‘ışk âteşine bende benlik kalmasun
Yanmağa şem‘-i cemâl ü hüsnüne pervâne tut (Muhibbî G 254 / 3)

Şem‘-i bezm-ârâ gibi nûr-ı cemâlün şevkine
N’ola yakarsa beni gâhi dimişler nûra nâr (Muhibbî G 395 / 2)

Ayağa düşsem görüp tan mı cemâlün şem‘ini
Yanıcak şem‘ ayağına dökülür pervâneler (Muhibbî G 399 / 2)

Cân cemâlün şem‘ine yanmaga bir pervânedür
Göreli zencîr-i zülfüni gönül dîvânedür (Muhibbî G 451 / 1)

Bezm-i hüsninde anun şem‘-i cemâline yine
Bâl ü per yakmaga pervâne gibi nâre gider (Muhibbî G 561 / 2)

Cemâlün şem‘ine karşu Muhibbî
Özin pervâne kıldı anı yandur (Muhibbî G 714 / 5)

Cemâlün şem‘ine karşu bu dil pervâne olmışdur
Görüp zencîr-i zülfüni gönül dîvâne olmışdur (Muhibbî G 827 / 1)

Dâmen-i ‘ışkı elinden koma ey dil tutdur
Yan yakıl pervâne-veş şem‘-i cemâli otdur (Muhibbî G 836 / 1)

Ne gam pervâne-veş yakam per ü bâl
Cemâlün şem‘i çünki nâre benzer (Muhibbî G 839 / 3)

Dil saçun zencîrine dîvânedür
Cân cemâlün şem‘ine pervânedür (Muhibbî G 847 / 1)

Gösterdi yine şem‘-i cemâlin didi dilber
‘Uşşâk kamu yanmaga pervâneme benzer (Muhibbî G 1013 / 3)

Yüri pervâne-veş şem‘-i camâlin
Bulursun yanmaga nâr eksük olmaz (Muhibbî G 1089 / 2)

Şem‘-i cemâl-i yâre pervâne-veş tutuşdum
Kimdür diyen benümçün ol şem‘e yane gelmez (Muhibbî G 1100 / 3)

Biz hüsnünde görüp şem‘-i cemâl-i dilberi
Yanmaga pervâne-veş ol nâre düşdi gönlümüz(Muhibbî G 1108 / 4)

Cânumı pervâne iden şem‘-i rûyundur senün
Gönlümi virâne kılan zülf ü mûyundur senün (Muhibbî G 1564 / 1)

Yakarsa lâ dime seni pervâneler gibi
Şem‘-i cemâli şevkinde sûzân olan gül (Muhibbî G 1653 / 5)

Sen bana göster cemâlün şem‘ini cân yakayım
‘Âteşi görse yanar dimen sözin pervâne gel (Muhibbî G 1672 / 3)

Gül yüzün şevkine cânı virürem pervâne-veş
Yakaram şem‘-i cemâlüne dil ile cânı bil (Muhibbî G 1736 / 2)

Muhibbî yanmaga geldün cemâl-i şem‘ine karşu
Degülsin ana pervâne velî ben yane tapşırdım (Muhibbî G 1798 / 7)

Yanayım pervâne-veş şem‘-i cemâlün nûrına
Cân virüp ‘uşşâk-arâ ben dahi bir ad eyleyem (Muhibbî G 1835 / 3)

Tâ ki gördüm ben cemâlün şem‘ini
Cân u dilden yanmaga pervâneyem (Muhibbî G 1853 / 1)

Her kaçan şem‘-i cemâlini görem yane varam
Cân atup bâl ü peri yakmaga pervâne varam (Muhibbî G 1891 / 1)

Şem‘-i cemâli yârı görüp giceler müdâm
Pervâne gibi yakmaga bâl ü per isterem (Muhibbî G 1896 / 3)

Görüp cemâli şem‘ini pervâneler gibi
Evvel kademde ban ile ben oda yanaram (Muhibbî G 1980 / 3)

Bir saçı zencîre benzer ey gönül dîvânesin
Yanmaga şem‘-i cemâlini anun pervânesin (Muhibbî G 2094 / 1)

‘Âşık isen yan cemâli şem‘ine pervâne-veş
‘Âşıka lâyıkdurur bülbül gibi itmek enîn (Muhibbî G 2181 / 3)

Cemâli şem‘ün andukca bu cismün mahv olur külli
Çü sen pervânesin ey dil tutuşup nâr ile eğlen (Muhibbî G 2234 / 2)

Yaksa mahv itse beni pervâne-veş şem‘-i cemâl
Karşusında bülbül-asâ murg-ı dil zâr olmasa (Muhibbî G 2348 / 2)

Zülf-i şebine irdün şem‘-i cemâle karşu
Pervâne-veş Muhibbî yanmaga nârı gözle (Muhibbî G 2428 / 5)

Çünki ‘âşıksın cemâl-i şem‘e yan pervâne-veş
Yakmayup cânı Muhibbî saklar anı ya neye (Muhibbî G 2456 / 7)

Bu Muhibbî’yi cemâlün şem‘ine pervâne-veş
Bâl ü per ancak degül küllî yakup nâr it beni (Muhibbî G 2685 /5)

Cemâli şem‘ine pervâne gibi
Muhibbî cân u dilden yandı düşdi (Muhibbî G 2694 / 6)

Gördün cemâli şem‘ini düşdün ayağa
Pervâne gibi yakdı ol âteş-likâ bizi (Muhibbî G 2795 / 2)

Par par yanarak geldi didi o yüzi şem‘üm
Bir bâl-ü-peri yanmış pervâne imişsin sen (Zâtî G 1042 / 3)

Şeb-i zülfünde gönül hattını idrâk edemez
Şem‘-i haddinle meger lütf edip imdâd edesin (Ahmed Paşa G 248 / 3)

Bâd-ı âhımdan emîn olmazdı hüsnün pertevi
Şem‘-i haddine etek germese zülfün şeb-revi (Ahmed Paşa G 333 / 1)

Pervâne gibi yakıldı cânum
Şem‘-i ruhun olalı pür-envâr (Cem Sultan K11 / 28)

Her gice şem‘-i ruhun yâdına âh eyleyicek
Âhum odı sanemâ kubbe-i eflâke düşer (Cem Sultan G81 / 6)

Cân riştesini şem‘i ruhun nârı-y-ıla yak
Uyar çerâgumı ki çerâgun uyara Hak (Cem Sultan G 174 / 1)

Şu’â-‘ı şem‘-i ruhun nârına yanar kandîl
Sabâh olınca göreydün neler çeker kandîl (Cem Sultan G 207 / 1)

Dilümi şem‘-i ruhun nûrıla pehsûz idüben
Eridüp yakdun anun yâğını iy benli güzel (Karamanlı Ayni G 315 / 6)

Mecma‘-ı ‘uşşâk-ı gül bezm-i sürûr eyledi
Açdı ruhı şem‘inin meclis-i nûr eyledi (Karamanlı Ayni G 480 / 1)

Bezme gelsen sanemâ şem‘-i ruhun şevkiyle
Germ olup raks ura pervâne vü el karsa meges (Mesihi G 103 / 6)

Ruhı şem‘ine anun Mihrî çü pervânelerüz
Yanalum yakılalum bir pula almaz yüzümüz (Mihrî Hatun K 62 / 7)

Göstermegiçün kudretüni çeşm-i ‘ukûle
Bir şem‘-i münevver gibidür her ruh-ı zîbâ (Mihrî Hatun K1 / 13 Behiştî)

Yanar od içre girür şem‘-i ruhun şevkıyla dil
Yanmadan pervâsı yok her hidmete pervânedür (Bâkî G 136 / 2)

Bahs itmesün ‘izârun ile encümende şem‘
Kanda çerâg-ı mâh-ı şeb-efrûz kanda şem‘ (Bâkî G 224 / 1)

Olsun çerâgı ruhlarnnun rûşen ey sanem
Yakdukça mihr ü mâh bu deyr-i kühende şem‘ (Bâkî G 224 / 4)

Sīnesine yakmada şem‘-i ruhun şevk ile dâg
Mâh-ı enver mihr-i ‘âlem-tâbdan yakar çerâg (Bâkî G 227 / 1)

Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i ârız-ı yâr
Kimi pervâne-i şem’-i ruh-ı cânân ancak (Bâkî G 238/ 2)

Gice şem’-i ruhun şevkinde bir kaç beyti yandurdum
‘Aceb hûb u dil-efrûz eyledüm hōş dil-pesend itdüm (Bâkî G 336 / 4)

Hayâl-i şem’-i ruhsârun ko yansun hâne-i dilde
Perin ol şem’a yakup şevk ile pervâneler dönsün (Bâkî G 391 / 3)

Şem’-i ruhsârun komaz ragbet sipihrün zerrece
Mihr-i ‘âlem-tâbına mâh-ı cihân-ârâsına (Bâkî G 409 / 4)

Tolaşaldan ruhı şem’ine dil-i ser-geşte
Yakdı pervâne-sıfat bâl ü peri döne döne (Bâkî G 464 / 7)

Karşu tut şem’-i ruhun bi’llâhi ben dil-hasteye
Künc-i târīk içre kaldum çeşm-i bīmârun gibi (Bâkî G 485 / 6)

Yıllar-durur ki şem’-i ruhun reşkine mehün
Hakkâk-i dehr çarha dutar şeb-çerâgını (Bâkî G 487 / 6)

Zâhidâ zulmetde kaldun zühdi terk it ‘ışka gel
Şem‘-i ruhsârın habîbüm reh-nümâ itsün sana (Behiştî G 21 / 4)

Ruhsâr-ı âteşînüne her kim uzatsa el
Mânend-i şem‘ barmagı yanmak sezâ olur (Behiştî G 116 / 3)

Dün dogdı dünle büyüdi ol meh didükleri
Şem‘-i ruhunla şimdi idermiş mukâbele (Behiştî G 473 / 2)

Şem‘-i ruhun ziyâsı mahv itdi her çerâgı
Mâh oldı nîm-geşte gün bir seher çerâgı (Behiştî G 503 / 1)

Ruhun şem‘in arar mûmlar yakup pervâne olmaga
Benün gibi hevâlarda uçar gördün mi şeb-tâbı (Behiştî G 545 / 2)

Ruhlarun şem‘in niçün gizlersin ey şeh bendeden
Ansızın göyündüre dirsin gibi pervâneni (Behiştî G 547 / 4)

Şem‘-i ruhsârında benzetmez hat-ı jengâruna
Şem‘den bir nahl-bend olup biterse ger çemen (Emrî K 2 / 21)

Şehâ cennet dilerdim Hak müyesser kıldı didârın
Umardım nûr-i rahmet rûzu oldu şem‘-i ruhsârın (Fuzûlî K 12 / 6 TB b1)

Sen ne nûr-i pâksin ey mazhar-i sun’-i İlâh
Kim alır şem‘-i ruhundan âf-tâb ü mâh tâb (Fuzûlî G 27 / 2)

Çizginirken başına şem‘-i ruhundan cânımı
Men' kılma anı hem ol şem‘e bir pervâne tut (Fuzûlî G 43 / 3)

Şu'le-i şem‘-i ruhun ağyâra bezm-efrûz olur
Âh kim yetgeç bana bir berk-i âlem-sûz olur (Fuzûlî G 97 / 1)

Zulmet-i zülfün giriftârı dem urmaz nurdan
Tâlib-i şem‘-i ruhun hur-şîd-i rahşân istemez (Fuzûlî G 115 / 2)

Subh kıldın cilve gün çekti özün bir gûşeye
Şam arz ettin ruhun şem‘i eritti infi'âl (Fuzûlî G 172 / 4)

Kıldı ol serv seher nâz ile hammâna hırâm
Şem‘-i ruhsârı ile oldu münevver hammâm (Fuzûlî G 182 / 1)

Ey halvetime şem‘-i ruhundan bırakan nûr
Dîdârına müştâk idi çeşm-i nigerânım (Fuzûlî G 191 / 3)

Felek mahcûbdur şem‘-i rûhundan yandırıp çerhi
Çıkarmak ister anı şu'le-i âhım hicabından (Fuzûlî G 213 / 3)

Şem‘-i ruhsârın nihân tut çeşme-i hur-şîdden
Nûr-i çeşmim ihtirâz eyle yamân gözden yamân (Fuzûlî G 216 / 6)

Şem‘-i ruhsârın odu kıldı beni âteş-perest
Çâk-i sinemden temâşâ eyle âteş-gâhıma (Fuzûlî G 242 / 2)

Bülbül-i cân evc-i istiğnâ-yi hüsnün tâ'iri
Tâ'ir-i dil pertev-i şem‘-i ruhun pervânesi (Fuzûlî G 298 / 2)

Şem‘-i rûyun tâbı hur-şîd-i kıyâmet pertevi
Hokka-i lâ'lin sözü hâb-i adem efsânesi (Fuzûlî G 298 / 5)

Vermiş fürûğ şem'-i ruhu gün çerağına
Salmış şikest serv-i kadi gül budağına (Fuzûlî MÜSEDDES 1 / 7)

Ârızın şem‘ine dâ‘im dilberâ pervâne veş
Oda düşüp yanmağa gör nice satırdır gönül (Hayâlî G 269 / 21 b 3)

Kaşın hilâline meh-i tâbâna vermezem
Şem‘-i ruhunu mihr-i dırahşâna vermezem (Hayâlî G 280 / 22 b 1)

Nûru mahv olmuşiken şem‘-i ruhunla nice bir
Âfitâbın seheri hüsnü çerâğın yakasın (Hayâlî G 311 / 29 b 2)

Pervâne olup şem‘-i ruhun can dolanırdı
Gördükde melek Âdemi âb ü gil içinde (Hayâlî G 374 / 63 b3)

Bast-ı lutfunla bulup revnak bisât-ı memleket
Şem‘-i ruhsârunla nûrânî kıbâb-ı saltanat (Nev’î K 6 / 4)

Leblerun şehd-i mükerrerdür velîkin bî-mekes
Ruhlarun şem‘-i münevverdür velîkin bî-duhân (Nev’î K 37 / 27)

Gözümüzden ayırdı şem‘-i ruhun
Bizi dinsiz kodu bu îmânsız (Usûlî G 45 / 3)

Kaplamışdı ‘âlemi zulmet ser-â-ser virdi nur
Şem‘-i ruhsârı anünçün didiler vehhâc ana (Muhibbî G 3 / 2)

Nola şem‘-i ruhun gönlümi rûşen
İderse kulbe-i ahzandur ey dost (Muhibbî G 207 / 2)

Pervâne kılur şem‘i ruhı mihr ü mehi dest
Her kim ki göre hüsnini ider ki zihi dost (Muhibbî G 239 / 1)

Şem‘-i ruhına yakısaram bâl ü per âhır
Cânını nisâr eyledi pervâne disünler (Muhibbî G 478 / 3)

Şem‘-i ruha kim cân yaka pervâne dimişler
Kim baglaya dil zülfine dîvâne dimişler (Muhibbî G 592 / 1)

Şem‘-i ruhına karşu Muhibbî per ü bâlin
Yansun ko seni eyledi pervâne güzeller (Muhibbî G 669 / 5)

Dili âvâre kılan kâkül-i hoş bûyundur
Cânı vîrâne iden şem‘ gibi rûyundur (Muhibbî G 738/ 1)

Şeb-i zülfinde çün gördüm cemâl-i şem‘-i ruhsârı
Yanan pervâne-veş evvel dutışan bâl ile perdür (Muhibbî G 761 / 3)

Zülf-i zencîrine kim dil vire dîvâne giçer
Şem‘-i ruhsârına kim per yaka pervâne giçer (Muhibbî G 767 / 1)

Cân u dil ile şem‘-i ruh-ı yâre yandugum
Pervâne gibi yanmaga dil baglayan bilür (Muhibbî G 855 / 2)

Şem‘-i ruhunun şevkine cân u dilüm ey dost
Pervâne-sıfat yakmak içün bâl ü per ister (Muhibbî G 902 / 3)

Şem‘-i ruhsârun görüp yansam yakılsam tan mıdur
Şem‘ gördükçe yakar bâl ü perin pervâneler (Muhibbî G 924 / 4)

Ehl-i derd olan ana pervâne gibi per yaka
Ger disem şem‘-i ruhun vasfında âteş-bâr şi’r (Muhibbî G 965 / 4)

Şem‘-i ruhuna yana Muhibbî didüm âhır
Yârüm didi ki yanmayup ol yaneme benzer (Muhibbî G 1013 / 5)

Ruhları şem‘ün yine ‘arz eyledi cânâneler
Ko tutuşsun cân u dil şeme nite pervâneler (Muhibbî G 1053 / 1)

Dün gice şem‘-i ruhına karşu ol meh-pârenün
Subh olınca yakmışam pervâne-veş bâl ile per (Muhibbî G 1057 / 3)

Yandursa nola şem‘-i ruhına beni dilber
Şem’ün dahi pes yandugı pervâne içindür (Muhibbî G 1062 / 3)

Tutuşup şem‘ ruhı şevkine pervâne gibi
Dil-i şûrîde olup içi vü taşın yenemez (Muhibbî G 1135 / 4)

Şevk-i ruhsârunla yanup yakılur her-bar şem‘
Ol sebebdendür ki olur subh olınca zâr şem‘ (Muhibbî G 1328 / 1)

Şem‘-i ruhuna karşu senün dil uzatmasa
Kesdürmez idi meclis içinde zebânı şem‘ (Muhibbî G 1338 / 5)

Şem‘a yanarken ‘acebdür dâyimâ pervâneler
‘Ârızuna karşu olmışdur be şeb pervâne şem‘ (Muhibbî G 1343 / 6)

Şevk-i ruhsârunla yanup yakılur ey yâr şem‘
Ol sebebdendür ki olur subh olınca zâr şem‘ (Muhibbî G 1346 / 1)

Şem‘-i ruhsârına kılmış zülfüni ol meh nikâb
Ey Muhibbî yok siyâh oldugı vâlâ-yı çerâg (Muhibbî G 1348 / 5)

Şem‘-i ruhsâruna cânâ cân ü dil yaksam nola
Bâl ü perden gayri çün pervânenün hîç yârı yok (Muhibbî G 1454 / 3)

Şem‘-i ruhsârına yandursam nola cân u dili
Oda yanmakdur işi kande ise pervanenin (Muhibbî G 1527 / 2)

Zencîr-i ser-i zülfüni dîvânede buldum
Şem‘-i ruhunun şevkini pervânede buldum (Muhibbî G 1822 / 1)

Pervâne gibi şem‘-i ruh-ı yâre Muhibbî
Yakdum dil ü cân giçüben bâl ü perümden (Muhibbî G 2288 / 5)

Görüp şem‘-i ruhun pervâne gibi
Yakam odlara ben cân pâre pâre (Muhibbî G 2522 / 3)

Zülfine gönül bend ola eyvâne giçerse
Şem‘-i ruhına cân yaka pervâne giçerse (Muhibbî G 2577 / 1)

Cân diler şem‘-i ruha eyleye pervâneligi
Göstere yine gönül zülfine dîvâneligi (Muhibbî G 2684 / 1)

Zülfün şebinde cânâ şem‘-i ruhun görelden
Pervâne gibi gönlüm dutuşdı oda yandı (Muhibbî G 2691 / 3)

Cân ider şem‘-i ruhun şevkine pervâneligi
Dil kılur görse ser-i zülfüni dîvâneligi (Muhibbî G 2799 / 1)

Dutuşup âteş-i ‘aşkunda gönül yanmakda
Bahs ider şem‘-i ruhun şevkına pervaneyle (Sehî Bey G 214 / 4)

Yanmaga şem‘-i ruhun şevkına dil pervâne-vâr
Câme-hâbuna gelür üftân vü hîzân her gice (Sehî Bey G 240 / 3)

Tûr-ı Mûsî-veş yine her şem‘-ruh par par yanar
‘Âleme ey dil tecellî eyledi dîdâr-ı ‘îd (Zâtî G 129 / 2)

Yanayın ruhlarunun şem‘ine pervâne isem
Çekmezem ‘ûd gibi yanmaga pervâ ne isem (Zâtî G 918 / 1)

Oldı dil bir şem‘-ruhsârun yine pervânesi
Odlara yakdı beni vây bu ocaga yanası (Zâtî G 1611/ 1)

3.5.6. Göz

Divan şiirinde en çok bahsi geçen güzellik unsurlarından bir başkası ise gözdür.

Gözle ilişkili olarak aşağıdaki beyitleri tespit ettik. Bu örneklerde umun göz ile olan münasebeti ateş ve ışık yönüyledir:

Pervâne bigi yâr beni yaka yakîndur
Göz şem'i yanup yırta yaşı yaka yakîndur (Karamanlı Ayni G 183 / 1)

Şem'-i çeşm-i 'Aynî rûyun nûr ile
Ola mı bir dahı rûşen dostum (Karamanlı Ayni G 317 / 7)

Göz, ağlama özelliğiyle mumla bir arada kıllanılmıştır:

Ey Muhibbî şem'-i hüsn-i yârı ansam giceler
Şem' gibi dil yanar aglar ölupdur gözlerüm (Muhibbî G 1966 / 5)

Çeşm-i çerâg göz ateşi, göz ışığı, manasında olan bir terkiptir. Gözümün ışığı manasında olan bu terkip mecazî olarak pek çok manada kullanıldığı gibi tasavvufî anlamlarda da kullanılmıştır:

Nûr-ı çeşm-i âlem ü çeşm ü çerâg-ı kâ'inat
Sensin ey Şeh kim yüzün nûrundan umar fer güneş (Ahmed Paşa K 19 / 19)

Nazardan çâre kıl bî-çâre şem'a
İde rûşen Hudâ çeşmün çerâğın (Karamanlı Ayni K 37 / 3)

Yanar dün-ü-gün şem'sıfat sühte Zâtî
Rûşen nazar eyle ana ey çeşm-i çerâgum (Zâtî G 924/ 5)

3.5.7. Gamze

Gamze, divan şiirinde sevgilinin manalı ve süzgün yan bakışıdır. Gamze çoğu zaman göz, kaş ve kirpikle kullanılır. Çünkü bu yan bakış için bu unsurlara ihtiyaç

vardır. Aşağıdaki beyitlerde mum ve gamzenin oku bir arada kullanılmıştır. Sevgilin gamzesi, ayrılık gecesinde âşığa mum veya mum tutan olmuştur:

Şeb-i gamda niçün târîk ola dil hânesi cânâ
Okun bir şem‘dür anda ucında şu‘le peykânı (Zâtî G 1525 / 3)

Ergürmege firâk şebin subh-ı vuslata
Peykân-ı tîrün oldu bana şu’le-dâr şem‘ (Hayâlî G 219 / 2 / 3)

3.8.8. Gözyaşı

Mumun işlevsel olarak “yanması ve erimesi” sonucu ortaya çıkan durumunu şairler, “ağlama” şeklinde tahayyül etmişlerdir. Gözden dökülen yaş ile şem‘in yanarak erimesiyle ortaya çıkan damlalar arasında benzerlik kurulmuştur. (Karaca 2018: 139):

Ahmedî, gözlerinin nemlenmesini şem‘in yanarak erimesi sonucu dökülen damlalar olarak tasvir edip şem‘in bu özelliğini gösterir:

Nemdür dime sor Ahmedîyi kim ne sebebden
Yahılur iken şem‘ bigi gözleri nemdür (Ahmedî G 264 / 7)

Fuzûlî, mumun yanması suretiyle gözyaşı döktüğüne işaret etmektedir:

Geceler şem‘ yanar eşk döker subh gelince
Can verir subh gelen demde zihî âşık-i sâdık (Fuzûlî G 151 / 5)

Muhibbî’ye ait aşağıdaki beyitte mum, sabahlara kadar uyanık bir halde gözyaşı döküp inlemektedir. Mum, istiare yoluyla, âşığa benzetilmiştir:

Giceler subha dek bîdâr olan şem‘
Döküp gözyaşlarını zâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 1)

3.5.9. Can

Can, insan ve hayvanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsurdur. Divân şiirinde can, âşığın sahip olduğu yegâne nakittir. Onunla sevgilisinin aşkını satın almak ister. Sevgilisinin âşıktan yüz çevirmesi canın bedeni terk etmesi gibidir. Âşığın binlerce canı olsa yine de sevili uğruna hepsini fedaya hazırdır. Divân şairleri pek çok yönüyle canı konu edinmişlerdir (Pala, 2004: 83). Can ile mum arasındaki ilişki fitil unsuru sebebiyledir. Mum, içine yerleştirilen fitille yanar. Bu fitil onun canı olarak hayal edilir. İşte bu bağlam can unsuru da düşünülmektedir.

Âşığın can ipliği sevgilinin yüzünün mumuna fitil olmuştur:

Rişte-i cânum cemâlün şem‘ine oldı fetîl
Ol çerâğ içün eridi gözlerümde yağlar (Karamanlı Ayni G 166 / 2)

Âşığın canı, erimesi ve yanması sebebiyle mumla ilişkili olarak kullanılmıştır. Beyitlerde aşığın canı mum gibi yanmaktadır:

Yakalum cân u gönül mûmıla ten micmerini
Subha dek ‘ayş idelüm şem‘-i şebistânlarla (Mihrî Hatun K 153/ 5)

Dil ehlinün şeb-i fürkatde yanan şem‘-i cânıdur
Ten-i hâkîsi toprakdan düzilmiş şem‘-dânıdur (Emrî Kıt’a 167 / 1)

Yaktım tenimi vasl günü şem‘ tek ammâ
Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânın içindir (Fuzûlî G 105 / 4)

N’ola gayret âteşi cânım eritse mum tek
Bu ne sözdür kim demişler âriz-i cânâne şem‘ (Fuzûlî G 144 / 2)

Şevk ile yanmış idi hâbdan uyanmış idi
Şem‘-dân-ı ten-i efsürdede şem‘-i dil ü cân (Nev’î K 11 / 2)

Turur önünde şevk ile yanup yakılmağa
Budur ümidi eyleye teslîm cânı şem‘ (Muhibbî G 1338 / 2)

Ruhları şevkine yakup dil ü cân şem‘ gibi
Bu Muhibbî boyadı dâmenini kanlar ile (Muhibbî G 2339 / 5)

Döne döne ururam mânend-i fânûs-ı hayâl
Şem‘-i câna şevk-ı ruhsârun uraldan nâr çarh (Zâtî G103/2)

3.5.10. Boy

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan boy, uzunluğu, inceliği ve düzgünlüğü bakımından muma benzetilir. Ayrıca bu benzetmede şem‘in pervaneye karşı tavrı ve duruşu da etkili olur. Çünkü şem‘, pervanenin etrafında dönüp durmasına hatta en sonunda kanatlarını yakıp canını uğrunda feda etmesine aldırmadan karşısında dimdik duran, kayıtsız, serkeş bir sevgilidir (Karaca, 2018: 137).

Aşağıdaki beyitte mum sabaha kadar “bir ayag üzre” yanmaktadır. Bu yanış “dilber hayali” ifadesiyle hüsn-i talil edilmiştir. “Bir ayag üzre” imgesiyle de onun boyu kastedilmiştir:

Dil-ber hayâli şevki ile yandı subha dek
Bir ayağ üzre şem‘-i şebistân her gice (Mihrî Hatun G 142 / 4)

Ahmed Paşa, aşağıdaki beyit örneğini aynı hayal doğrultusunda yazmıştır:

Ahmed’in küynüklerin söyler zebân-ı hâl ile
Bir ayag üzre durup şem‘i şebistan her gece (Ahmed Paşa G 257 / 6)

Muhibbî de bu imgeyi işlemiştir. Şair, sevgilinin meclisinde tek ayak üzere durup yakılmak ister. Bu yakılma baştan aşağıya doğru olduğu için boydan boya yandığı tasarlanmıştır:

Şem‘veş bezmünde dursam bir ayag üzre senün
Gâh yanup yakılıp kan aglasam gâhî sana (Muhibbî G 51 / 2)

3.5.11. Boyun

Sevgilinin boynu beyaz renkli olmasından ötürür şem‘e teşbih edilir. Kâfûrî mum başlığında ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız bu benzetme “şem‘-i kâfûrî” tamlamasıyla kullanılmaktadır.

Sevgilinin gerdanı beyaz bir mumdur:

Hatundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem‘-i kâfûrî
Fürûzân olmaga gül-nâr haddüñden alur nûn (Bâkî G 547 / 1)

Şeb-i zülfünde haddün gösterür nûr
Meger kim gerdenündür şem‘-i kâfur (Mesihi G 47 / 1)

Hatundur şâm-ı zulmet gerdedündür şem‘-i kâfûrî
Fürûzân olmaga gül-nâr haddünden alur nûn (Bâkî G 547 / 1)

Bu ‘âlem ‘îşgâhından Behiştî hîç fark itmez
Meger anda lebün mi ola boynun şem‘-i kâfûrı (Behiştî G 505 / 5)

3.5.12. Kemik

Mum ile kemik benzerliğini çağrıştıran bir beyit bulunmuştur. Âşığın aşk derdiyle yanışı o kadar şiddetlidir her kemiği mum gibi yanmaktadır:

Nâr-ı derdünle yanar her üstühân bir şem‘dür
Kim fetîl ol şem‘e magz-ı üstühânumdur benüm (Zâtî G 870 / 2)

3.5.13. Dil / Zebân

Organ adı olan dil de beyitlerde mumla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil ile mum arasındaki benzerlik yönü yanma sebebiyledir. Aşağıdaki beyitlerde âşığın dili mum gibi yanmaktadır:

Nice şerh eyleyeyim ruhlarunun vasfını kim
Şem‘ bigi dehenüm içre zebân oda yanar (Cem Sultan G 77 / 3)

Didüm zebânumı yakdı gam odı şem‘ bigi
Didi ki sana zebân ol zebâne yitmez mi (Cem Sultan G 339 / 5)

Pinhâni odum âleme fâş oldu Fuzûlî
Yâ Rab ki benim şem‘ kimi yana zebânım (Fuzûlî G 191 / 7)

Şem‘ gibi sanmanız tenhâ zebânım sûhte
Âteş-i âhımla oldu hânumânım sûhte (Hayâlî G 48 / 12 / 1)

Ben nice şerh eyleyem dil derdini dil-dâra kim
Şem‘ gibi tutuşan evvel zebânımdır benim (Ahmed Paşa G 190 / 2)

Bir söz açdım yanılıp sûz-ı nihânımdır benim
Şem‘ gibi odlara yanan zebânımdır benim (Ahmed Paşa G 190 / 8)

Zebânın şem‘-veş tutuştu gamdan
Zebân-ı bî-zebânı sen bilirsin (ahmed Paşa G 245 / 3)

3.5.14. Gönül

Gönül, üzüntülerin kaldığı bir ev halvetgâh’dır. Çoğu zaman âşığın gönlü ateş olup yanmaktadır. Bu hiç sönmeyen bir ateştir. Sevgili bir şem‘ olursa âşığın gönlü onun çevresinde pervâne olur. (Pala, 2004: 169).

Mecazî bir yanmanın söz konusu olduğu beyitlerde âşığın gönlü tutuşması ve yanması yönüyle muma teşbih edilmiştir. Bu, gönül mumu terkibiyle oluşturulmuştur:

‘Işk odı ile tâ ki gönül şem‘i uyandı
Pervâne gibi cân u ciger odlara yandı (Hamdullah Hamdi G185 / 1)

Yakalum cân u gönül mûmıla ten micmerini
Subha dek ‘ayş idelüm şem‘-i şebistânlarla (Mihrî Hatun G 153 / 5)

‘Işk odı ile tâ ki gönül şem‘i uyandı
Pervâne gibi cân u ciger odlara yandı (Hamdullah Hamdi G 185 / 1)

Ol ser-efrâzun rehinde ger giderse ser n’ola
Şem‘veş yanmakda iy dil pâydâr olmak gerek (Karamanlı Ayni G 291 / 6)

Şem’-veş her gice gönlümün görenler yandugın
Dir fener örtüsine benzer bunun pirâheni (Mesihi G 260 / 4)

Ben de yakdum meclis-i gamda bu gönlüm şem‘ini
Eyledüm ta subha dek şem‘-i şebistâb-n ile bahs (Muhibbî G 258 / 3)

Bu Muhibbî’ye yiter hicrân şebinde şem‘-i dil
Dostlar hâcet degüldür yakmanuz anda çerâg (Muhibbî G 1355 / 5)

Ey Muhibbî şem‘-i hüsn-i yârı ansam giceler
Şem’ gibi dil yanar aglar ölupdur gözlerüm (Muhibbî G 1966 / 5)

Ruhları şevkine yakup dil ü cân şem‘ gibi
Bu Muhibbî boyadı dâmenini kanlar ile (Muhibbî G 2339 / 5)

Yine ben dil şem‘ini bir dil-bere yandırmışam
Ol hevâ île çerâg-ı ‘aklı dinlendirmişem (Zâtî G 936 / 1)

Bir yalın yüzlüye dil şem‘ini yandurdum yine
Ben beni pervâne-veş odlara yandurdum yine (Zâtî G 1238 / 1)

Mûm olan dil şem‘ini dil-dârına yandurmaga
Kasd ider şem‘-i hayâtı bî-had uyandurmaga (Zâtî G 1348 / 1)

Yana yana nola Zâtî okusa halk-ı cihân
Şem‘-veş dil tutuşur âteş-i eş’ârun ile (Zâtî G 1353 / 7)

3.5.15. Ay

Ay, bir ışık kaynağıdır. Işığı ise, güneş gibi ateş değil, nurdur. Şiirlerde ay hakkında bazı teşbih ve mecazlı sözcükler kullanılır. Mum da bunlardan biridir. Mum ile ay arasındaki benzetme yönü aydınlatıcı olmalarıdır (Pala, 2004: 42).

Aşağıdaki beyitte ay aydınlık özelliğiyle muma benzetilmiş ve bununla birlikte Miraç olayına telmihte bulunulmuştur:

Çarhı eşkâl-i bürûc itmişdi fânûs-ı hayâl
Döne döne meh şeb-i isrâda mûm oldı sana (Sehî Bey K 8 / 3)

Şairler aşağıda yer alan beyitlerde sevgilinin yüzü ve aydınlık unsurları üzerinden mum ile ay arasından benzerlik ilgisi kurmuştur.

Şevkini ruhlarının şem‘-i kamerden bilüben
Zevkini leblerinin şehd ü şekerden sorasın (Ahmed Paşa G 242 / 3)

Bahs itmesün ‘izârun ile encümende şem‘
Kanda çerâg-ı mâh-ı şeb-efrûz kanda şem‘ (Bâkî G 224 / 1)

Şem‘-dan süfresidür hâle degüldür görinen
Kodılar encümen-i ‘aşka çerâg-ı kameri (Bâkî G 512 / 2)

Şem’-i meh-tâbun fürûgından ferâgum var benüm
Gün gibi ‘âlemde bir rûşen çerâgum var benüm (Behiştî G 320 / 1)

Şem‘-i ruhun ziyâsı mahv itdi her çerâgı
Mâh oldı nîm-geşte gün bir seher çerâgı (Behiştî G 503 / 1)

Sirişküm nakdinün bilmez hisâbın gerçi kim gerdûn
Yakup şem‘-i mehi her gice encümden döker dâne (Emrî G 471 / 2)

Sirişküm nakdinün bilmez hisâbın gerçi kim gerdûn
Yakup şem‘-i mehi her gice encümden döker dâne (Emrî G 510 / 3)

Tâ benân-ı mu'cizin kaldın çerâğına fetîl
Kudreti eyvânına Hakkın oluptur mâh şem‘ (Hayâlî G 219 / 1 / 4)

Tâli'ümden âh edersem korkum oldur haşre dek
Yakmaya fânûs-ı gerdûn içre mihr-i mâh şem‘ (Hayâlî G 220 / 4 / 3)

Hınnâ gicesi şem‘ tutup câriye-i mâh
Tâs-ı felek içre şafakı kıldı müheyya (Nev’î K 3 / 11)

Gönlümün vîrânesini rûşen it mâhum benüm
Çün ola gelmişdürür vîrânelerde mâh şem‘ (Muhibbî G 1329 / 4)

Fürkatünde ey meh-i hôrşîd-çihre şem‘-veş
Başuma odlar yakar her şeb bu âh-ı âteşîn (Zâtî G 1119 / 2)

3.5.16. Güneş

Divân şiirinde daha çok ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması veya yakıcılığı ile ele alınır. Mumla olan benzerliği de bu yönüyledir (Pala, 2004: 176).

Şem‘-i felek” terkibiyle güneş kastedilmiştir. Zira göğün mumu güneştir ve bu güneş evreni aydınlatmaktadır:

Uyandı meş‘ale-i subh u yandı şem‘-i felek
Dirildi çâder-i kuhlî ve göçtü leşker-i zeng (Ahmed Paşa K 21 / 2)

Şem‘-i felek ki rûşen ider ʿâlemi anun
Nûrı yüzünden olmış ola muhtebes gerek (Ahmed-i Dai G 274 / 4)

Mihr şem‘i benzedügiçün çerâg-ı haddüne
Başı ucında semâ’ ider felek pervâne-vâr (Mesihi G 73 / 4)

Tahininden yüzünün Şeyhî n'olur şem‘-i felek
Cem’-i pervane bigi göyne gelir yana geçer (Şeyhî G 22 / 7)

Aşağıdaki beyitte güneşin doğuşu, mum ile benzerlik kurularak tasavvur edilmiştir. Bu güneş mumunu her sabah âşığın âhının ateşi yakmaktadır:

Şâm-ı gamda meskenüm bir künc-i zulmetdür velî
Şû‘le-i âhum yakar her subh şem‘-i hâveri (Bâkî G 515 / 3)

3.5.17. Yıldız

Yıldız, çok zaman parlak olmasıyla divan şiirinde anılır. Encüm, sitâre, necm, ve ahter yıldız anlamında olan diğer kelimelerdir. Yıldız, çeşitli teşbihlerde yer almakla birlikte bu teşbihlerden en sık kullanılanı yıldızın parlak oluşudur (Pala, 2004: 482).

Yıldız ve mum arasında parlaklık münasebetiyle oluşturulan benzerlik “şem‘-i encüm, şem‘-i nücûm ve şem‘-i ahterân terkipleriyle karşımıza çıkmaktadır:

Bezendi şem‘-i encümle yine lâhût-ı rûhânî
Düzendi ‘aks-i nûr ile anun nûsût-ı cismânı (Karamanlı Ayni K 57 / 1)

Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsmân
Zeyn olmış idi şuclelenüp şem‘-i ahterân (Bâkî K 1 / 1)

Nice lu’b oldı ki turdı bu kader şem‘-i nücûm
Ser-nigûn olmış-iken taşt-i sipihr-i zer-kâr (Nev’î K 23 / 5)

Hevâya uyanun başı hebâ olmak mukarrerdür
Dahi rûşen ola yanunda şem‘-i encümden sor (Muhibbî G 974 / 6)

3.5.18. Kırmızı Gül

Türkler tarafından eski çağlardan beri bilinen ve divan şiirinde sıkça kullanılan mazmunlardan biridir. Gül, çeşitli özellikleriyle daha çok sevgilinin simgesi olarak kabul edildiğinden şairlerin ilham kaynağı, çiçeklerin de sultanıdır. Gül rengi, şekli ve kokusu bakımından da çeşitli teşbihlere konu olmuştur (Kurnaz, “Gül”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2001: c. 14, 219-222). Bizim çalışmamız kapsamında bu benzerlik aşağıdaki bir beyitle sınırlı kalmıştır.

Behiştî, ateş renkli olması vasfıyla gülü muma benzetmektedir. Ateş yani kırmızı renge sahip olan gül bu beyitte meclisi süsleyen muma benzetilmiştir:

Âteşîn gül şem‘-i bezm-ârâya benzer bâgda
Sen ana pervâneler tut bülbül-i gûyâları (Behiştî G 525 / 2)

3.5.19. Hayat

Mumun hayata benzetilmesi Zâtî’nin divanında yer alan aşağıdaki beyitte görülmüştür. Zâtî, şem‘-i hayat terkibiyle hayatını âhın rüzgarıyla sönen muma benzetmiştir:

Şem‘-i hayâtumı yile virürdi bâd-ı âh
Vaşlun ümîdi dâmeni illâ anı bürür (Zâtî G 208 / 5)

3.5.20. Sırdaş (Gözcü)

Mum ve sırdaş benzerliğini gösteren yalnızca bir beyit saptanmıştır. Şair aşağıdaki beytinde mumu, âşık ile sevgilinin hâlini gözeten ve dolayısıyla sırlara vakıf olan bir sırdaşa veya gözcüye benzetmiştir:

Gözeden ʿâşık u maʿşûka hâlin
Arada vâkıf-ı esrâr olan mûm (Ahmed-i Dâ'î G 225 / 6)

3.5.21. Yoldaş

Muhibbî ve Hayâlî'ye ait aşağıdaki beyitlerde "hemrâh şem'" terkibiyle teşhis sanatı yapılarak mum yoldaşa benzetilmektedir:

Âhum ile gördiler dilde Muhibbî âteşüm
Didiler olmak 'acebdür bâd ile hem-râh şem' (Muhibbî G 1329 / 6)

Gönlümü kandîl-i tersâ gibi bir kâfir yakup
Şâm-ı hecrinde Hayâlî eyledi hemrâh-ı şem' (Hayâlî G 220 / 4 / 5)

Aşağıdaki beyitte ise mumun erimesi ağlaması şeklinde ifade edilmiştir. Âşığın yanıp yakıldığını gören mum bu durum karşısında ağladı denilerek hüsn-i talil ve teşhis sanatı yapılmıştır. Dolayısıyla muma yüklenen bu vasıflar yoldaşlığın birer göstergesi olagelmiştir:

Subh olınca her gice gördi yanup yakıldugum
Hâlüme çog agladı şem'-i şebistân dün gice (Sehî Bey G 238 / 5)

3.5.22. Deli

Divan edebiyatında âşık deliyi andırır. Aşağıda her iki beyitte de pervane ve şem' imgesi söz konusudur. İlk beyitte sevgili olarak düşünülen mum pervanenin can vermesine hem ağlayıp hem de gülmektedir. İkinci beyitte ise mum sevgili değil âşıktır ve bir periye âşık olup deli olmuştur:

Aceb mecnûnsun ey şem' kim fehm olmadı şânım
Verirken cân pervânen hem ağlar hem gülersin sen (Hayâlî G 317/ 38 / 2)

Geh ayağı bağlı geh boynu nedendir bilmezem
Bir perî aşkında olmuştur meğer divâne şem‘ (Fuzûlî G 144 / 4)

3.5.23. Padişah

Divan şiirinde padişah, sultan olarak düşünülen kişi sevgilidir. Şairler aşağıdaki beyitlerde mumu taç giyen padişaha benzetmişlerdir:

Giydi başına efser-i zer şâhvâr şem‘
Kıldı revân meclise dürlü nisâr şem‘ (Mesihi G 116 / 1)

Sen şâh-ı hüsne olmasa bir togrı bende şem‘
Giymezdi tâc-ı zer sere her encümende şem‘ (Behiştî G 238 /1)

Kıl şeb-istânı müşerref kim nisârın kılmağa
Rişteden dürler çekip cem‘ eylemiş dâmâne şem‘ (Fuzûlî G144 / 6)

3.5.24. Rakip

Ahmed-i Dâ’î’ye ait aşağıdaki şiirde “ağyar mum” ifadesiyle mum rakip olarak gösterilmiştir:

Gîceden subha değin yâr olan mûm
Günüzin arada agyâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 1)

Delîl olup giden ma῾şûk önince
Harîf ü şeb-rev ü ῾ayyâr olan mûm (Ahmed-i Dâ’î G 225 / 7)

3.5.25. Düşman

Aşağıdaki şiirde mum düşmana uzun dilli olması sebebiyle benzetilmiş Yaptığımız taramalarda bu benzerlik bir beyitle sınırlı kalmıştır:

Düşmen egerçi şem‘i-veş ola zeban-dırâz
Kat' eyleye makas gibi pervâne-i ecel (Şeyhî MUSAMMAT 4)

3.5.26. Tabip

Divân şiirinde tabip aşk acısına şifa bulamayan bir kişilikte ele alınır. Zaten bu derde ilaç bulsa dahi âşık o ilacı istemez. (Pala, 2004: 433).

Aşağıdaki beyitlerde âşığın hasta olan gönlüne tımar olan mumdur.

Sebebsin görmege yarün cemâlin
Bu haste gönlüme tîmâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332 / 3)

İstese zülfün şebinde ‘ârızun bu haste-dil
Tan degül zulmetde ister kalıcak tîmâr şem‘ (Muhibbî G 1337 / 4)

Şem‘-i pür-süz gibi od duta barmaklarını
Bu harâretle eger nabzuma yapışsa tabîb (Zâtî G 68 / 2)

3.5.27. Ayna

Yaptığımız taramalarda mumun ayna ile benzerliğini gösteren bir beyite rastlanmıştır. Aşağıdaki beyitte ayna ile mum arasındaki benzetme yönü yansıtma ve gösterme özelliğiyledir:

Pervâne şâm-ı vasla budur tâlib olduğu
Gösterdi dôst nakşını âyine-vâr şem‘ (Hayâlî G 219 /2 /2)

3.6. Mumla İlgili Deyimler

3.6.1. Mum Etmek

Muma döndürmek ve muma çevirmek olarak da adlandırılan mum etmek deyimi, her sözü dinler duruma getirmek, uslandırmak anlamlarında gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005: 1419).

Kabul itse vezâret mührini lâyıkdur ol server
Riyâzat âteşi mum eylemişdür kahr ile anı (Nev’î K 48 / 4)

“Riyazat ateşi onu büyük bir eziyetle mum etmiştir. O padişah vezirlik mührünü kabul etse bu mühür artık ona yaraşır.”

Tasavvufi bir kavram olan riyazet, manevî ilerleme için gerçekleştirilen bir eğitimdir. Nefsi terbiye için az yiyip az uyuyarak dünyevi işlerden arınan tasavvuf yolcusu adeta muma dönmüştür ve bunun sonucunda bu nişanı almaya hak kazanmıştır. Beyitte leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Bu deyim beyitte de görüldüğü gibi tasavvufi bir anlamla ilişkili olarak kullanılmıştır.

3.6.2. Mumla Aramak

Mumla aramak, çok isteyerek ve özlemle aramak anlamlarında kullanılagelmiştir (Türkçe Sözlük, 2005: 1419). Yapılan taramaları sonucu bu deyimi karşılayan bir örnek beyte rastlanmıştır.

Mumla aramanın çok istekli bir şekilde arama olduğunu biliyoruz. Burada da bu durum mübalağalı bir şekilde açıklanmıştır:

Sâde-rûlar gündüzin mumlar yakup ‘uşşak arar
Şâm-ı hattın ol mehün sen cây-gâh itmek neden (Nev’î 20 / 1)

3.7. Mumla İlgili Âdet, Gelenek ve Uygulamalar

Elektriğin henüz kullanılmadığı dönemlerde geceleri ışık ihtiyacının asıl öğelerinden biri olan mum kimi zaman bu görevlerinin dışında da kullanılmış ve böylelikle mumla ilgili çeşitli âdet ve gelenekler oluşmuştur. Bu âdet ile geleneklerin birçoğu şairlerin hayallerine konu olarak divan şiirinde karşılık bulmuştur (Kaya, 2015: 121). Divan şairleri, şem‘ (mum) ile ilgili çeşitli âdetlere şiirlerinde yer vermişlerdir. Taraması yapılan divanlardan elde edilen beyitler aşağıda yer almaktadır.

3.7.1. Akşam Olunca Mum Yakma

Mumun geceleri kullanılışı, şairler tarafından âdetleri yansıtacak biçimde ve çeşitli benzetmelerle şiirlerde dile getirilmiştir. Mum, akşam vakitlerini aydınlatan ışıktır. Güneş batıp hava karardığında mumlar yakılır. Divan şiirinde mum geceyi

aydınlatması dışında sevgiliye teşbih edilerek kullanılmıştır. Taranan şiirlerde kandil, fitil, çerâğ, mum, micmer vb. sözcükler de bu bağlamda yer alır.

Zülfün hayâli cânımı yaksa aceb değil
Âdet durur ki şem‘ yakarlar çü şâm ola (Ahmet Paşa G 5 / 6)

“Saçının hayali canımı yaksa buna şaşılmaz çünkü akşam olunca âdettendir mum yakılır.”

Beyitte şair, sevgilinin siyah saçlarının hayaliyle yanışını, akşam olunca mum yakılması âdetiyle ilişkilendirmektedir.

Hicrân şebinde yakdı Muhibbî çerâg-ı dil
‘Âdet budur ki şem‘ yakarlar çü şâm ola (Muhibbî G 2476 / 6)

“Muhibbî ayrılık gecesinde gönül mumunu yaktı. Âdet budur ki akşam olduğunda mum yakarlar.”

Eski uygulamalardan olan akşam olunca mum yakma, Muhibbî tarafından gönülle ilişkilendirilerek bu beyitte verilmiştir. Ayrılık gecesinde âşıklar üzüntülüdür. Muhibbî de bu üzüntü üzerine gönül mumunu yakmıştır. Gönüldeki bu yangın akşam olunca mum yakma âdetine bağlanarak hüsn-i talil yapmıştır. Ayrıca gönül yanan bir muma benzetilmiştir.

3.7.2. Çerağan Eğlenceleri

İlkbaharda laleler açtığı zaman mehtaplı gecelerde çerâğân yapmak III. Ahmed devrinde adetti. Çiçek bahçeleri ve laleler arasına koyulan çeşitli renklerdeki fânûslu mumlar ve kandillerle içerisine zeytinyağı eklenmiş ve bir fitil eklenerek yakılmış midye ve yumurta kabukları, tarhlar içinden geçen su yollarına bırakılır; kaplumbağaların sırtlarına yakılan mumlar dikilip bırakılırdı (Kaya, 2015: 138). Sultan Ahmed’in sevdiği Sadâbâd köşkünde ilkbaharda yiyip içip eğlenilir, lale ile sümbül bahçeleri gezilir, gece de mumlar tutuşturularak çerâğân safahatları yapılırdı (İpekten vd.,1987: 195). Ayrıca bu eğlenceler Topkapı Sarayı’nın bahçelerinde de gerçekleşirdi. Bu şenliğe hasekiler ve cariyeler de katılırmış. Lalelerin arasına şekerler konur, lalelerin arası mumlarla süslenirdi (Altınay, 2012: 43)

Çerâğân eğlenceleri Lale Devri'nde yaygınlaşmıştır. Bunun nedenle 15. ve 16. Yüzyılda çerâğan eğlencelerine nadiren değinilmiştir. Bulduğumuz Hayâli ve Bâkî' ye ait olan aşağıdaki beyitlerde de bahar mevsiminde yapılan bu eğlenceler konu edilmiştir:

Bad-ı hazân irişmedin ir sahn-ı bâga kim
Bezm-i bahara nergis olupdur çemende şem' (Bâkî G 224 / 3)

"Sonbahar rüzgârı! Bahçenin ortasına ulaşmadın. Mum, çemende bahar meclisine lale olmuştur."

Fânûs-ı âlini getirip geldi lâleler
Bezm ehli yakmasın deyu sahn-ı çemende şem' (Hayâlî G 220 / 1 b 4)

"Eğlence meclisi kimseleri bahçenin ortasında mum yakmasın diye laleler değerli fanusları getirip geldi."

3.7.3. Er Çerağı / Cerr / Cerre

Anadolu'da eskiden fakirler, seyyahlar, dervişler, abdâllar için bir tepsi içine mum dikip yakarak kahvehaneleri dolaşmak suretiyle para toplamak âdetti. Buna "er çirâğı" denirdi (Onay, 1996: 211). Örneklerde görüleceği üzere er çerâğı olarak adlandırılan ve içinde mum yanan bu tepsiye bir dileği olanın sadaka niyetiyle akçe koyması söz konusudur. Buna "er çerâğı" denildiği gibi "cer çerâğı" da denilmektedir (Kaya, 2015: 135).

Taradığımız divanlarda bu kültürün yansımalarını daha çok Emrî Divânı'nda görmekteyiz. Emrî'ye ait aşağıdaki beyitte gönülle er çerâğı arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Emrî, gönlünün er çerâğı gibi yandığını, huzur bulması için ancak sevgiliyle birlikte dirilmesi gerektiğini belirtmektedir:

Haşr olmayınca kaddinle dinlenmez Emrî dil
Yanar yürür kıyâmete dek er çerâgıdur (Emrî G 84 / 5)

Aşağıdaki beyitte Emrî feleği elinde er çerâğı ile para toplayan bir cerrara, ayı ve yıldızları ise dirhem ve dinara benzetmiştir:

Çarh kûyunda çerâg ile gezer cerrârdur

Mâh u encüm anda ey meh dirhem ü dînârdur (Emrî G 80 / 1)

“Felek senin mahallende mum ile gezen cerrardır. Ay ve yıldızlar da dirhem ve dinardır.”

Emrî’nin aşağıdaki beytinden, er çerâğının bazı tekkelerin önüne de konduğu anlaşılmaktadır:

Cânâ bu sînem üzre olan dâg-ı âteşîn

San hânkâh öninde yanar cer çerâgıdur (Emrî G 84 / 2)

“Ey can bu kalbin üzerinde olan ateşli yara sanki tekkelerin önünde yanan er çerâğıdır.”

Hayâlî’ye ait olan aşağıdaki beyitte ise ecel bir cerrara benzetilmiştir:

Tîrini yoldaş edinir bana geldikde ecel

San gedâdır kim götürür cerr içün ger gâh şem‘ (Hayâlî G 220 / 4 b 2)

“Ecel geldiğinde kirpiğini bana yoldaş yapar. Sanki cer çerâğının içinde mum götüren bir dilencidir. ”

Hayâlî, yaralı gönlü üzerine akıttığı gözyaşlarını erenler çerâğına düşen (atılan) akçelere benzetmiştir:

Yaş döktü gözlerim bakıcak sîne dâğına

Hayli çok akçe düştü erenler çerâğına (Hayâlî G 243 / 1 b 1)

Aşağıdaki beyitte şairin gül (sevgili) isteyen gözleri sine yaralarına yaş dökmektedir. Şair bu durumu dileği olanın er çerâğına akçe atmasıyla dile getirmiştir.

Aşağıdaki beyitte sine er çerâğına benzetilmiştir:

Yaş döktü dîdesi gül içün sîne dağına

Akça döker murâdı olan er çerâğına (Emrî G 513 / 1)

3.7.4. Kına Gecesi Mum Yakma

Düğün merasimleri ile ilgili gelenekler arasında kınanın son derece özel bir yeri vardır. Düğünden bir gece önce kına yakılması için düzenlenen kına geceleri geleneklerimizin vazgeçilmezlerindendir (Tanrıbuyurdu, 2016: 109). Kına gecesi mum yakma âdetini gösteren bir beyit bulunmuştur.

Nev'î'nin aşağıdaki beyti, okuyucuyu kına gecesi tablosunun içerisine dâhil etmektedir. Şafağın, kızıl renginden ötürü kınalanmış bir gelin olarak düşünülen tablonun sembolleri ise ay ve felektir. Ay, felek tası içinde kınasını karıp şafağı kınalayarak süslemiştir. Beyit, kına gecelerinde gelinin ortaya oturtulup etrafında ellerinde mum ve kına tasını taşıyıp dönen kızlar bulunması hayali üzerine kurgulanmıştır. Ayın hilal şekli, mumun, ucundaki ateşi ile yarattığı şekle uygun düşerken gök kubbenin yani feleklerin daimi dönüşü hali de kına yakılacak gelinin etrafında dönen kızların hareketini yansıtmaktadır. Beyitte, gecenin koyu karanlığını ışığıyla aralayan ayın, şafak kızıllığıyla birlikte yerini gün ışığına bırakması hadisesi, kına merasimi esnasında bütün ışıkların kapatılıp sadece mum ışığıyla aydınlatılan ortamda kına yakıldıktan sonra ışıkların açılarak aydınlatılması hayali üzerinden anlatılmıştır (Tanrıbuyurdu, 2016: 110):

Hınnâ gicesi şem‘ tutup câriye-i mâh
Tâs-ı felek içre şafakı kıldı müheyya (Nev'î K 3 / 11)

3.7.5. Tekkelerde Mum Yakma / Çerağcı

Çerâğ; mum, kandil, fitil anlamlarında kullanılmaktadır. Mütercim Âsım Efendi bu kelimeye "yağ sürülerek yakılan fitil" anlamı vermiştir. Eskiden çerâğ yakmak yerine çerâğ uyandırmak; çerâğ söndürmek yerine de çerâğ dinlendirmek tabiri kullanılırdı Çerâğcı, tekkelerde özellikle Bektaşî ve Mevlevî tekkelerinde çerâğ uyandıran kişidir. Bu yüzden tekke ve çerâğ kelimeleri sık sık birlikte anılır (Kaya, Hasan 2015: 130-131). Yapılan taramalarda bu geleneği yansıtan şiirlere Zâtî'nin divanında rastlanmıştır:

Yine ben dil şem‘ini bir dilbere yandırmışam
Ol hevâ île çerâg-ı ‘aklı dinlendirmişem (Zâtî G 936 / 1)

“Ben gönül mumunu yine bir güzele yakmışım. Bu istekle akıl mumunu söndürmüşüm.”

Şair, gönül mumunu uyandırırken aşk hevası ile akıl mumunu dinlendirmektedir. Burada istek anlamındaki “heva” kelimesi, hava anlamına da gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Yakmak ve dinlendirmek yani söndürmek sözcükleri arasında da tezat bulunmaktadır (Kaya, Hasan 2015: 131).

Yine ben bin şevk ile bir âteşîn ah itmişem
Kubbe-i çarhun kamu kandilin uyandırmışam (Zâtî G 936 / 2)
“Ben bin arzu ile yine ateşli bir ah ettim. Feleğin kubbesinin kandilini yakmışım.”

Şair yukarıdaki beyitte de ateşli ahlarıyla göğün kubbesindeki kandili uyandırmış, bu mübalağayla yıldızları kastetmiş, bu arada yıldızların doğal durumunu hüsn-i talil ile anlatmıştır (Kaya, 2015: 131).

3.7.6. Kabirde ve Türbelerde / Kiliselerde Mum Yakmak

Hristiyanlarda kiliselerde İsa ve azizlerin resimleri önünde, aile mezarlarında mum yakmak âdettir. Hatta Hristiyanların hanelerinde Meryem Ana kandili sürekli yanar. Bu âdet Türklere Hristiyanlardan geçmiştir. Bizim kültürümüzde de bazı mezarlarda, türbelerde mum ya da çerâğ yakmak âdetti. Günümüzde hâlâ türbelerde, ocaklarda yatırlarının maneviyatına inanılan mezar başlarında ölünün kabrini aydınlatıp onun yanında bulunduğunu belirtme veya dilek dilemek amacıyla da mum yakılmaktadır (Onay, 2007: 363; Şahin, 2011: 518; Aktaş, 2004: 179; Kaya, 2015: 125; Karaca 2018: 139-140). Mum yakma, en çok kullanılan dilek yöntemlerinden biri olmanın yanında kutsal mekânlarda sözsüz duadır. Yaptığımız taramalarda bu âdet üç beyitle sınırlı kalmıştır.

Zâtî, sevgilinin hasretinin ateşinden ölmesi hâlinde, dostlarından kabrinin üstünde mum yakmalarını talep ederek bu âdeti şiire konu eder:

Hasreti nârından ol mâhun ölürsem ey refîk
Kabrüm üzre her gice yaksun benüm ahbâb şem‘ (Zâtî G 625 / 6)

“Ey yoldaş o sevgilinin hasretinin ateşinden ölürsem dostlarım her gece mezarımın üstünde mum yaksın.”

Kilisede mum yakılmasının yanında kiliseye mum da verilmektedir. Hristiyan âdetlerinden olsa da zaman zaman klasik şiirimizde karşılık bulmuş, değişik hayallere konu olmuştur. Bunu yanı sıra aşağıdaki beyitte Emrî kiliseye mum verme âdetine değinmiştir (Kaya, 2015: 127):

Âteşîn âh iledür kûyına dil ol sanemün
Büte tapan kişi şem’ini kilîsâya virür (Emrî G 143 / 4)

“Gönül, o put gibi güzel olan sevgilinin bulunduğu yere âhını iletir çünkü puta tapan kişi mumunu kiliseye verir.”

Hayâlî, papazın gece mumunu yaktığını açıklamaktadır:

Varıp nâz uykusuna fârig oldu benden ol kâfir
Meger papas uyara bana ol şem‘-i şebistânı (Hayâlî G 427 / 73 b3)

3.7.7. Meclis Kurmak / Yapmak / Mecliste Mum Yakmak

Meclis kelimesinin Farsçada karşılığı olan kelime bezmdir. Meclis kurmak ilkbahar zamanlarında çemende, kırlarda veya bir gül bahçesi vs. güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak, şeklinde gerçekleştirilen bir eğlence şeklidir. Eskiden bu âdet daha ilgi çekiciymiş. Meclis, taşıdığı bütün cezbedici unsurlarla şairlerin en rağbet ettikleri yerlerden biridir. Bezmde herkes yere bir daire oluşturacak şekilde yan yana otururdu. Sâkî herkese aynı içki kabından şarap ikrâm ederdi. Bezmde bir müzik ve dans vardır. Ayrıca bir yanda mum yanar, bir yanda micmer buhur tütsülenir, etrafa kokular yayılır ve bezm sabahlara dek sürerdi. Bezm sevgilinin yüzü, dünya, güzellikler vs. yerine de kullanılır. Lale Devri zamanı şairlerinden olması sebebiyledir ki Nedim'in bezmi anlatan manzumeleri ve şarkıları oldukça fazladır (Pala, 2004: 71).

Mum, eskiden beri muhabbet ve eğlence meclislerinin vazgeçilmez öğelerindendi. Bu nedenle meclis tasvirlerinde mum ekseriyetle bulunur. Ancak bu çalışma 15. ve 16. yüzyılları kapsadığı için taramalar sonucunda rastlanılacak beyitlerin

daha sınırlı olması muhtemeldir. Meclis kurmak âdeti ile ilgili saptanan beyitler aşağıda yer almaktadır:

Ne revâdur giceler şem‘ ile meclis kurasın
Cilv’ ide yüzüne ol bir kara takyalu levend (Behiştî G 79 / 4)

Şem‘ veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh beni
Yanacaktır yine hecr oduna varım bu gece (Fuzûlî G 245 / 2)

Bir ışıkdır şem‘i bezm-ârâ diyâr-ı Şâm'da
Cezbe-i dîdârına pervâneden kurbân akar (Hayâlî G 127 / 11 b 3)

3.7.8. Mum İle Okumak / Mum İle Davet Etmek

Mumla okumak “çok isteyerek davet etmek” anlamına gelir (Onay, 1996: 362-363). Eskiden mum başlıca aydınlatma araçlarından biriydi. Özellikle zengin evlerinde mum yanardı. Bu mumların dip tarafı kırmızıya boyanırdı. Kibardan bir zatın kibardan birine mum göndermesi “bu gece bize geliniz” diye davet sayılırdı. Anadolu’da bazı köylerde dost ve hısımlara düğüne davet ederken dibi kızıl bal mumu göndermek âdettir. Buna “mumla okumak” denir. Günümüzde, davetsiz geldiği hâlde ikram ve alaka bekleyen kişilere söylenen “Dibi kızıl mumla mı davet ettim?” sözü buradan gelmektedir. Nev’î’nin aşağıdaki beyitlerinin ilkinde düğüne mumla davet edilmesi, ikincisinde de servinin bülbülü gül bahçesine mumla okuması anlatılmıştır (Kaya, 2015: 123):

Mûm ile düğüne okumak ‘âdet olmağın
Alduk ele çerâgumuzı cür’et eyledük (Nev’î K 54 / 3)

Giceler meclisüne mührüni mûmıla okur
Baht-ı pîrûze irüp olalı server hâtem (Sehî Bey K 25 / 33)

Aşağıdaki birinci beyitte ise yanında dost olarak sadece gölgesini bulan Zâtî, akşam olduğunda sevgiliyi mumla okumadığında (çağırmadığında) yanına gelmeyeceğini; ikinci beyitte de aşk ateşinden yanmış olduğunu, kendisiyle birlikte

yanması amacıyla her gece pervâneyi mumla okuduğunu (davet ettiğini) ifade etmektedir (Kaya, 2015: 123):

Hem-demüm sâyemdürür ahşam olıcak ol dahi
Okumazsam mûm ile ey mâh gelmez yanuma (Zâtî G 1261 / 2)

"Akşam olunca bile yoldaşım gölgemdir. Mum ile çağırmazsam sevgili yanıma gelmez."

'Işk odından derd ile yanışmaga ben sûhte
Mûm ile her gice ey meh okuram perâneyi (Zâtî G 1567 / 3)

"Ey sevgili aşk derdiyle yanmış olan ben her gece benimle yansın diye mum ile pervâneyi çağırırım."

3.7.9. Mumla Mühürlemek

Mühür; üzerinde isim veya işaret kazılı olan; mektuplara, senetlere ve diğer kâğıtlara basılan taştan yahut madenden yapılma aletin adıdır. Şahıs için yapılanlarına mühr-i zâtî, resmî daireler için yapılanlara mühr-i resmî denilirdi. Osmanlılarda 1908 Temmuz inkılâbına gelinceye kadar memurlar resmî kâğıtlara imza atmazlar, mühür basarlardı (Pakalın, 1993: 607). Osmanlı hükümdarlarının da her birinin kendi isimleriyle babalarının isimlerini havi biri zümrüt ve diğer üçü altından yüzük Şeklinde tuğralı dört mührü vardı (Uzunçarşılı, 1988: 235). Eskiden fermanlar, emirler, mektuplar atlas kese içinde gönderilirmiş. Bu kesenin ağzına bal mumu akıtıp üzerine mühür basarlarmış (Onay, 1996: 363). Bu mum genellikle kırmızı mühür mumudur. Bu uygulama günümüzde bazı evrakların mühürlenmesi şeklinde görülürken hukukta da bir mekânı mühürlemek, bir aracı mühürlemek, elektrik saatini mühürlemek vb. ifadelerle yaşamaktadır (Kaya, 2015: 128).

Aşağıdaki beyitten mumun kıymetli eşyaları mühürleme işleviyle kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Serverâ mûmlayup ism-i şerîfün saklar
Kâ'inâtı ne 'aceb kılsa musahhar hâtem (Bâkî K 19 / 25)

Zâtî'ye ait aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağındaki mührün yazısı geri çevrilmez. Çünkü onun okunması için mum gibi olunmuştur. Ayrıca sevgilinin dudağı mühür görevi görmektedir. Bu durum mumun mühürleme işini yapmasıyla da ilişkili olabilmektedir. Bunun yanı sıra hat sözcüğü hem yazı hem de ayva tüyü anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

Hat-ı mühr-i lebi içün red mi olur yâr
Hele biz anı okumaga mumuz (Zâtî G506/2)

Yukarıdaki beyitlerde mumla mühürleme âdeti canlı bir şekilde ifade bulmuştur. Bu durum günlük hayatın divan şiirinde karşılık bulduğunu da gösteren niteliktedir.

BÖLÜM IV

SONUÇ

4.1. Sonuç

Şairler günlük hayattaki birçok unsuru kendi şiirlerinde benzetme ve hayallerle ifade etmiştir. Şairlerin hayal ve anlam dünyasında büyük bir yer kaplayan "mum", tezimizin konusunu oluşturmuştur. Mum, divan şiirinde sıklıkla kullanılan motif olarak yer almıştır.

Tez çalışmasında mumun; Osmanlı tarihinde, Türk kültüründe ve 15 ve 16. yüzyıllar üzerinden divan şiirindeki yeri incelenerek saptanan özellikler ve benzetmelere yer verilmiştir. İnsanlık tarihinde günlük hayatta önemli bir yeri olan mum Osmanlı kültüründe de geniş yer tutmuştur. Geçmişten günümüze kadar yapılan eğlenceler, bayramlar, kutlamalar, ibadetler vs. mumun kullanım alanlarını gösteren unsurlardan olmuştur. Bu bakımdan mumun Türk kültüründeki etkisi şiirlerde de görülebilir.

XV. yüzyıldan 10 divan ve XVI. yüzyıldan 10 divan olmak üzere toplam 20 divan büyük bir titizlikle taranmıştır. Taranan divanlarda 15. yüzyılda mumun ve mumla eş anlamlı olarak kullanılan sözcüklerden şem‘ 273, mum 19, çerağ 81, kandil 44; mumla ilgili diğer unsurlardan olan pervane 96, fanus 4, mıkraz 2, şem‘dan 6, fitil 8 ve micmer 3 yerde kullanılmıştır. 16. yüzyılda ise mumun ve mumla ilgili kelimelerden şem‘ 905, mum 33, çerağ 290, kandil 67; mumla ilgili diğer unsulardan olan pervane 403, fanus 22, mıkraz 10, şem‘dan 3, fitil 23 ve micmer 1 yerde kullanılmıştır.

Elde edilen bu verilere göre 15 ve 16. yüzyıl toplamına bakıldığında şem‘1178, mum 53, çerağ 371, kandil 111, pervane 499, fanus 26, mıkraz 12, şem‘dan 9, fitil 31 ve micmer 4 yerde kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında elimizdeki toplam sayı 2293 olmuştur. Yapılan bu taramalar sonucu elde edilen bu sayılara bakıldığında mumun ve mumla ilgili diğer sözcüklerin şairler tarafından sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durum; tablo ve grafiklerle de gösterilmiştir. Yapılan şiir taramaları, makaleler, ansiklopedi ve sözlük maddeleri sonucu tezin teorik bilgi kısımları oluşturuldu. Elde ettiğimiz bilgileri tasnif edip değerlendirmek suretiyle çeşitli başlıklar elde ettik. Mum çeşitleri mumla ilgili araçlar, mumun kullanım alanları, mumun özellikleri, mumla ilgili benzetmeler, deyimler, âdet ve gelenekler çalışmanın önemli başlıklarından olmuştur.

Mum, fiziksel ve işlevsel özelliklerinin yanı sıra şiirlerde büyük ölçüde benzetme unsuru olarak yer almıştır. Sevgilinin güzellik unsurlarından en sık muma benzetilen yüzü, yanağı olmuştur. Bununla birlikte âşık da muma benzetilen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Söz konusu her iki yüzyılda da mum anlamındaki kelimelerden en çok şem‘ en az ise fitil kelimesinin yer aldığı tespit edilmiştir. 16. yüzyılın sunduğu veriler 15. yüzyılla kıyasla oldukça fazladır. Mumun ve mumla ilgili kelimelerin 16. yüzyılda daha fazla kullanılması 16. yüzyılın Klasik Türk edebiyatında en doğurgan, en zengin ve en görkemli dönemi olmasıyla açıklananilir. 16. yüzyıldan itibaren klasikleşen ve usta şairlerini yetiştiren divan şiirinde mumun ve mumla ilgili kavramların şiirlerde ön plana çıktığı görülmüştür. Bu tez çalışmasında XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda mum motifinin ele alınış şekli incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede mumun ve mum anlamına gelen kelimelerin divanlarda kendine nasıl yer bulduğu örneklerle ve istatistiksel verilerle gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Ak, C. , (1987). Muhibbi Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akyüz, K. vd. , (1990), Fuzûlî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Altınay, A. R. , (2012). Lale Devri (1718-1730), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Armutlu, S. , (1998) "Zâtî'nin Şem' ü Pervane'si: inceleme-metin." Dr. Tezi. İnönü Üniversitesi, 788s. (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen)

Armutlu, S. , (2010). "Şem' ü Pervane", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C: XXXVIII, s. 495-497, İstanbul.

Armutlu, S. , "Hâcû-yı Kirmânî'de Şem' İmgesi ve Klasik Türk Şiirine Yansıması", Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, 2018.

Arslan, M. , (1999). Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Arslan, M. , (2009). Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III (Vehbi Surnamesi), Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul.

Arslan, M. , (2007). Mihri Hatun Divanı, Amasya Valiliği Yayınevi, Ankara.

Âvnî Dîvânı, haz. Muhammed Nur Doğan, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10595,avnfatihdivanimuhammednurdoganpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 10.01.2019, 13.00).

Ayverdi, İ. , (2008). Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (1994). "Balmumcu" mad. C. 2, İstanbul s. 31.

Başar, Z. , (1972). İçtimai Adetlerimiz-İnaçlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Bozkurt, N. , (1989). "Şamdan" TDV İslam Ansiklopedisi, 2001: c. 38, 328-329. Ankara: TDV Yayınları, Ankara.

Coşkun, N. , (2009) "On altıncı yüzyıl ikili aşk mesnevilerinden Şâh u Gedâ (Bursalı Rahmî), Hüsn ü Dîl (Ahî), Şem' ü Pervâne (Zâtî)'de tahkiye unsurları." YL Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, 185s. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muvaffak Eflatun)

Çavuşoğlu, M. , (2001). Necati Bey Divanı'nın Tahlili, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri M. A. , (1987). Zâtî Divanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Çiftci, H. , "Şem' (Mum) ile Pervâne (Kelebek) ve ilgili Farsça, Türkçe atasözleri ve örnek şiirler." AÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi 4, s. 33 (2004): 33-57.

Demir, R. , Divan Şiirinde Kırmızı Renk, Türkiyat Mecmuası, c. 25/Bahar, 2015.

Demirkazık, H. İ. , "18. yy. Şairi Mustafa Fennî, Divân (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), I-II, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.

Devellioğlu, F. , (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilçin, C. , (2000). Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Emrî Dîvânı, haz. Mehmet A. Yekta Saraç, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 10.01.2018, 13.05).

Ersoylu, İ. H. , (1989). Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Feyzî, Ç. , (1991) Şem' ü pervâne: inceleme-metin-tıpkıbasım. Hazırlayan Gönül A. Tekin. Cambridge, MA: Harvard Üniveritei Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 157s.

Gök, S. , (2004) "2000 YılıBeçin Kazısı'nda Bulunan Cam Kandil Hakkında" Sanat Tarihi Dergisi Sayı/Number:XIII/1 Nisan/April, 33-41

Gürsoy Naskali, E. , (2015). Mum Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

http://bizdosyalar.nevsehir.edu.tr/629f2071cfe9ee67e95167dc962e2f72/mehmet-zeki-pakalin-%E2%80%93-osmanli-tarih-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu-%E2%80%93-iii.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://bizdosyalar.nevsehir.edu.tr/e1b41f0e72b859e7f1d9b627a59f8ab5/mehmet-zeki-pakalin-%E2%80%93-osmanli-tarih-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu-%E2%80%93-ii.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a560646ecb681.15132145 (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a5607be1b9c54.85338729 (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78375/hamdullah-hamdi-divani.html (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0 (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

http://www.vahdetnafizaksu.net/aksy.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2019, 12.30).

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 03.11.2019, 15.22).

https://sozluk.gov.tr/?kelime= (Erişim tarihi: 03.11.2019, 15.23).

https://islamansiklopedisi.org.tr/sem-u-pervane (Erişim tarihi: 16.11.2019, 12.16).

http://www.lugatim.com/ (Erişim tarihi: 16.10.2019, 16.35)

İsen, Mustafa; Usuli Divanı, Akçağ Kitabevi, Ankara.

İpekten, Haluk vd. (1995). "Lale Devri", Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri Tarih-Antoloji-Ansiklopedi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kanar, M. , (1995). Şem' ve Pervâne, İstanbul. 1995.

Kanar, M. , (2010). Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul.

Kanar, M. , (2011). Ahmedî İskender-Name, Say Yayınları, İstanbul.

Karaca, D. , Klasik Türk Şiirinde Şem' ve Pervane Kullanımları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 11 Sayı: 61 Yıl: 2018

Kaplan, Y. "Emrî Dîvânı'nda Halk Kültürü", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2012, Cilt/Sayı XLVI

Kara, N. , "Kalkandelenli Mu'îdî'nin Şem' ü Pervâne mesnevîsi."YL Tezi. Kocaeli Üniversitesi, 2009. 397s. (Danışman: Prof. Dr. İ. Güven Kaya)

Kaya, H. , (2015). "Mum Işığı Divan Şiirinde Mum", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 117-147.

Kaya, H. , (2011). "Emrî Divanı'nda Deyimler", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 6, İstanbul.

Kılıç, F. , (2005) " Klasik Şiirimizde Gülen Mum", Millî Folklor, Yıl 17, Sayı 66 s. 61-71.

Koçak, A. , (2015). "Tanrı'ya Götüren Yol: Mum Yakma", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 211-241.

Köse, R. , (1997). "Bursalı Lâmi'î'nin Şem' ü Pervâne'si: inceleme-metin." YL Tezi. İnönü Üniversitesi, 1997. 365s. (Danışman: Doç. Dr. Hasan Kavruk)

Kurnaz, C. , (1987). Hayali Bey Divanı Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kurnaz, N. , (1989). "Gül" TDV İslam Ansiklopedisi, 2001: c. 14, 219-222. Ankara: TDV Yayınları, Ankara.

Kut, G. , (2006). "Şem' ü Pervâne", Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c. V, Ankara.

Kutlar, F. S. , (2004). Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, c. IV.

Küçük, S. , (1994). Bâkî Divanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Mengi, M. , (1995). Mesîhî Divanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Mengi, M. , "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili." Turkish Studies Volume: 2/3, 2007, sayfa 407-417.

Mermer, A. , Karamanlı Ayni ve Divanı, Akçağ Kitabevi, Ankara

Mert, T (2015). "Beykoz Mum Fabrikası", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 101-113.

Onay, A. T. , (1996). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, haz. Cemal Kurnaz, MEB, İstanbul.

Özmen, M. , (2001). Ahmed-i Dâ'î Divanı, C I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Pakalın, M. Z. , Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-II-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Pala, İ. , (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İ. , (2012). Fuzûlî Türkçe Divan, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Kurnaz, C. ,

Koçak, A. , (2015). "Tanrı'ya Götüren Yol: Mum Yakma", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 211-241.

Sarıçiçek, M. , (2015). "Özdemir Asaf'ın Mum Şiirinin Psikanalitik Çözümlemesi", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 243-255.

Sarıçiçek, M. ve Leblebici, M. , (2015). "Modern Türk Şiirinde Mum", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 257-268.

Sefercioğlu, M. N. , (1990), Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli, KTB Yayınları, Ankara.

Şahin, E. , (2011). Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şemseddin Sami (2010). Kamus-ı Türkî, haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tanrıbuyurdu, G. , "Klâsik Türk Şiirinde Bir Sembol Dili Olarak "Kına", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 5, Sayı: 1, 2016 Sayfa: 102-115

Tanyeri, M. A. , (1999). Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarlan, A. N. , (1981). Fuzûlî Divanı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Tarlan, A. N. , (1992). Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarlan, A. N. , (1992). Hayâlî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarlan, A. N. , (1992). Necatî Beg Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarlan, A. N. , (2004). Şeyhî Divanı'nı Tetkik, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tekin, G. A. , (1991). "Feyzî Çelebî'nin Şem'ü Pervânesi." Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Fahir İz Armağanı 15, s. 2: 1-157.

Tolasa, H. , (2001), Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tulum, M. ve Tanyeri, A. , (1997). Nev'î Dîvânı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Türkçe Sözlük (2005). (Komisyon), 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzun, Şerife (2008). "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Hacca Dair Unsurlar." Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Üçer, M. , (2015). "Mumdan Hala", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 175-182.

Ünlü, O. , Klâsik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz, Journal of Turkish Language and Literature Volume: 3, Issue: 1, Winter 2017, sayfa 321-239.

Ünver, İ. , (1983). Ahmedi İskender-Name, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. , Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Yarcı, G (2015). "Osmanlı'da Mum ve Beykoz İspermeçet Mumu Fabrikası", Mum Kitabı, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 5-99.

Yekbaş, H. , (2010). Sehî Bey Divânı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Yazım Kılavuzu (2005). (Komisyon), 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EKLER

EK-1. Mumun ve Mum Redifli Şiirler

GAZEL 1

Pervâne gibi kanda olur hem-zebân-ı şem‘
Şevk ile cânın eylemeyen der-miyân-ı şem‘

inhân olursa nola saçun ey çerâg-ı dil
Gözden hemîşe çünki nihândur duhân-ı şem‘

Dil uzadur ki şevk-ı ruhundan haber vire
Her meclis içre tan mı kesilse zebân-ı şem‘

Ey nûr-ı haddi zulmet-i zülf ile setr iden
Pervânevâr cânum oda yandı kanı şem‘

Aglama Hamdî derd ile kim âşikâr olur
Agladugınca rîş-i dil ü sûz-ı cân-ı şem‘ (Hamdullâh Hamdî G 80)

GAZEL 2

Yakûb başında şevk-i ‘izârunla nâr şem‘
Aglar gözi yaşını döker zâr zâr şem‘

Yüzün şu’â’ı rûşen iderdi cihânı ger
Yaratmasaydı Hâlik-i perverdigâr şem‘

San çârsû-yı hüsnde tarrâr-ı zülf-i dost
Bir ugrıdur ki dâmeni altında var şem‘

Haddün hayâli gitdi vü geldi hatun dile
Yandugı yirde kor dütünin yâdigâr şem‘

Gülzâra karşu sûz-ı dilin rûşen itmege
Her gice bülbül âhı yakar sad hezâr şem‘

Öykündügine gün yüzüne mâh çârdan
Bir pâre od olup gazab(ın)dan yanar şem‘

Bülbüllerinden eyleyüben her şeb ihtirâz
Her şâh-ı gül elinde dutar tâb-dâr şem‘

Her şeb yanup yakıldugı subha degin bu kim
Görmege gün yüzüni çeker intizâr şem‘

İrmez Mesîhî vasluna kasrunda çün yanar
Kandîl-i mâh u mihr ile leyl ü nehâr şem‘ (Mesihî G 115)

GAZEL 3

Giydi başına efser-i zer şâhvâr şem‘
Kıldı revân meclise dürlü nisâr şem‘

Zülfi şebinde yolunı yanılma ey gönül
Ruhsâr-ı dost çünki elinde dutar şem‘

Bezmünde ‘izz ü nâz ile bâline geçdiyse
Yandı yakıldı vaslun içün ey nigâr şem‘

San çârsû-yı hüsnde tarrâr-ı zülf-i dost
Bir ugrıdur ki dâmeni altında var şem‘

Cânâ Mesîhî yazmaga zülfün hikâyetin
Hem-sâyelerde dün buçugında sorar şem‘ (Mesihî G 116)

GAZEL 4

Sen şâh-ı hüsne olmasa bir togrı bende şem‘
Giymezdi tâc-ı zer sere her encümende şem‘

Bâzâr-ı vuslatundan bana râygân gelür
Olursa şeb-çerâgı berâber semende şem‘
Saldı miyâne sofra ki bir ‘işret eylese
Nev-hat sanemler ile budur kühende şem‘

Bâd-ı sabâ ko lâfı diyü yüzine urur
Güm itse gül-‘izârını bezm-i çemende şem‘

Gark olmış eşke dîdesi başında od-nisâr
Benzer Behiştî bencileyin derd-mende şem‘ (Behiştî G 238)

GAZEL 5

Dün gice rûy-ı yâri görüp encümende şem‘
Şevkından aglayıncaya dek itdi hande şem‘

Başına altun üsküf urınmazidi şehâ
Olmasa hıdmetünde yalun yüzli bende şem‘

Pervânesini öldürüben kendi şeyhvâr
Olmış siyâh kisve giyüp ser-figende şem‘

Nergis n’ola uyuklasa turdugı yerde kim
Tutdı sabâha dek gice bezm-i çemende şem‘

Şi’rün Behişti beytini gayrun harâb idüp
Dönderdi ana kim sala âteş şebinde şem‘ (Behiştî G 238)

GAZEL 6

Şol bir karış boyıyla o serv-i bülende şem‘
Dik gelmeyeydi düşmez idi böyle bende şem‘

Meftûl ser-durur ‘alevî gibi gâlibâ
Çün zülfekâra virdi boyın kıldı hande şem‘

Gâlib mücerrebât ile cezb itdi gönlini
Pervânenün ki bile gider gitse kanda şem‘
Çün bir karış fitîl ile yakdı başında dâg
Abdâlun oldı hânkah-ı encümende şem‘

Zîbâ yüzün ümîdine bekler kapunı dil
Kılsan ‘atâ ne var ola ol derd-mende şem‘

Ya’kûba fikr-i ‘ârız-ı Yûsuf hemîn idi
Yakmazdı çeşmi merdümi Beytü'l-azende şem‘

fiômâr-ı şi’r-i Emrî hayâliyle haddünün
Olsa olur mezâr-ı Kemâl-i Hocende şem‘ (Emrî G 245)

GAZEL 7

Sîmîndür nigârâ gerçi kabâsı şem‘ün
Nâs ortasında lîkin bir pul bahâsı şem‘ün

Yandı yakıldı bana külbemde gice hâlin
Odlar yanar başında varmış belâsı şem‘ün

‘Ayş ehli cem’ olsun gelsün yanına çünkim
Meydân-ı bezme geldi zerrîn livâsı şem‘ün

Peydâ olur gönülden âhum şu’â’ı zîrâ
Olmaz zücâc içinde pinhân ziyâsı şem‘ün

Meclisde gice Emrî pervâneye gazabdan
Bir pâre âteş oldı yandı likâsı şem‘ün (Emrî G 281)

GAZEL 8

Dil uzatır bahs ile ol ârız-i handâne şem‘
Od çıkar ağzından etmez mi hâzer kim yâne şem‘

N’ola gayret âteşi cânım eritse mum tek
Bu ne sözdür kim demişler âriz-i cânâne şem‘
Ariz-i cânân ile bahs-i kemâl-i hüsn eder
Dil ucundandır ki her sâ’at düşer noksâne şem‘

Geh ayağı bağlı geh boynu nedendir bilmezem
Bir perî aşkında olmuştur meğer divâne şem‘

N’ola gönlüm ârızın isterse cânım kâmetin
Resmdir âlemde bülbül gül sever pervâne şem‘

Kıl şeb-istânı müşerref kim nisârın kılmağa
Rişteden dürler çekip cem’ eylemiş dâmâne şem‘

Ey Fuzûlî şevkden yakdın teninn rûz-i visâl
N'ettin ey gâfil gerekmez mi şeb-i hicrâne şem‘ (Fuzûlî G 144)

GAZEL 9

Hûn-ı dil bâde hayâl-i dôst hemden âh şem‘
Gönlümü gâhî şarâb ü şâhid egler gâh şem‘

Her habâb-ı mey verir âlem fenâsından haber
Gösterir her gece ömrün olduğun kûtâh şem‘

Kalır idi perde-i şâmî ademde kâinât
Olmasan mahlûka cümle yâ Resûlullâh şem‘

Tâ benân-ı mu’cizin kaldın çerâğına fetîl
Kudreti eyvânına Hakkın oluptur mâh şem‘

Zulmet-i isyânda kim kalsa olur ana delîl
Var ise nûr-ı ruhundan yaktı Beytullah şem‘

Ey Hayâlî kılmaz ahı lûtf-ı Hak mebzûldür
Rûz-ı rûşende erenler yakmadı bî-râh şem‘ (Hayâlî G 219)

GAZEL 10

Şevk âteşiyle yaşını edip nisâr şem‘
Oldu havâ-yi aşkın ile bî-karâr şem‘

Pervâne şâm-ı vasla budur tâlib olduğu
Gösterdi dôst nakşını âyine-vâr şem‘

Ergürmege firâk şebin subh-ı vuslata
Peykân-ı tîrün oldu bana şu'le-dâr şem‘

Yalın edüb kılıcın ışık geydi başına
Pervânelerle kılmağ içün kârzâr şem‘

Şol âfitâbın ol kulu kim ka’r-ı şem‘
Andan yakar Hayâlî dür-i şâhvâr şem’ (Hayâlî G 219)

GAZEL 11

Bilsem ne gördü ol sanem-i sîm-tende şem‘
İklîm-i şâma server iken oldu bende şem‘

Fânûsa yol bulup giricek yandı sanmanız
Pervânesiyle yatmadı bir pîrehende şem‘

Benler yüzünde sûhte pervâneler durur
Var mı izâr-ı yâr bir kuşende şem‘

Fânûs-ı âlini getirip geldi lâleler
Bezm ehli yakmasın deyu sahn-ı çemende şem‘

Mağlûb-ı hâs-ı gaflet olan mürde-dillere
Tâ subh olunca eyledi gün gece hande şem‘

Oldum Hayâlî Rûmda bir şâha bende kim
Ednâ nazarla yaka söyünse Yemende şem‘ (Hayâlî G 219)

GAZEL 12

Derd-i dil söyler zebân-ı hâl ile her gâh şem‘
Aşk tavrından eder pervâneyi âgâh şem‘

Tîrini yoldaş edinir bana geldikde ecel
San gedâdır kim götürür cerr içün ger gâh şem‘

Tâli’ümden âh edersem korkum oldur haşre dek
Yakmaya fânûs-ı gerdûn içre mihr-i mâh şem‘

Ger olam tecrîd-i âlem külbe-i târîkime
Âfitâbı göndere Îsî-i Rûhullah şem‘

Gönlümü kandîl-i tersâ gibi bir kâfir yakup
Şâm-ı hecrinde Hayâlî eyledi hemrâh-ı şem‘ (Hayâlî G 219)

GAZEL 13

Kandîl-i hüsnüne yanılup nâ-gehâni şem‘
Dil uzadalı odlara yandı zebân-ı şem‘

Her-geh ki ide hüsni kitâbın mütâla‘a
Nâr-ı ruhından oda yanar taylasân-ı şem‘

Hüsnün çerâg uyardugı meclisde iy sanem
Şem’i felek olursa n’ola şem’-dân-ı şem‘

Yanar harîm-i Ka’be-i hüsnünde subha dek
İksîr-i gamdan olalı zer nâv-dân-ı şem‘

Şan od içinde pûte-i sarrâfdur ki ol
Reng-i ruhum gibi toludur zer miyân-ı şem‘

Haddün hatunla yazalı zerrîn gılâf ider
Tûmâresine sûre-i Nûr u Duhân'ı şem'
Benzer yakında var seferi meclisüne kim
Her gice turmayup akar âb-ı dehân-ı şem'

Her gice aglayup yaşı seyyâresin döker
Benzer gözine girdi semânun duhân-ı şem'

Asılmış iken odlara yakmak revâ degül
Düşdi zemîne çün kesilüp rîsmânı şem'

Mihr-i felek delîl olalı şem'-i hüsnüne
Her subh yüz yire urup ider figânı şem'

Cân meclisine la'l ü ruhun vasfını getür
Çün şekker-ile hoş yaraşur ermagân-ı şem'

Mushaf yüzünde okıya ve'ş-Şems süresin
Tutılmaya ger öldügi demde lisân-ı şem'

Yanmasa şem'-i hüsnün elinden gezer midi
Yakup hasîr başına her hânedân-ı şem'

Gönlünde sakla didi ruhum sırrını didüm
Fânûs şîşede kaçan olur nihân-ı şem'

Her encümende encüm-i eşkin döküp yire
Dinlenmeyüp yakar oda her gice cânı şem'

Bir gün 'arûs-ı hüsnün öninde yanam diyü
Yakdı felekde odlara her gice cânı şem'

Peykânı odlu nîze-i zerrîn düzüp-durur
Kalb-i rakîbe kasd idelinden sinân-ı şem'

Şem‘-i ruhun hayâline cân virüp ölenün
Kabr içre haşre dek yaka her üstüh ânı şem‘

Bir kez öninde şevk-ile yanup yakılmaga
Cân atup oda rûşen ider her mekânı şem‘

Dil ‘ışk odına yandugı rûşen olup-durur
Pervâne olalı arada tercemân-ı şem‘

İy Cem çerâg-ı hüsni hayâline ol mehün
Dil hânesinde sanki açıldı dükân-ı şem‘ (Cem Sultan G 161)

GAZEL 14

Şevk-i ruhsârunla yanup yakılur her-bar şem‘
Ol sebebdendür ki olur subh olınca zâr şem‘

Od yanar başında var Mecnûn-sıfat sevdâ-yı ‘ışk
Rahat olmaz bir nefes yaşlar döker her-bâr şem‘

Her gice yılduz sayar yummaz gözini subha dek
Tâ göre bir kez cemâlüni olur bîdâr şem‘

Sırr-ı ‘ışkı meclis ehli içre fâş itdün diyü
Kesdiler gerçi zebânın itmedi ikrâr şem‘

Gündüzin her kande olsa gerdeninde bendi var
Gice olsa kendü kendü hâline ağlar şem‘

Ruhlarun üstinde cânâ ol siyeh zülfün gibi
Tutdı od’ içre vatan oldı semender-vâr şem‘

Bildiler hâlün Muhibbî sîne-i sûzândan
Nitekim her şeb ider sûz-ı dilün izhâr şem‘ (Muhibbî G 1328)

GAZEL 15

Tutuşup ‘ışk âteşine dün gice nâgâh şem‘
Çıkdı başından duhânı eyledi bir âh şem‘

Dökdi yaşlar giceler tâ subh olınca ağladı
Oldı bu derd-i derûnumdan meğer âgâh şem‘

Yandugınca âteş-i ‘ışka gönül handan olur
Nitekim kendü ziyânına güler her gâh şem‘

Gönlümün vîrânesini rûşen it mâhum benüm
Çün ola gelmişdürür vîrânelerde mâh şem‘

Yok dime inkârı ko zâhid sakın rîşün yanar
Sinesine ehl-i ‘ışkun yakdı çün Allah şem‘

Âhum ile gördiler dilde Muhibbî âteşüm
Didiler olmak ‘acebdür bâd ile hem-râh şem‘ (Muhibbî G 1329)

GAZEL 16

Mihr-i hüsninde o mâhun oldı çün pervâne şem‘
‘Ârz-ı hüsn itsün de görsün nice yirden yane şem‘

Tan mıdur encüm misâli cem’ ola pervâneler
Çünki bu bezm içre oldı tal’at-ı cânâne şem‘

Bir ayag üzre turup bel baglayupdur hizmete
Tâc-ı zerrîn başına alsa ne tan şâhane şem‘

Meclis içre dün gice yanmaga da’vî eylemiş
Tutuşalum tek berü gelsün hemân meydâne şem‘

Bezm-i hüsninde görüp dil âteşin dilber didi
Ey Muhibbî bes ne hâcetdür meh-i devrâne şem‘ (Muhibbî G 1330)

GAZEL 17

Giceler subha dek bîdâr olan şem‘
Döküp göz yaşlarını zâr olan şem‘

Kesilmez dûd-ı ahun hiç başundan
Benüm kek yakılup pür-nâr olan şem‘

Sebebsin görmege yarün cemâlin
Bu haste gönlüme tîmâr olan şem‘

Olursın ‘âşık u ma‘şûka nâzır
Arada vâkıf-ı esrâr olan şem‘

Muhibbî gibi yakup bagrı yagın
Sarardup benzini bîmâr olan şem‘ (Muhibbî G 1332)

GAZEL 18

Âteş-i ‘ışka yanup hâl-i perîşânum çü şem‘
Giceler tâ subh olınca zâr u giryânum çü şem‘

Şu’le virdi dil çerâgı göz yaşı yagı gibi
Nice yıllar tekye-i ‘ışk içre sûzânum çü şem‘

Dûd-ı ahum çıkdı başumdan cihân oldı kebûd
Subha kalmış gibi çok geldi lebe cânum çü şem‘

Gâh yaksa gâh kesse başumı sultân-ı ‘ışk
Her ne emr itse buyursun bende-fermânum çü şem‘

Hâne-i dil yansa kül olsa Muhibbî tan degül
Âh kılsam derd ile âteş-ber- efşânum çü şem‘ (Muhibbî G 1336)

GAZEL 19

Mihr-i ruhsârını görmişdür meğer ey yâr şem‘
Odlare yanup firâkundan olupdur zâr şem‘

Görmek ister hüsnüni olmış megen divânesi
Her gice dirile mescidde seni arar şem‘

Derd-i dilden geldi kapuna şikâyet itmeğe
Anun içündür yakar başına her dem nâr şem‘

İstese zülfün şebinde ‘ârızun bu haste-dil
Tan degül zulmetde ister kalıcak tîmâr şem‘

Eksük itmez giceler tâ subha dek gözyaşların
Su gibi akıtmak ister tâ göre dîdâr şem‘

Ey Muhibbî yan yakıl derdüni amma söyleme
Nice yanar oda gör hîç eylemez güftâr şem‘ (Muhibbî G 1337)

GAZEL 20

Meclisde gördi çünki yüzün nâgehâni şem‘
Yandı oda çıkardı başından duhâni şem‘

Turur önünde şevk ile yanup yakılmağa
Budur ümidi eyleye teslîm cânı şem‘

İster yüzüni görmege meclise vurur ol
Başda bulam diyü çok arar her mekânı şem‘

Ger kimyâ-yı ‘ışk ile toptolu sinesi
Olmasa nice zâhir ider zer-miyânı şem‘

Şem‘-i ruhuna karşu senün dil uzatmasa
Kesdürmez idi meclis içinde zebânı şem‘

‘Işkun yolında dökdi benüm gibi gözyaşı
Hakka Muhibbî itmedi hergiz ziyânı şem‘ (Muhibbî G 1338)

GAZEL 21

‘Işkuna rûz-ı ezelden olmasa ger yâr şem‘
Olmaz idi sararup dil-haste vü bîmâr şem‘

Hicr ile yanmakdan ise didi yeg baş oynamak
Baş koyup ortaya itdi ‘ışkını izhâr şem‘

Zulme uğradı meğer gelmişdürür dâd isteyü
Anun içün karşuna başına yakar nâr şem‘

Gam şebinde kalmış idüm anmasam ruhsârını
Gitdi zahmet hamdulillah eyledüm bîdâr şem‘

Bu Muhibbî giceler hüsnün anup âh eylese
Dola âhı şu’lesinden künbed-i devvâr şem‘ (Muhibbî G 1340)

GAZEL 22

Kılsa ger vuslat şebinde ‘ârızın cânâne şem‘
Pertev-i hûrşid olan yirde ne hâcet yane şem‘

Ayağında bendi var başında ‘ışkun âteşi
Meclis içre ey peri olsa ne tan dîvâne şem‘

Her gice tâ subh olınca gözyaşı dökmekdeyüz
Gam şebinde anun içündür ki bana hum-hâne şem‘

Rûşen itsen nola cânâ külbe-i ahzânumı
Dâyimâ meh-i pertevden çün yakar vîrâne şem‘

Kasdı bu dâma düşüre dem-be-dem pervânei
Ol sebebdendür döker etrâfa her dem dâne şem‘

Şem‘a yanarken ‘acebdür dâyimâ pervâneler
‘Ârızuna karşu olmışdur be şeb pervâne şem‘

Tan mıdur pervâne kılsa bu Muhibbî cân u dil
Oldı çün vuslat şebinde ‘ârız-ı cânâne şem‘ (Muhibbî G 1343)

GAZEL 23

Şevk-i ruhsârunla yanup yakılur ey yâr şem‘
Ol sebebdendür ki olur subh olınca zâr şem‘

Od yanar başında var Mecnûn-sıfat sevdâ-yı ‘ışk
Rahat olmaz bir nefes yaşlar döker her-bâr şem‘

Her gice yılduz sayar yummaz gözinü subh-dek
Tâ göre bir kez cemâlüni olur bîdâr şem‘

Sırr-ı ‘ışku Meclis ehli içre fâş itdün diyü
Kesdiler gerçi zebânın itmedi ikrâr şem‘

Gündüzin her kande olsa gerdeninde bendi var
Gice olsa kendi kendü hâline aglar şem‘

Ruhlarun üstinde cânâ ol siyeh zülfün gibi
Tutdı od içre vatan oldı semendi var şem‘

Bildiler hâlün Muhibbî sîne-i sûzândan
Nitekim her şeb ider sûz-ı dilin izhâr şem‘ (Muhibbî G 1346)

GAZEL 24

Gîceden subha değin yâr olan mûm
Günüzin arada agyâr olan mûm

Yürek yağın eridüp ʿışk odında
Kızıl benzin sarardup zâr olan mûm

Teferrüc kılmağa yârun cemâlin
Temâşâ ehline der-kâr olan mûm

Firâkun gicesin subha cıkarup
Visâl arzûsına bîdâr olan mûm

Ayag üzre turup hizmet safında
Okıdup göz yaşın evgâr olan mûm

Gözeden ʿâşık u maʿşûka hâlin
Arada vâkıf-ı esrâr olan mûm

Delîl olup giden maʿşûk önince
Harîf ü şeb-rev ü ʿayyâr olan mûm

Gel iy pervâne gibi perr ü bâlin
Yakup bu dâʿinün dil-dâr olan mûm (Ahmed-i Dâ'î G 225)

GAZEL 25

Ey devr içinde bezm-i hüsnün yanar çerâgı
Ay u güneş felekde senden yakar çerâgı

Şem‘-i ruhun yitürmiş ey nûr-ı dîde yohsa
Bîhûde mi tolanur pervâne her çerâgı

Râh-ı gamunda her şeb âh-ı ‘alev-feşânum
Yel mumı gibi olur bana sefer çerâgı

Ser-cümle sîm-i eşküm almagıçün hisâba
Seyyârenün söyünmez şeb tâ-seher çerâgı

Ehl-i tama‘ sözinden söz isteme Behiştî
Bilmez misin ışıksuz olmaz mı cer çerâgı (Behiştî G 238)

GAZEL 26

Şem‘-i ruhun ziyâsı mahv itdi her çerâgı
Mâh oldı nîm-geşte gün bir seher çerâgı

Bâzâr-ı gamda Mecnûn bir lâf-zen velî ben
Abdâl-ı ‘ışkam âhum sînemde er çerâgı

Her gice nice menzil rûşen iderse tan mı
Kim mâh-ı ‘âlem ey gün senden yakar çerâgı

Ferhâd’ı sûz-ı gamda bana müsâvî görmen
Yakdum anun gibi ben nice eser çerâgı

Şi‘r-i Behişti oldı tâbende kılmagıçün
Gam-hâne-i derûnun bir mu‘teber çerâgı (Behiştî G 238)

GAZEL 27

Encümle gezdi gece şehri kamer çerâğı
Gûyâ ışıklar ile devr etti çerâğı

Merdümleri gözümün nezrini sîm-i eşkin
Yağdırsalar aceb mi dâğımdır er çerâğı

Ben cân eritdiğimde ol hande etdügiçün
Dolaşıp incitirler pervâneler çerâğı

Dendânı aksi yârın çeşmimde oldu lâmı
Gûyâ muhît içinde yanar güher çerâğı

Bu şi'rüme Hayâlî germ olmasın Sehâbî
Şevkiyle zâ'il etmez zîrâ fener çerâğı (Hayâlî G 417 / 53)

GAZEL 28

Gerçi kim tâk-ı felekde mihr ü meh yakar çerâg
Şem‘-i envâr-ı cemâlünden yakar anlar çerâg

Mushaf-ı hüsnünde hattun süresin hıfz itmeğe
Subha dek Nûr âyetin her gice ez-berler çerâg

Mihr-i hüsnün görmeyince gitmesün dilden ruhun
Kim harîm-i Ka‘be’de tâ subha dek yanar çerâg

Dil düşüp zülfünde ger kandîl-i hüsnün istese
N’ola çün-kim gice zulmetde kalan ister çerâg

Âyet-i îmân görüpdür sûre-i hüsnünde kim
Şimdi barmak kaldurup îman arz eyler çerâg

Zülfünün şeb-revligi rûşendür iy meh saklama
Kim hemîşe dâmeni altında ol saklar çerâg

Cân-ı Cem pervâne olaldan cemâlün şem‘ine
Acıdugından oda yanup ana ağlar çerâg

Meclis-i hüsnün görelden şol kadar germ oldı kim
Sînesi üzre ciğer yağın kesüp yakar çerâg (Cem Sultan G 162)

GAZEL 29

Ma‘mûre-i dilün ruh-ı dilber çerâgıdur
Vîrâne-hânenüN meh-i enver çerâgıdur

Cânâ bu sînem üzre olan dâg-ı âteşîn
San hânkâh öninde yanar cer çerâgıdur

Od urdugı saçında ruhı şem‘i gönlüme
Bu kim karanu gicede yakar çerâgıdur

Revgân yürek fitîli zebân şu‘le fikr-i ruh
Dil tekye-i gamun yine yanar çerâgıdur

Haşr olmayınca kaddine dinlenmez Emrî dil
Yanar yürür kıyâmete dek er çerâgıdur (Emrî G 84)

GAZEL 30

Olmasa pervânenün başında sevdâ-yı çerâg
İtmez idi kendüsini yakmaga rây-ı çerâg

Niceye dek çekelüm ey dost bu hicrân şebin
‘Ârızunla rûşen it itdün temennâ-yı çerâg

Görmeyesin ayagun altındaki ‘âşıkları
Bu meseldür karanu dirler olur pây-ı çerâg

Kakül-i müşkin midür başundaki cana didüm
Didi öyle görinür dud ise bala-yı çerâg

Şem‘-i ruhsârına kılmış zülfüni ol meh nikâb
Ey Muhibbî yok siyâh oldugı vâlâ-yı çerâg (Muhibbî G 1348)

GAZEL 31

Reşk-i nâr-ı ruhlarunla ey ‘izârı şeb-çerâğ
Şubh dek görsen ne yankınlar çeker her şeb çerâg

Ruhlarun koyub ana pervâne dil meyl eylemez
Olsa ger göklerde yir yir görinen kevkeb çerâg

Şevkını işbât ider rûşen delîli vardur
‘Âşık-ı pür-şevk-veş ey şûh-ı şekker-leb çerâg

Ey kamer-ruh benzedürdüm anı nûr-i hüsnüne
Olmasa bir ateşî yalın ışık-meşreb çerâg

Sûre-i Nûr u Duhân okurdı andan rûz u şeb
Şehr-i hüsnünde eger kim olsa bir mekteb çerâg

Sen gelelden bezm-i hüsne şındı hûbân revnakı
Toğıcak hôrşîd olur bî-fer ser-â-ser hep çerâg

Çoğ iş eyler ‘ârız-ı dil-ber hevâsı Zâtî'yâ
Subh dek yanub yakıldı çekdi tâb-ü-teb çerâg (Zâtî G 628)

GAZEL 32

Görürse göz yaşı içre beni yanar kandîl
Özünü seng-i hased birle pâreler kandîl

Dilinde var su degilse eger yüreginde
Kapında yanmaga şevk ile geceler kandîl

Fetile tîrin olup oldu şu'le peykânın
Dilim durur harem-i aşk ey püser kandîl

Olalı câmi i şâma Menâre-i Beyzâ
Firâk subh-ı Mesîhâ deme çeker kandîl

İçinde aşk odu zencîr-i şevk boynunda
Hava yolunda aceb mi verirse ser kandîl

Safâsı zâhir ü bâtın degil midir rûşen
Kesâfet ile kime eyledi nazar kandîl

Dilinde şevk-i kelâmı elinde peymâne
Hayâlîden mi yakıptır çerâğı her kandîl (Hayâlî G 266 / 16)

GAZEL 33

Kitâb-ı şevkin okur ey püser meger kandîl
Sabaha dek gece göz nûrunu döker kandîl

Kerâmet ehli degil mi kaçan ki olsa karib
İbâdete suya seccâdesin salar kandîl

Aceb ne dâireden dem urur ki sofi-vâr
Duâ-yi Nûr ile evrâdını sürer kandîl

Der-i sarây-ı Şehe rûzigâr cevrinden
Gelip şikâyete başına od yakar kandîl

Hayâlî bezm müyesser olur ol âfetle
Olursa şâm-ı firakında kelleler kandîl (Hayâlî G 267 / 17)

GAZEL 34

Şu'â-'ı şem'-i ruhun nârına yanar kandîl
Sabâh olınca göreydün neler çeker kandîl

Gelince meclisüne sırçadan hicâb idinür
Meger cemâlüne bakmaga şerm ider kandîl

Gözümde ruhları şevki makâm ider sanasın
Mısır'da Nîl kenârında düzdiler kandîl

Yüzüme sür yüzüni tâ ki dil ola pür-nûr
Harîm-i Ka'be'ye lâ-büd gerek çü zer kandîl

Cemâli nûrı gözüm nûrını za'îf eyler
Ki hüsni mushafına sırçadan bakar kandîl

Perî bigi sözini halka şîşeden söyler
Derûnı sûzişini viricek haber kandîl

Mu'ayyen olmak içün menzil-i makâm-ı cemâl
Ruhun nihâl-ı kadün üstine yakar kandîl

Kadehlerine su koydukları müdâm ol kim
Zücâc içinde mizâcını germ ider kandîl

Hatun risâlesini eylese mütâla'a Cem
Harîm-i hücre-i dilde ruhun asar kandîl (Cem Sultan G 207)

DİĞER ŞİİRLER

Teninde işlesün anun fitîller cânâ
Dir ise zülfüne benzer fitîlini ger şem'
Fitîl sanma saçun riştesini mûmlayup
Yüz ihtirâm ile koynında götürür her şem'
Felek tolandugıyçün kûyunı giceyle nücûm
Siyâset itdi sokup arkasına yer yer şem' (Emrî Kıt'a 240)

Pervâneye zulm-i bî-hisâb eyler şem'
Zulm oduna bağrım kebâb eyler şem'

Gûyâ ki bilir zulm ser-encâmı nedir
Bî-hûde değil ki ıztırâb eyler şem' (Fuzûlî Ruba'iyyat 46)

Her şâm yeter visâl-i cânâne çerâğ
Tâ subh kalır hem-dem ü hem-hâne çerâğ

Reşk oduna yandırır beni her sâ'at
Vehm eylemez âhım oduna yâne çerâğ (Fuzûlî Ruba'iyyat 47)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı **:** Zeynep MUTLU
Doğum Tarihi/Yeri **:** 01. 07. 1993/ ADANA
e-posta **:** zeynep1mutlu@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2017-2020 **:** Yüksek Lisans Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
2015-2016 **:** Pedagojik Formasyon, Çukurova Üniversitesi
2012-2016 **:** Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÇALIŞMA DURUMU

2017- : Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni